

FORDULAT

A Társadalomelméleti Kollégium
Szakmai Folyóirata
Konferencia Különszám

2003 TAVASZ

Fordulat 2003 Tavasz

Szerkesztők: Sebők Miklós, Pálvölgyi Balázs
Számítógépes munka: Harasztosi Péter
Kiadja a Társadalomelméleti Kollégium
A szerkesztőség e-mail címe: fordulat@tek.bke.hu
Honlap: <http://tek.bke.hu>

ISSN 1 585 0560

TANSEGÉDLET, KERESKEDELMI FORGALOMBA NEM HOZHATÓ

in memoriam
JOHN MAYNARD KEYNES
1883 - 1946

TARTALOMJEGYZÉK

ANDOR LÁSZLÓ		
	KEYNES-RŐL, HÁBORÚ IDEJÉN	6
	<i>Életrajzi adalékok egy elméleti irányzat kialakulásához</i>	
SZABÓ ZSOLT		
	PÁRHUZAMOS ÉLETRAJZOK?	16
	<i>Keynes és Coase</i>	
SOÓS GERGELY TAMÁS		
	KEYNES (1883-1946) ÉS MARX (1818-83)	33
HORVÁTH GERGELY		
	KEYNESSZERŰ EGYENLŐTLENSÉGEK	42
	<i>A megtakarítások és a beruházások viszonya a keynesi elméletben</i>	
ZÁMBÓ TIBOR		
	ÁLLAM ÉS ETIKA	53
	<i>Az állami beavatkozás etikai és politikai alapjai Keynesnél</i>	
VIGVÁRI GÁBOR		
	NEMZETISZOCIALISTA	
	KEYNESIÁNUSOK?	61
JOHN MAYNARD KEYNES		
	A LASSIEZ-FAIRE VÉGE	73
JOHN MAYNARD KEYNES		
	GAZDASÁGI LEHETŐSÉGEK UNOKÁINK	
	SZÁMÁRA	94
VÍGH LÁSZLÓ		
	JOHN MAYNARD KEYNES	104
	<i>keynesi forradalom</i>	

KEYNES-RŐL, HÁBORÚ IDEJÉN

Életrajzi adalékok egy elméleti irányzat kialakulásához

ANDOR LÁSZLÓ

Amikor az elmélet történet John Maynard Keynes nézeteinek kialakulását magyarázza, leggyakrabban az ún. 1929-33-as világgazdasági válság kerül szóba előzményként. Ez a beállítás igaz, ha a főmű (*A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete*, 1936) megírásáról van szó, de nem helytálló, ha általában a keynes-i nézetrendszer kialakulása a kérdés. A főműben kifejtett és formalizált tézisek érlelődése felöleli a megelőző bő másfél évtizedet Keynes életében. A döntő lökést pedig, amely a hagyományos liberalizmustól eltávolította, a világháború adta meg.

Keynes ahhoz a generációhoz tartozott, amelynek felnőtt életét két világháború is beárnyékolta. Mondhatnánk azt, hogy a kettő közül csak az elsőnek lehetett köze a szellemi útkeresés ösztönzéséhez, ez azonban nem felel meg a valóságnak. Keynes ugyanis azok közé tartozott, akik az első világháborút lezáró megállá-

podásokat nem tartották stabilnak, sőt egy újabb nagy háború eljövételét valószínűsítették.

Versailles-ban, ahol Keynes a brit delegáció pénzügyi szakértőjeként volt jelen, már nem volt kérdéses számára, amit negyedszázaddal később Polányi Károly így fogalmazott meg: „A tizenkilencedik századi civilizáció összeomlott”. Abban az értelemben, ahogy Polányiról ezt elmondhatjuk, Keynes nem volt a piacgazdaság kritikusa. A hagyományos liberalizmus felbomlása azonban számára vitán felül állt. Erre a nemzetközi rendszer átalakulása számára hamarabb szolgált bizonyítékokkal, mint a nemzeteken belüli politikai struktúrák. Az új helyzet pedig új feladatok elé állította a közgazdászokat is.

Előzmények

Bár Keynes a két világháború között írta legjelentősebb műveit, sok életrajzírója hangsúlyozza, hogy közgazdasági nézeteinek

alakulása, illetve általában vett kreativitása nem volt független ifjúkori kulturális közegétől. A híres Bloomsbury-csoport volt az a szellemi és baráti közösség, amelyben Keynes hosszú időn át menedéket talált a fárasztó közszereplések után. A csoport tagjai (Lytton Strachey, Duncan Grant, Virginia Woolf, Vanessa Bell és mások), többnyire írók és más művészek jelentették Keynes legszűkebb baráti körét. Már csak emiatt sem volt lehetséges, hogy Keynes közgazdaságtana a hűsvér valóságtól elszakított, absztrakt modellek közé zárkozhasson.

A Bloomsbury-nek is volt előzménye, mégpedig a Cambridge-i egyetemen működő titkos társaság: az Apostolok. Ennek tagjai az igazság és a szépség keresésének, intellektuális vitáknak, valamint intim személyi kapcsolatok kialakításának szentelték idejüket. A társaság tagja volt Keynes idejében Lytton Strachey és Leonard Woolf, korábban pedig például Bertrand Russell és George Edward Moore is.

Az Apostolokhoz való csatlakozás fordulópontot jelentett életében, hiszen sok társa későbbi legközelebbi barátjává vált, és együtt alakították meg Londonban a város egyik terének nevét viselő Bloomsbury csoportot is. A társaság tagjai - Moore filozófiját követve - elvetették a konvencionális erkölcsöt, és helyette

az egyének közötti szeretetet, az emberi érintkezés örömét, az irodalom és képzőművészetek szépsége iránti érzékenységet állították előtérbe.

Cambridge-ben – diákként és fiatal oktatóként – Keynes még az ortodox közgazdaságtan híve volt, lelkesen magyarázta a mennyiségi pénzelméletet, és megingathatatlanul hitt a szabadkereskedelemben és a tőke szabad mozgásában. 1911-ben lett szerkesztője a világ vezető közgazdasági folyóiratának, az *Economic Journal*-nek. 1913-ban jelent meg első könyve, amelyet – hála az India Hivatalban töltött éveknél – az indiai pénzügyekről írt (*Indian Currency and Finance*). A tehetséges cambridge-i közgazdász és londoni baráti köre számára egyaránt traumát okozott a háború kitörése.

Az első világháború

Az első világháború tragikum, hogy bizonyos értelemben a népakaratból fakadt (ezért nevezhetik egyes történészek kifejezetten „demokratikus” háborúnak). A megelőző években, évtizedekben fokozatosan vált egyre gyanakvóbbá, agresszívabbá, majd militaristává a nacionalizmus – az az eszmerendszer, amely a XIX. század derekán még a liberalizmussal összefonódva a progresszió egyik fűtőeleme volt.

A fiatal John Maynard Keynes (a háború kitörésekor harmincegy éves ifjú közgazdász) baráti köre megvetette a brit imperializmust, megvetette az erőszakot, és gyűlölte a háborút. Nehezen vették tudomásul, hogy Keynes 1915-ben visszatért a bürokráciába: ezúttal a pénzügyminisztériumban vállalt állást, a hadigazdaság kérdéseivel foglalkozott, az ország deviza- és importügyeit kellett összehangolnia. Ebben az időszakban ismerkedett meg számos vezető politikussal, ám irántuk különösebb tiszteletet nem tanúsított. Egyszer például Lloyd George-nak a szemébe mondta, hogy a francia pénzügyekről kifejtett nézete "marhaság" ("rubbish", szó szerint szemét).

Az igazi konfliktust azonban nem a feletteseivel való viszony, hanem a háború megítélése jelentette számára. Egyfelől minden energiáját a háborús erőfeszítés sikerének szentelte. Másfelől azonban – Bloomsbury szellemében – érezte, hogy a háború örökség, és a velejáró mérsárlás semmivel sem igazolható; az öldöklést mielőbb be kell fejezni, ha lehet, "győzelem nélküli béke" útján. Amikor bevezették az általános hadkötelezettséget, lelkiismereti okokra hivatkozva mentességért folyamodott, ám azt elsősorban azért kapta meg, mert a minisztériumban végzett munkája nemzeti érdeknek mi-

nősült. Barátai előtt gyakran kényszerült magyarázkodásra, hiszen tevékenységével maga is az egyik hadviselő felet segítette.

A háború befejeződése után Lloyd George kíséretének tagjaként részt vett a versailles-i tárgyalásokon. Hamar elkésérítette azonban az, hogy a háború és a béke pénzügyi oldalát értő politikusok is elvesztették realitásérzéküket, és elfogadták a bosszúvágtyól fűtött franciák által diktált feltételeket. Keynes lemondott a tárgyalódelegációban viselt tisztségéről, és még 1919-ben kiadta *A békeszerződés gazdasági következményei* című könyvét. Ezzel kiváltotta a politikai elit gyűlöletét, de egy csapásra országosan ismert személyiséggé vált. Olyan, akinek érveit lehet bírálni vagy elfogadni, de mindenképpen ismerni kell.

E szenvedélyes vitáirban részletekbe menő számítások alapján mutatta ki, hogy a Versailles-ban kialakított békefeltételek nem tartós békét és prosperitást hoznak Európa népeinek, hanem éppen hogy gazdasági válságokat, instabilitást, és valószínűleg forradalmakat vagy háborúkat. A politikusok nem tudtak ellenállni a kísértésnek, hogy Németországból annyi jóvátételt próbáljanak kisajtolni, amennyit csak lehet; Keynes viszont látta, hogy ez a mohóság leginkább az európai kereskedelem megbénítására lesz jó. A könyv megjelenése előtt

lemondott minisztériumi állásáról, de egyszerre a brit közélet mindenki által ismert résztvevőjévé vált.

A versailles-i konferencia résztvevőjeként Keynes úgy látta, hogy Wilson 14 pontja, amely a békés és kiegyensúlyozott nemzetközi rendszer kialakítására volt hivatott, "mindenki számára az önáltatás intellektuális eszköze lett" (Keynes, 1991: 85.). A győzteseket nem érdekelte, miként fog alakulni Európa jövője, és nem törődtek azzal sem, miből fognak megélni a kontinens népei. A győztesek a lehető legkegyetlenebb megtorló intézkedésekben egyeztek meg, miközben Németország fizetőképességének tudományos vizsgálata szóba sem kerülhetett, és a sokrétű társadalmi és politikai következményeket sem mérlegelték.

A Versailles-ban létrehozott Jóvátételi Bizottságot gyakorlatilag diktatori hatalommal ruházták fel minden rendű és rangú német tulajdon fölött. Nagyszámú tulajdonjog és érdekeltség birtokosává vált hatalmas területeken, ellenőrizhette Németország külkereskedelmét, valamint az abból származó devizát. Hogy a bizottság "valamiféle gondolkodás- és célkitűzésbeli változás révén nem alakítható-e át az elnyomás és kifosztás eszközéből Európa gazdasági tanácsává", értelmetlen költői kérdésnek tűnt. Jogállását ugyanis úgy határozták meg,

hogy a legyőzött országokat csődbe ment vállalatokként a hitelezők hasznára szabadon igazgathassa, és alkalmas legyen Németországtól évről évre kicsikarni a lehető legnagyobb összeget.

A szerződés aláírásával "Németország gyakorlatilag kötelezte magát arra, hogy örök időre átadja a szövetségeseknek termelési többletét", más szóval vállalta, hogy "évről évre, az idők végezetéig elevenen megnyúzzák" (Keynes, 1991: 195). Keynes egyetértett a Német Pénzügyi Bizottság azon megjegyzéseivel, miszerint a Jóvátételi Bizottság "összehasonlíthatatlanul nagyobb jogkörrel fog rendelkezni Németországban, mint amilyennel a német császár valaha is rendelkezett", s ekképpen "a német demokráciát éppen abban a pillanatban semmisítik meg, amikor a német nép súlyos küzdelem után neki akart fogni a demokrácia fölépítésének - s éppen azok a személyek semmisítik meg, akik a háború egész ideje alatt unostalan azt hangoztatták, hogy a demokráciát akarják elhozni nekünk." (idézi Keynes, 1991: 241)

Keynes tehát előre látta, hogy a karthágóinak szánt szerződés a háborúhoz mérhető pusztítást ígér a kontinensnek. "Gyöngé termelékenységű, munkanélkülségtől sújtott, belső viszályok és nemzetközi gyűlölködések, harcok, éhezés, fosztogatás és hazudozás által megosztott, febmoló-

félben levő Európa áll előttünk” - írta alig egy évvel a fegyverek elhallgatása után (Keynes, 1991: 270). Azt is világosan látta, hogy a békeszerződés szövegezői milyen nagy mértékben felelősek az elkövetkező szörnyűségekért, amelyekről csak később derült ki, hogy konkrétan a polgári demokrácia felszámolását és a fasizmus döntő áttörését hozták a legyőzött országok mindegyikében. ”Ha tudatosan Közép-Európa nyomorba döntésére törekszünk, akkor - merem állítani - nem marad el a bosszú sem” (Keynes, 1991: 288) - írja, és többször is figyelmeztet, hogy a gátlástalan kirablás visszahatása megingathatja a nyugat-európai demokráciák társadalmi rendjét is.

Az 1914-19 közötti tapasztalatok Keynest pacifistává tették mind a nemzetek, mind az osztályok közötti harc tekintetében. A ”Békeszerződés” azonban egyúttal arról tanúskodik, hogy Keynes pacifizmusa ekkor már messze túllépett a moralizálás szintjén, és eljutott a konfliktus és az erőszak gazdasági gyökereinek feltárásához. Elméleti szempontból azonban még egy további hozadéka is van a ”Békeszerződés”-nek: ez pedig a belpolitikai stabilitás nemzetközi feltételek függvényében történő vizsgálata, vagy másképpen a nemzetbiztonság és a szociális biztonság –általában külön-külön kezelt szem-

pontjainak – potenciális összekapcsolása.

Robert Skidelsky értékelése szerint Versailles hatására vált Keynes közéleti szereplővé, sőt valódi „politikai közgazdásszá”. Vitairatát hivatalos körökben felháborodás fogadta, de a következő évek eseményei, a ”válságos évtizedek” Keynes érvelését igazolták. Az Egyesült Államok elnöke 1923-ban bizottságot hívott össze az európai pénzügyi állapotok normalizálása érdekében. Az ennek nyomán 1924-ben meghirdetett Dawes-terv a német központi bank átszervezése útján hozzájárított a márka stabilizálásához, és egyidejűleg radikálisan lefelé korrigálta a jóvátételi számlát. 1929 után pedig a jóvátétel története feloldódott a világválságban. Keynes analízisét azonban nemcsak a Dawes-bizottság tevékenysége igazolta. Ő már 1919-ben tisztában volt azzal, hogy a békeszerződésben foglalt gazdasági feltételek elősegítik, hogy Németországban egy a korábbinál is agresszívabb és militaristább erő kerüljön hatalomra. Ezt a következtetést nem lehet másnak, mint látnokinak értékelni.

A második világháború

Amikor a német fenyegetés a harmincas évek második felében egyre közelebbé vált, Angliában nagy vita folyt arról, hogy mit

kellene tenni ebben a helyzetben. Keynes állásfoglalása elég egyértelmű volt. Elutasította a Hitler megbékítésére irányuló törekvéseket, de nem értett egyet az ország felfegyverzését ellenző pacifistákkal sem. Mindez magyarázza, hogy amikor Winston Churchill vezetésével koalíciós kormány alakult, Keynes is aktívan kapcsolódhatott be a politikába. Megromlott egészségi állapotának tulajdonítható, hogy miniszteri vagy más magas állami hivatalt nem vállalt. A kormány és a pénzügyminisztérium tanácsadójaként tevékenykedett, a háború finanszírozását irányította. 1942-ben a Bank of England igazgatótanácsának tagja lett, és felsőházi tagságot kapott VI. György királytól.

A háború alatt Keynes többször járt az Egyesült Államokban, ahol azonban már nemcsak az Angliának nyújtandó amerikai hitelekéről, hanem a háború utáni világgazdasági rendről is folytak tárgyalások. Ennek kidolgozását Rooseveltnél már rögtön Pearl Harbor után elindította. Ifj. Henry Morgenthau pénzügyminiszter 1941. december 14-én kérte fel helyettesét, Harry Dexter White-ot, hogy dolgozza ki egy "szövetségesek közötti stabilizációs alap" tervét. White mint közgazdász addigra már egyértelműen Keynes követőjének számított. Egyetértés volt közöttük abban, hogy a tervezett

konferencia feladata megakadályozni a megelőző három évtized végzetes gazdaságpolitikai hibáinak megismétlődését.

Az első ilyen hiba (Keynes szerint bűn) az volt, hogy az első világháborút lezáró békeszerződésben Németországra irreálisan nagy jóvátételt szabtak ki. Németország kiszipolyozásának következménye a gazdaság és a társadalom dezintegrálódása, és végső soron a fasiszmus uralomra jutása volt. Keynes és White egyetértettek abban, hogy ezúttal el kell kerülni a tőke kivonást a legyőzött országok gazdaságából, sőt kedvezményes tőkeinjekcióval kell elősegíteni a stabilizációt és a demokrácia megszilárdulását. A másik alapvető hiba az aranystandardhoz való visszatérési kísérlet volt, és az, hogy amikor - a világválság idején - végképp világossá vált a rendszer tarthatatlansága és időszerűvé egy új nemzetközi fizetési rendszer felállítása, a bajba jutott kormányok képtelenek voltak együttműködni. Ehelyett a nemzeti valuták versengő leértékelésével kívántak előnyhöz jutni a nemzetközi piacon. Az eredmény a nemzetközi kereskedelem szétzilálódása lett, ami megnehezítette a válságból való kilábalást.

1944-ben egyetértés volt a szakértők között arról, hogy a versengő valutaleértékelést el kell kerülni, és egy közös alaphoz kell lehetővé tenni a kiigazítási idő-

szakok áthidalását azoknak, akik átmeneti fizetésimérleg-problémákkal küzdenek. A valutaárfolyamokat a lehetőségek szerint stabilizálni kell, aminek konkrét megoldása az lett, hogy a dollár árát határozták meg aranyban, a többi valuta árfolyamát pedig a dollárhoz viszonyítva állapították meg, szűk sávokat hagyva a feltétlenül szükséges korrekcióknak. A forrásáramlással kapcsolatos feladatokra létrehozták a Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bankot (Világbank), a fizetési mérlegek és valutaárfolyamok gondozására pedig a Nemzetközi Valutaalapot.

Szándékai szerint Keynes egy olyan pénzügyi architektúrát kívánt emelni, amely megfelelő hátteret tud biztosítani ahhoz, hogy a kormányok a teljes foglalkoztatást célzó politikát folytathassanak. Ennek összefüggését a háborúk megelőzésével már korábban kifejtette az *"Általános elmélet"*-ben, az alábbiak szerint. „A háborúnak sokféle oka van. Diktátorok és más olyan emberek, akik számára kellemes izgalmat nyújt a háború – vagy legalább a kilátásai – könnyen kihasználhatják népük természetes harci ösztöneit. De a szenvedélyek tüzére az olajat a gazdasági tényezők öntik, nevezetesen a túlnépesedés és a piacokért folyó verseny. (...) Ha azonban az államok megtanulják, hogyan biztosíthatják belső gazdaságpolitiká-

jukkal a teljes foglalkoztatást (ehhez hozzá kell tennünk: ha a népszaporodásuk trendjét is ki tudják egyensúlyozni!), akkor nem kell semmiféle olyan fontos gazdasági erővel számolnunk, amely szembeállítaná valamely ország érdekeit a szomszédaiéval.” (Keynes, 1965: 406)

Az Egyesült Nemzetek pénzügyi konferenciájának előkészületei konstruktív légkörben folytak, magára az értekezletre pedig 1944 júliusában került sor Bretton Woods-ban. A háború végéhez közeledve azonban egyre nagyobb nyomás az Egyesült Államok tárgyaló delegációjára, hogy minél kisebb összeggel kötelezzék el magukat a nemzetközi intézményekben, és minél nagyobb amerikai ellenőrzést biztosítsanak a döntéshozatalban és a források felhasználása fölött. A Lord Keynes által javasolt összegeket tehát alaposan lefaragták a tárgyalások során, és természetesen szó sem lehetett az általa javasolt világvalutáról sem.

Végeredményben tehát Lord Keynes egy olyan nemzetközi intézményrendszer felállítását javasolta, amelyben virágozhat az egyéni kezdeményezés. Szerinte a nemzetközi gazdaság működését szabályozó tevékenység általános elveit kellett volna lefektetni. A Valutaalap bizonyos lehívási jogokat hozott volna létre, de csak a legkivételesebb esetekben avatkozott volna be azok felhasználá-

sába. "Az amerikaiak minden egyes tranzakcióra aprólékos eljárási szabályokat hoztak volna. E hosszadalmas konfliktus során – úgy tűnik, -- éppen hogy Keynes küzdött a szabadság filozófiájáért a parancsuralmi filozófiával szemben" – írja Harrod (1972: 675). Lord Keynes a kialakuló kompromisszumhoz igyekezett jó képet vágni, és legalább értékelni a részeredményeket. Ennek ellenére az amerikai politika rövidlátása – lelkileg és fizikailag egyaránt – eléggé megviselte, és július 19-én, egy Morgenthau-val elköltött vacsora után enyhe *szívrohamon esett át*.

A vég

A Világbank és a Valutaalap első közgyűlését 1946 tavaszán tartották a Georgia állambeli Savannah-ban. Feleségével együtt Lord Keynes is a meghívottak között volt, ám a közgyűlés látványa egyáltalán nem volt kedvére való. A két intézmény alkalmazottai fizetésének megállapításától kezdve a döntéshozatali mechanizmus kialakításáig mindenütt az amerikai érdekek érvényesültek, mindenütt az ő hatalmi pozícióik lettek bebiztosítva. Keynesnek eszébe jutott, hogy kritikusai mindig azt hajtogatták: "Meg fogja látni, hogy az amerikaiak csak arra várnak, hogy az angolok egy nemzetközi egyezmény keretében, az Egyesült Ál-

lamok együttműködésére számítva lemondjanak birodalmi ígényeikről. S ha ezt aláírták, már nem lesz szó együttműködésről, hanem mindenki azt fogja csinálni, amit az amerikaiak mondanak." (Harrod, 1972: 675)

Keynes igazából csak a New Deal megerősödése és a háború időszakában lett híve annak, hogy a nemzetközi pénzügyi stabilitást az Egyesült Államokra építsék fel. Amint az a húszas évek munkáiból is kiderül: az évtized féktelen spekulációja, tetézve az 1929-es összeomlással, egyértelműen az ellen hatott, hogy a brit gazdaságot szorosabban hozzákössék az amerikaihoz (Hansen, 1965: 248). A spekuláció teljhatalmához képest még a birodalom keretei is ésszerűbb megoldásnak tűntek. A háború alatt azonban már egy másfajta Amerikával volt dolga, és úgy vélte: próbáljuk meg, hátha menni fog! Nem ment. Ezúttal azonban már nem vonulhatott ki tüntetőleg, mint tette 1919-ben. Akkor ő csak egy mellékszereplő volt, most viszont annak a rendszernek a legfőbb megalkotójaként köszöntötték, amely valójában idegennek tűnt számára.

Savannah-ban Keynes feltűnően ingerlékeny volt. Mások másodrendűnek tartott ügyek is azonnal feldühítették. Bizonyossá vált ugyanis számára, ami Bretton Woods-ban még csak sejtető volt, és amit korábban csak a

kétkedők hajtogattak, hogy tudniillik az amerikaiak az új multilaterális szervezeteket saját politikájuknak alárendelten, alapvetően az amerikai érdekek képviselőiként kívánják felhasználni. Keynes számára ez volt a vég: romokban látta heverni mindazt, amiért harminc éven át küzdött, és ami kompromisszumokkal bár, de még két évvel korábban is lehetségesnek tűnt. Tapasztalatait így összegezte: "Azért mentem Savannah-ba, hogy találkozzak a világgal; de csak egy zsarnokot láttam." (Idézi Harrod, 1972: 757) Március 18-án, amikor vonattal visszaindultak Washingtonba, Keynes-t újabb súlyos szív-roham érte.

Keserű szájjal, fájdalmasan vette tudomásul a Bretton Woods-i intézmények sorsát.

Feljegyzéseket is írt arról, hogy Nagy-Britanniának ki kellene vonulnia a Nemzetközi Valutaalaptól, amely alkalmatlanná vált eredetileg meghatározott feladatainak ellátására. Aztán meggondolta magát, és még elmondott egy beszédet a Lordok Házában arról, hogy milyen fontos Nagy-Britannia és az egész világ számára a Valutaalap. Húsvétra visszavonult tiltani birtokára. Vasárnap, 1946. április 21-én reggel *szívroham* következtében elhunyt.

A halála előtti években tehát Keynes már tudta, hogy a következő évtizedek legsúlyosabb nemzetközi problémájának forrása az amerikai hegemonizmus lesz. Valószínűleg nem sejtette, hogy ez a korszak ilyen sokáig fog tartani.

IRODALOMJEGYZÉK

- ANDOR László [1992] Keynes és az új világregend, in. *Népszabadság*, március 8.
- ANDOR László [1996a] Keynes halála, in. *Népszabadság*, március 26.
- Biographical Dictionary of Dissenting Economists*, ed. by Philip Arestis and Malcolm SAWYER, Aldershot: Edward Elgar
- FÖLDES György szerk. [1996] *Akik nyomot hagytak a XX. századon*, Budapest: Napvilág Kiadó
- ANDOR László [1996b] *Szabadság és biztonság. Politikai arcképvázlat John Maynard Keynesről*, in. Földes szerk.
- CHICK, Victoria [1992] John Maynard Keynes, in. *A*
- GALBRAITH, John Kenneth [1977] *The Age of Uncertainty*, London: BBC-André Deutch
- HANSEN, Alvin H. [1965] *Útmutató Keyneshez*, Budapest: KJK
- HARROD, Roy F. [1972] *The Life of John Maynard Keynes*,

- Harmondsworth: Pelican Books
- KEYNES, John Maynard [1965] *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete*, Budapest: KJK
- KEYNES, John Maynard [1991] *A békeszerződés gazdasági következményei*, Budapest: Európa Könyvkiadó
- POLÁNYI Károly [1997] *A nagy átalakulás*, Budapest: Mészáros Gábor kiadása
- SKIDELSKY, Robert [1993] Keynes and the left, in. *New Statesman and Society*, április 16.
- WACHTEL, Howard M. [1990] *The Money Mandarins: The Making of a Supranational Economic Order*, Pluto Press, 1990

PÁRHUZAMOS ÉLETRAJZOK?

Keynes és Coase

SZABÓ ZSOLT

Vízi E. Szilveszter azzal kezdte beszédét a húsz éves Magyar Politikatudományi Társaság jubileumi közgyűlésén, hogy a következő években, évtizedekben a természet- és társadalomtudományok interdiszciplináris fejlődésének soha sem tapasztalt korszaka fog ránk köszönteni. Példaként a rák elleni gyógyszer küszöbön álló tömeges alkalmazásának társadalmi következményeit (például a munkaerőpiac kibővülése, a nyugdíjrendszerek összeomlása, a pártok politikai programjának hangsúlyeltolódásai stb.) hozta fel a Magyar Tudományos Akadémia elnöke.

E dolgozatban – ha ilyen horderejű elemzésre nem is vállalkozhatom – kísérletet teszek az új intézményi közgazdaságtan (vagy más néven neoinstitucionalizmus) és a keynesi közgazdaságtan párhuzamba állítására. Az összekapcsolás külön érdekessége, hogy rávilágít a neoklasszikus közgazdaságtan összefüggéseire

is, mivel mindkét elmélet annak egyfajta továbbfejlesztését, kritikáját jelenti. Nem véletlen talán ennek fényében, hogy az új-zélandi University of Canterbury közgazdasági karának internetes honlapján Adam Smith, Ronald H. Coase és John Maynard Keynes arcképe fogadja a látogatókat a következő szavakkal: kiemelkedő közgazdászok a múltban és a jelenben¹. A Canterbury egyetem által fontosnak tartott és kitüntetett közgazdászok közül Smith a klasszikus irányzat jeles képviselői közé tartozik (s ezen iskola a neoklasszikus elmélet egyik gyökere), míg az utóbbi két közgazdász az itt vizsgálandó két irányzat szülőatyja.

Az iskolaalapítók

Az új intézményi iskola az 1970-es évekre nyúlik vissza, ám

¹ „Eminent economists: past and present” (University of Canterbury)

az ezen iskolához tartozók szinte valamennyien a legfőbb előfutárnak Ronald Coase-t tartják, akinek két, még jóval régebről származó cikke tekinthető az új gondolatok megalapozásának. 1937-ben publikálta az *Economica* hasábjain *A vállalat természetete* című írását, ahol a tranzakciós költségek elméletének megalkotásával a vállalat és a piac határának leírását mutatja be (Mátyás [1996]). Coase ekkor még alig 27 éves. Az irányzat másik forrását, Coase *A társadalmi költség problémája* című cikkét pedig a *Journal of Law and Economics* közölte 1960-ban, melynek fő gondolata, hogy a tulajdonjogok eredeti elosztásától függetlenül két fél egyezségének hatékony lesz a kimenetele, ha a felek közötti tárgyalás nem ütközik nagy akadályokba, például óriási tárgyalási tranzakciós költségekbe, s minden fél számára tisztázottak a tulajdonviszonyok. A hatékony megegyezés azt takarja, hogy legalább egyikük jobban jár, miközben senki sem jár rosszabbul; illetve amennyiben rosszabbul jár, akkor ezért számára megfelelő mértékű kompenzációban részesül (Antal [2001]).

Coase hatására kezdődtek el a részletekbe menő kutatások is, előbb csak az Amerikai Egyesült Államok egyetemlein (mindenekelőtt Chicagóban), majd az 1980-as évektől Európában is

(Vékás [1998]). Munkásságáért 1991-ben közgazdasági Nobel-díjjal tüntette ki a Svéd Tudományos Akadémia.

John Maynard Keynes legismertebb műve, *A foglalkoztatás, kamat és a pénz általános elmélete* (röviden: *Általános elmélet*) 1936-ban jelent meg. A közkeletű vélekedések szerint az 1929-33-as világgazdasági válság hatására fogalmazta meg az állami beavatkozásról szóló tanait, amelyekkel forradalmasította a közgazdasági elméletet és a gazdaságpolitikai gyakorlatot. Az áttörés valóban sikerült, ám kevésbé közismert, hogy Keynes már az 1920-as években is azt a laissez-faire-rel szembeni kritikai látásmódot képviselte, amiért a közvélemény később megkülönböztetett figyelemmel kísérte munkásságát (Andor [1996b]).

Keynes hírneve még ennél is régebbre nyúlik vissza. A brit pénzügyminisztérium főmegbízottjaként részt vett a Versailles-i béketárgyalásokon. Negatív tapasztalatairól számot adó 1919-es *A béke gazdasági következményei* című könyve azonnal ismertté tette a nevét. Coase-zal ellentétben innentől kezdve élete végéig a figyelem középpontjában állt² (Zank [1997]).

² *Általános elméletének viharos sikere kapcsán például egyik kollégája a következőt jegyezte fel egyik előadásáról: „Az amerikaiak szinte elbűvölten ültek ott,*

Nem érthette meg a közgazdasági Nobel-díj megalapítását, de iskolát teremtett. Elméleti rendszerének továbbélését nagyban elősegítette az utódok rendszerező munkája, hisz Keynes gondolatai nem voltak egységes rendszerben és formálisan kifejtve. A rendszerezésnek köszönhetően tudományos felhasználhatósága és széles körű „fogyaszthatósága” is megoldódott. Követői közül az elméletépítő Hicks és a keynes-i ihletésű makróökonómia-alapítványt író Samuelson egyaránt Nobel-díjas közgazdász (Horváth-Király [2000]).

Coase és Keynes egyaránt angol származású. Mindkettejüket megérintette a szocializmus szele (Coase-t jobban, Keyneést kevésbé). Talán nem lesz eredménytelen, ha ezen életrajzilag is alátámasztható szemszögből közelítünk hozzájuk – hisz mint látni fogjuk, a neoklasszikus logika alapján szerveződő kapitalista gazdasági és társadalmi rendtől eltérő, és működő szisztémát is módjuk volt megismerni, mely nagyban hozzájárult angolszász eredetű gondolati rendszerük ki szélesítéséhez.

Coase 1931-32-ben ösztöndíjasként járt az Egyesült Államokban. Több gyárat is meglátogatott – többek közt a Ford és

míg az isteni látogató dalolt, és aranyló fény töltötte be a termet. Amikor befejezte, alig volt vita” (Zank [1997], 111. o.).

General Motors üzemeit. Akkortájt épp szocialista elvekben hitt³ (Watkins). Ekkor vetődött fel benne az a gondolat – mint írja pl. 1992-ben –, hogy vajon miért tartják Lenin elképzelését helytelennek, miszerint Oroszország irányíthatósága nem sokban különbözik egy nagy gyár vezetésétől. Ugyanis épp azt tapasztalta a fiatal közgazdász, hogy az óriási amerikai vállalatok is képesek kiválóan működni. Ez a gondolat érlelte meg benne a vállalatok létezésének oksági vizsgálatát (Coase [1992]).

Keynes orosz származású feleséget választott élete párjának⁴. Nem sokkal a házasságkötés (1925) után meglátogatták a baletina oroszországi rokonságát. Keyneest lenyűgözte a szovjet rendszer vallásos lendülete, közgazdászként azonban nem sok érdekeset talált benne. Ugyanakkor a húszas évek fő problémája, a munkanélküliség kapcsán (mely a világválság idején csak tovább fokozódott) már volt viszonyítási alapja, mégpedig épp a munka-

³ *Az életrajzi adatok szerint a szocialista párt elnöki posztjáért harcba szálló Norman Thomas kampányába is bekapcsolódott (Biography of Ronald H. Coase (1910-))*

⁴ *Lidia Lopokovát, a híres baletáncost vette el. Alfred Marshall özvegye így kommentálta Keynes házasságát: „Ez a legjobb dolog, amit Maynard valaha is tett” (Andor [1996b], 7. o.).*

nélküliséget kiküszöbölő szovjet kommunizmus (Andor [1996b]).
Az 1920-30 évek problémái

A világháború közti évek sötét korszakot jelentettek mind az ortodox közgazdaságtan, mind a gazdaságpolitika számára. Polányi Károly *A nagy átalakulás* című könyvében az egyik fejezetnek a *Konzervatív húszas, forradalmi harmincas évek* címet adja. Az 1920-as évek – Polányi szerint – a felszínen változást jelenítettek meg: eltűnt a nemzetközi gazdasági rendszer minden fontos eleme (az aranystandard egy időre, a szabad világkereskedelem), megváltozott a nemzetközi politikai egyensúly is. A valóságban azonban ez az évtized nem volt más, mint a múlthoz való visszatérésre irányuló erőfeszítés. Ennek kudarcra fejeződik ki a forradalmi 1930-as évek történéseiben: a gazdasági világválságban, a szélsőségek előretörésében, majd az újabb világháborúban (Polányi [1997]).

Ebbe a környezetbe illeszthetők a keynesi és neoinstitucionalista gyökerek. A neoklasszikus közgazdaságtanra több oldalról is nyomás nehezedett ebben az időszakban⁵. A növekvő és tartós

⁵ *A húszas évektől a második világháborúig tartó időszakról gyakran beszélnek úgy a közgazdaságtanban, mint az elméleti csúcsteljesítmények kora, vagy mint a "high theory" évei. Azért nevezik így, mert*

munkanélküliség kezelése, a makrokereslet zsugorodása, a bankválságok, a tőzsde összeomlása kívül esett az amúgy is szűkös neoklasszikus gazdaságpolitikai eszköztár hatáskörén. Alapjaiban rengett meg a mainstream elmélet. Emellett szinte eltörpül, ám így is jelentős az a régóta megfogalmazott igény, ami a vállalatok elméleti megközelítésével kapcsolatban jelentkezett.

Mindezen problémák körüli viták összefüggésben állnak az ún. kalkulációs vitával⁶. Ezen vita

a nagy kreatív elméleti áttörések, amit a kor jó művei tartalmaztak, potenciálisan alkalmaznak látszóttak a közgazdaságtan forradalmasítására. A Hicks által visszabozott Edgeworth-féle közömbösségi görbe, a Robinsón és Chamberlain nevéhez fűződő nem-tökéletes, illetve monopolisztikus verseny elmélete, a Keynes hatékony kereslet elmélete, Morgenstern és Neumann játékelmélete, valamint a svéd iskola ex ante-ex post koncepciója voltak azok a főbb, nevezetes elméleti áttörési kísérletek, melyek Shackle szerint hivatottak voltak arra, hogy a közgazdaságtan "orientációjának és jellegének" új irányt adjanak (Bekeker [..]).

⁶ *A vita az 1920-as években indult L. von Mises vitaindító tanulmányával. Az érdemi vita F. A. Hayek 1935-ös könyvével és O. Langénak 1936-ban megírt válaszával robbant ki. A diskurzus harmadik szakasza az 1940-es évekre nyúlt át. A liberális tengelyt Mises és Hayek jelentette, a piaci szocialisták táborában többek között Lange, F. M. Taylor, A. P. Lerner és E. F. M. Durbin foglalt helyet. A harmadik csoportba azok tartoz-*

épp az 1930-as években érte el csúcspontját, s a piac és tervezés, kapitalizmus és szocializmus kérdéséről szólt. Fő kérdésként az jelent meg, hogy létre lehet-e hozni a tökéletes racionalitásra épülő gazdasági rendet, vagy pedig tervgazdálkodás kereteiben létrehozott rendszert érdemes működtetni, mely kiküszöböli a pénzt és a piacot⁷ (Lánczi [1990]). A diskurzusnak ezen írás szempontjából talán legfontosabb hozadéka, hogy a neoklasszikus elmélettel szembeni alternatív eszmeáramlatok előtt felpuhította valamelyest az akadályokat.

A neoklasszikus tanok

Lássuk tehát közelebbről is, mit is mond a kor ortodox közgazdaságtani elmélete⁸ a gazdaság

tak, akik autokratív, piacot kiiktató gazdasági irányítást valló szocialisták voltak (Lánczi [1990]).

⁷ *Nemcsak angol nyelven folyt a diskurzus, hanem német és orosz változata is volt a vélemények ütközésének. Többek között ezért is nevezte a vitát Lánczi András a XX. század egyik, ha nem a legjelentősebb közgazdaságtani vitájának (Lánczi [1990]).*

⁸ *A XIX. század második felében az addig nagyjából egységesen fejlődő közgazdasági elmélet „családfája” kettéágazott. Az egyik ágon megjelent a klasszikus hagyományokat kritikailag kezelő marxi elmélet. A másik ágon az 1870-es években végbement marginális forradalom*

működéséről, illetve a vállalatok természetéről!

Az 1890-es évektől a gazdaságelmélet addigi elnevezését, a politikai gazdaságtant (vagy nemzetgazdaságtant) felváltotta az Alfred Marshall által bevezetett 'economics' elnevezés. A névváltoztatás jól tükrözi azt az irányváltást, ami a közgazdasági elméletben az 1870-es évek marginalista forradalma óta zajlott. Az 'economics' hívei a természettudományokhoz hasonló tudományos rangra törekedtek; „értékmentes”, tiszta tudomány megteremtését tűzték ki célul. A gazdaság elvonatkoztatásával számukra érdektelennek tűntek a gazdaság aktuális társadalmi, intézményi keretei, a szociológiai és politológiai problémák. Így adottságként előfeltételezték a társadalmi, gazdasági környezet változatlanságát. Az elemzéseikhez alkalmazott modellek a tökéletes verseny érvényességét attól függetlenül feltételezték, hogy az a valóságos gazdasági viszonyoknak megfelelt-e vagy sem. A tökéletes verseny feltételei között racionálisan döntő és cselekvő individuum optimalizáló magatartásának a

megteremtette a neoklasszikus irányzat alapjait. A közgazdaságtan marxi és neoklasszikus ágának képviselői között oly nagy volt az eltérés, hogy még figyelemre sem méltatták egymás elméleteit (Hild [1997]).

törvényszerűségeit kutatták (Hild [1997]).

Az egyes piaci szereplők felől elemezve a gazdaságot, tulajdonképpen – amint az a keynesi makroökonómia megjelenésével egyértelművé vált – mikroökonómiát dolgoztak ki. A kereslet és kínálat elemzéséhez alkalmazott módszereik segítségével egy összefüggő, logikailag zárt elméleti rendszert hoztak létre, amely egy árelméletnek felel meg. Ennek keretében bizonyították, hogy a piaci automatizmusok érvényesülése (az árarányok változása) révén az általuk leírt gazdaság hatékonyan működik. A neoklasszikus árelmélet szerint tehát olyan önszabályozó mechanizmus szervezi a gazdasági életet, amely minden külső beavatkozás nélkül megteremti az egyéni optimumok mellett a társadalmi optimumot is. Ebből kifolyólag a gazdasági bajok létezésével tartósan nem kell számolni, hiszen mint azt a Say-törvény állítja, minden kínálat megteremti a maga keresletét; a gazdasági rendszer hosszú távon stabil (Hild [1997]).

A neoklasszikus elméletben a vállalat egy „fekete doboz” (black box), a figyelem egyértelműen a piacra koncentrálódik. Marshall is az áru elemzéséből indult ki, bár szükségesnek tartotta az iparágot alkotó vállalatok felsorolását. A reprezentatív vállalat fogalma vi-

szont csupán eszköz volt arra, hogy egy egész iparág viselkedését az iparágot alkotó tipikus vállalat kategóriáiban elemezni lehessen (Deane [1997]).

Chamberlain és Robinson figyelme a század első harmadában inkább a vállalat felé fordult, mint az egyes árukra (illetve ezen keresztül az iparágra). Az egyes vállalatok viselkedését elemezték; feltételezték, hogy minden egyes vállalat a többitől többé-kevésbé eltérő terméket állít elő. Joan Robinson még a nagyjából hasonló termékeket előállító vállalatok csoportját tekintette iparágnak. (Az azonos iparágba tartozó termékek általában viszonylag közeli helyettesítői egymásnak.) De valójában a figyelmét nem az egyes termékek termelését és elosztását meghatározó feltételekre, hanem a vállalatra, mint profitmaximalizáló egységre fordította. Hasonlóképpen Chamberlain szerint „a vállalatok csoportja” alkot egy-egy „iparágot”. De a továbbiakban élt azzal a feltevéssel, miszerint „egy-egy csoportban valamennyi termék keresleti és költségfüggvénye azonos”. Így valójában az iparág fogalma nála azonos vállalatok halmazára redukálódik. Vagyis röviden összefoglalva, mind Chamberlain, mind Robinson a marshalli piac-elméletet a vállalat elméletével helyettesítette (Deane [1997]).

Kapcsolat az ortodox elmélettel

S. Braguinsky szerint a neoklasszikus elmélet egyértelmű sikere, hogy a rivális elméleteket – amennyiben azoknak van neoklasszikus gyökerük – sikeresen magába olvasztja. Így vált a keynesi forradalom és – bármennyire ódzkodik is Coase a neoklasszikus szintézistől – az új intézményi közgazdaságtan is az ortodox elmélet részévé (Braguinsky [1998]).

Könnyen beállítható Keynes úgy, mint a neoklasszikus elmélet egyik legnagyobb kihívója. A nézettel nem kívánok vitába bocsátkozni, viszont amellett is lehet bizonyítékokat felhozni, hogy Keynes igen közel állt az ortodox nézetekhez (még ha írásai annak kritikájaként is születtek), ha megvizsgáljuk, hogy a keynesianizmus honnan is ered valójában.

Keynes matematikus végzettséget szerzett, s csupán személyes érdeklődéstől vezettetve járt közgazdaságtani előadásokra Marshallhoz, a mainstream elmélet széles körben tisztelt alakjához⁹ (Buchholz [1998]). Édes-

⁹ Összesen nyolc hétig tartott rendhagyónak mondható közgazdasági képzése, még diplomát sem szerzett közgazdaságtanból. Ugyanakkor írt több dolgozatot Marshallnak, aki bátorító szavakkal igyekezett további munkára sarkallni. Egy nem épp szerény kijelentés maradt

apja, John Neville Keynes, Marshall kollégájaként dolgozott, maga is közgazdászként működött (Horváth-Király [2000]). Ezekből a forrásokból merített kezdeti neoklasszikus ihletésű írásaihoz. 1923-as *Tract on Monetary Reform*-ja (Értekezés a pénzügyi reformról) még nem tér le a marshalli mennyiségi pénzelmületről, bár már pedzeget új gondolatokat, mint például az inflációs hatású gazdaságpolitika alkalmazhatóságát, az árfolyamstabilitást prioritásként kezelő gazdaságfilozófia feladását. Marshall 1924-ben bekövetkezett halálakor meleg hangú halotti beszédben méltatta mestere pénzelméleti eredményeinek eredetiségét és éleselméjűségét (Deane [1997]).

Szövegszerű idézeteket keresve Általános elméletében a következő utalások támasztják alá a neoklasszikus hagyományok iránti tiszteletét. Az előszóban kiemeli: a neoklasszikus elmélet támadása során nem fogja szem elől téveszteni annak erős oldalait (Keynes [1965]). Az első fejezetben pedig ezt írja: „Ki fogom fejteni, hogy a klasszikus [neoklasszikus – Sz. Zs.] elmélet posztulátumai nem általánosság-

fenn e korszakból Keynestől, amint a közgazdaságtannal való kapcsolatát jellemzi: „Az t biszsem meglehetősen jó vagyok ebben a tudományban” (Buchholz [1998]).

ban, hanem csak egy különleges esetre alkalmazhatók, mert az ebben az elméletben feltételezett állapot csupán egyik határeset a lehetséges egyensúlyi helyzeteknek” (Keynes [1965], 21. o.). Mindkét célzásban benne van a rivális elmélet érdemeinek elismerése¹⁰. Deane ennél merészebb kijelentést tesz: „Marshall többet változtatott a klasszikus modell alapjain, mint amennyit ezzel kapcsolatban beismert, és Keynes többet megőrzött a neoklasszikus tradícióból, mint amennyi első megközelítésre látszik” (Deane [1997], 210. o.).

Coase elméleti rendszere szintén a neoklasszikus hagyományok egyfajta folytatásaként közelíthető meg. 1998-as cikkében a következőképpen jelöli meg az új intézményi közgazdaságtan helyét: a mainstream közgazdaságtan frontális kritikája

¹⁰ Keynes egy 1934-es rádióinterjúban a közgazdaságtanon belüli árokról, szakadékról beszél, ahol egyik oldalon állnak az ortodox közgazdaságtan hívei, míg a másikon azok, akik azt kritizálják, mert nem találják az elmélet gyakorlati relevanciáját. Azt mondja, ha a reformerek sikerüket akarnak elérni, akkor a fellegettségben kell megtámadni az uralkodó tanokat. Azt is hozzáfűzi, hogy az ostromlók legtöbbször elfogadják a neoklasszikus elmélet premisszáit. Keynes magát is az eretnekek közé sorolja (Eatwell [2001]).

helyett annak reformjára érdemes törekedni. Azt is hozzáteszi, hogy a neoklasszikus irányvonal eszköztárát érdemes felhasználni és kár lenne kidobni azt az ablakon, továbbá emlékeztet a régi intézményi közgazdaságtan gyengéjére is: elméletellenesek voltak képviselői, s épp ez vezetett el gondolataik mulandóságához (Coase [1998]).

Talán itt érdemes rögzíteni a régi és új institucionalizmus közti fő különbséget. A régi intézményi gazdaságtan még a XIX. század végén, a XX. század elején felismerte, hogy az intézményeknek fontos szerepe van a gazdasági folyamatok alakulásában. Az intézmények történelmileg változnak, s velük változik a társadalom és a gazdaság is. Az uralkodó közgazdaságtan kritikáját adták, de nem tudtak alternatívát kínálni. Szemléletmódjukra a holizmus és az interdiszciplináris megközelítés volt a jellemző. Az új intézményi közgazdaságtan¹¹ ezzel szemben alapvetően módszertani individualista, akárcsak a neoklasszikus elmélet. Az adott preferenciákkal rendelkező, önérdekkövető individuum az elmélet központi eleme. Elfogadja, hogy a preferenciákat nagyban befolyásolja az intézményi kör-

¹¹ A neoinstitutionalizmus nevet Williamson alkotta meg, ezzel is jelezve az iskola elhatárolódását a régebbi intézményi hagyományoktól (Coase [1992]).

nyezet, ám nyomban hozzát teszi: a jogi, gazdasági és történelmi intézmények végső soron az egyénből erednek (Groenewegen et al. [1995]).

A mainstream kritikája

Miután láttuk, hogy a két iskola alapvetően a főáramból indult ki, nézzük meg, hogy milyen vonatkozásban különböznek attól, mit tekintenek megváltoztathatónak és változtatandónak abból.

Nézzük először az absztrakció mértékét és az elmélet valósághoz való viszonyát! Coase azzal nyit 1937-es iskolaindító tanulmányában, hogy az addigi közgazdasági írások a kezelhetőség szempontjának szem előtt tartásával, annak szellemében íródtak, s így a realiztikusságra való törekvés háttérben maradt. A cikkben azonban azt a célt jelöli ki magának Coase, hogy igazolja: egyszerre lehet a közgazdasági apparátussal kezelhető és a valósághoz közel álló vállalatelméletet alkotni (Coase [1989]).

Keynes is szóvá teszi Általános elméletének előszavában a közgazdaságtani elmélet korlátait. A gazdasági elméletben mutatkozó nézeteltérések ugyanis aláássák a gazdaságpolitikát, s ez súlyos következményekkel járhat a gazdasági életben (Keynes [1965]). Különösen súlyosnak tartja az első fejezetben, hogy ha

olyan elmélet az uralkodó, ami nem felel meg a valóságnak: „[...] a klasszikus elmélet feltételezte különös eset jellemzői történetesen nem is állnak fenn a mi jelenlegi társadalmi gazdaságunkban, ezért tanításai félrevezetők és vészes következményekkel járnak, ha megkíséreljük a tapasztalat tényeire alkalmazni őket” (Keynes [1965], 21. o.).

A neoklasszikus elmülethez képest alacsonyabb absztrakciós szint körbejárása után érdemes megnézni, hogy milyen más területeket kapcsol be a két irányzat elemzési profiljába.

Coase azt írja egy helyen: a neoinstitucionalista tanok fejlődéséhez nagyban hozzájárultak más tudományok is, külön kiemelve a jog, az antropológia, a szociológia, a politikatudomány és a szociobiológia szerepét, melyeket korábban nem fogadott be az 'economics' szemlélet (Coase [1998]). Így lett realiztikusabb a neoklasszikus modell az új intézményi közgazdaságtanban, hiszen a korábban a piacra összpontosító figyelem horizontja kitágult. A neoinstitucionalizmusnak teret kellett engednie a közgazdaságtudományon kívüli diszciplínák előtt, hogy sikeresé tudjon válni. Ezen nyitás nélkül az intézmények elemzése sántítana, hiszen pusztán közgazdasági kategóriákkal nem lehet magának a gazdaság környezetét adó fak-

toroknak - az intézményeknek - a szerepét tárgyalni.

Keynes kitekintése jóval szélesebb. Felfigyelt a gazdasági rendszer, a politikai rendszer és a nemzetközi rendszer közti összefüggésekre. Az alapvető közgazdasági problémákra választ adva a többi terület fejlődését is előmozdította (pl. elég, ha a munkanélküliség generálta társadalmi feszültségek megoldására illetve a második világháború utáni nemzetközi pénzügyi rendszer intézményeire gondolunk) (Andor [1996a]).

Fontos hasonlóságot vélek felfedezni a két közgazdász piac és hierarchia témakörben kifejtett álláspontja között, amely köthető a már említett kalkulációs vitához. Coase mikro-, Keynes makrostruktúrában foglalkozik a problémával.

Coase abból indult ki, hogy a neoklasszikus elmélet feltevéseivel ellentétben a piac működése nem költségmentes. Amennyiben viszont költséges, akkor lesz alternatív koordinációs eszköz is – s ez pedig a hierarchia, ami vállalati formában ölt testet. A vállalaton belül a piaci mechanizmusok költségei megszűnnek (eltűnik az árak felderítésének költsége, az alkukötés költsége). A valóságban nincs tökéletes racionalitás, s jelen van a bizonytalanság, (szemben a neoklasszikus tökéletes racionalitás feltételezéssel) - mindezt a vállalati forma küszö-

bölheti ki. A vállalaton belüli koordinációs költségek növekedése természetesen nyitva hagyja a lehetőséget a vállalat számára a piaci elemek alkalmazása előtt (Coase [1989]). Végeredményben a piac és a hierarchia egymást helyettesítő (s egyben kiegészítő) koordinációs formák, amelyek közül mindig az kap nagyobb teret, amelyik hatékonyabban tud működni.

Keynes a makro- és mikroökonómia megkülönböztetéséről a következőket írja 1936-ban (tulajdonképpen teret engedve ezzel Coase-nak a mikroökonómia területén): „Azt hiszem, nem helyes a közgazdaság tudományt egyrészt érték- és elosztáselméletre, másrészt pénzelméletre osztani. Véleményem szerint az a kettéágazás helyes, amelynek egyik ága az egyedi iparág vagy vállalat elméletével és azt adott mennyiségű erőforrások különböző felhasználások közti felosztásával, valamint a nekik jutó javadalmazással foglalkozik, a másik ága pedig az egész termelés és foglalkoztatás elmélete” (Keynes [1965] 318. o.). Keynes az utóbbi terület felé fordította figyelmét.

Az alacsony makrokereslet fellendítését (s ezzel a munkanélküliség felszámolását) az állami szerepvállalás élénkülésétől várta az elégtelen piaci mechanizmusok működése miatt. Szerinte az állam képes erre a feladatra, s kell

is lépnie, ha válság rengeti meg a gazdaságot. Azonban ezt a politikát nem követeli meg stabil helyzetben az államtól, hanem csak akkor, ha a körülmények ezt diktálják¹² (Keynes [1965]).

Az állam keynesi felbukkanása kapcsán érdemes egy pillantást vetni a tranzakciós költségekre is, mely elemezni tudja eszköztárával a kormányzati működést is. Az 1980-as, de főleg az 1990-es években felerősödő outsourcing jelenség kapcsán említi Szabó Katalin, hogy egyre több állami funkciótól szabadulnak meg a kormányzatok a sorozatos kihelyezések révén. Az outsourcing mellett legtöbb esetben a hatékonyság növelésének követelménye (a Kornai féle „puha költségvetési korlát” megkeményedéséből eredő megnövekedett fegyvellem) hozható fel érvként, a túlzott mértékű kihelyezési hullámnak azonban határt szab a szociális szempontok szem előtt tartása (Szabó [1998]).

Nem szabad figyelmen kívül hagyni a mikro- és makroegyensúly közti eltérést a két

¹² *Amikor Angliában például elszaladt a költségvetési hiány, de csökkent a munkanélküliség a háborúra való felkészülés miatt, akkor Keynes fiskális fegyelmet javasolt. Egy amerikai tanítványa azt vetette fel ezek után, hogy Keynes ezen receptje sokakat idézne elő a gazdaságban. Keynes erre azt felelt: „Ön nálam is nagyobb keynesiánus” („You are more Keynesian than I am”) (Nasar [2002]).*

irányzat illetve a neoklasszikus tanok között. Az ortodox elmélet szerint a gazdaságban (hosszú távon) egyensúly van, egyensúlytalanság csak rövid távon képzelhető el (Hild [1997]).

A neoinstitucionalisták ezzel szemben más nézőpontot képviselnek. Új magatartási formát emelnek be a modellbe, mégpedig az opportunizmust, amelyet az önérdék hajszolása és a tökéletlen racionalitás teremt meg. E viselkedés legkirívóbb példái a hazugság, lógás, csalás, ahol épp a racionalitás korlátait használja ki a gazdasági aktor döntései során, hiszen az információs aszimmetria révén előnyre tehet szert. Az opportunisták viselkedésére alapozva korlátozott érvényűnek tartja az iskola a smith-i gondolatot, miszerint az egyéni érdekek vezérelte cselekvések megteremtik a társadalmi optimumot. A mikroérdekek eredője nem vezet el a makroegyensúlyhoz (Mátyás [1996]).

Keynes az Általános elméletben szintén makroegyensúlytalanságot vázol fel az önérdékkövetésből kiindulva, hiszen az önös érdek követése nem teremti meg a szükséges makrokeresletet, s helyette a piacról kiszoruló megtakarítások növekednek¹³ (Keynes [1965]).

¹³ *A békeszerződés gazdasági következményeiben (1919) ezzel szemben még úgy fogalmazódott meg Keynesnél, hogy a*

Az idő kérdésében is eltér a vélemény a neoklasszikus paradigmától. A neoklasszikum a hosszú táv megszállottja. Nem kerül sor ugyanakkor a változások mélyebb bemutatására, hiszen a modell statikus. Az új intézményi közgazdaságtan ezzel szemben képes elemezni a változásokat, alkalmas eszköztára van a dinamikus folyamatok kezelésére a piac-hierarchia kétértékű változó alkalmazásával. A Coase-féle bináris rendszer kibővített változata is megjelent az újabb változatú elméletek között: piac, redisztribúció és – új elemként, az új típusú vállalati formák, a hálózatok felerősödésével – a reciprocitás, azaz a szimmetrikus kölcsönösség, segítségnyújtás formája (erről lsd.: pl. Kocsis - Szabó [2000]).

Keynes is több figyelmet szentelt a rövidebb távú folyamatoknak, s kereste azok rövid távon is alkalmazható megoldási módjait. Felteszi a kérdést: kit érdekel a hosszú távú egyensúly, „hosszú távon mindannyian halottak vagyunk” (Horváth – Király [2000]). Ő is használ kétértékű „kapcsolót”, ahol az állam és a piac a két opció.

Ebből kifolyólag közös normatív üzenet is fellelhető a két

irányzat között, amely röviden így fogalmazható meg: mindig a hatékonyabb módszerhez kell nyúlni az alternatívák közti választásnál.

Az informáltság és racionalitás kérdéskörében már sok elemet érintettünk. Röviden foglaljuk össze az eddig elhangzottakat, kibővítve az új gondolatokkal.

Az új intézményi iskola elveti a tökéletes racionalitást, opportunista attitűd válik meghatározóvá az elméletben, ezzel is közeledve a valós életben tapasztaltakhoz. Coase a vállalati életciklus kapcsán 1952-ben a következőt jegyzi meg: „Bizonytalanság híján valószínűtlen lenne, hogy vállalatok tudnának felfemelkedni a piacon”¹⁴ (Hutchison [1984], 25. o.), hisz minden egyes fogyasztó minden igényével tisztában lenne a piacot alkotó vállalati kör, s nem nyílna mód új versenytársak megjelenésére Keynes is inkább a realitás felé mozdult el a neoklasszikus racionalitásabsztrakció irányából. 1926-ban kiadott *A szabad verseny vége* (The End of Laissez-faire) című tanulmányában például a következőképpen fogalmaz: „Korunk legnagyobb gazdasági veszedelmei közül sok a kockázat, a bizonytalanság és tudatlanság gyümölcse. Ez azért van így,

megtakarítások növekedése hozzájárul a makrostabilitás növekedéséhez – keynesi terminussal élve: növeli a társadalom tartóerejét (Keynes [1991]).

¹⁴ „It seems improbable that a firm would emerge without the existence of uncertainty” (Hutchison [1984], 25. o.)

mert néhány egyén, akinek a képessége és helyzete lehetővé teszi, előnyösen ki tudja használni a bizonytalanságot és tudatlanságot, és mivel éppen ezen okok miatt a nagy üzlet is gyakran szerezcséjatek, nagy vagyonegyenlőtlenségek jönnek létre; ugyanezen tényezők okozzák a munkanélküliséget, a méltányos üzleti várakozások kudarcait, a termelés és a hatékonyság romlását” (Keynes [2000], 353. o.).

Hozzájárulás a közgazdaságtan fejlődéséhez

A két nézőpont véleményem szerint nagyban előmozdította a közgazdaságtan fejlődését. A keynesi elmélet a makroökonómia, az új intézményi iskola pedig a mikroökonómia vizsgálásához adott lendületet.

A két irányzat számos új közgazdasági fogalmat alkotott. A neoinstitucionalizmus érdeme, hogy a tranzakciós költség fogalmának bevezetésével a különféle gazdasági egységek (versenyző vállalatok, óriási monopóliumok, állami szervek) működési költsége megfogalmazódhatott. A fogalom által realizitikusabbá vált a neoklasszikus modell, miközben az absztrakciós szintből nem kellett lényegesen engedni. A tranzakciós költségekkel sikerült bebizonyítani, hogy a piac működése sem költségmentes, a

tiszta verseny csupán illúzió (Mátyás [1996]).

A keynesi elmélet alapvetően a makroökonómia megalapozásához járult hozzá¹⁵. Ennek megfelelően ide kapcsolhatók a megalkotott új fogalmak nagy része is. Mindennek előfeltétele volt az aggregált kereslet beemelése a kínálati oldallal foglalkozó neoklasszikus gondolkörbe (Hild [1997]). *A likviditási preferencia elmélete* szerint a pénzkereslet épügy függvénye az egyes eszközök, vagyontárgyak közötti választásnak, mint a jövedelemnek, illetve kiadásoknak. Másik lényeges kategória a *beruházási multiplikátor*, nagyságát tekintve ez a megtakarítási határhajlandóság inverze. Ennek révén vizsgálható a beruházások jövedelemszintre gyakorolt hatása. A beruházások multiplikatív hatása az az (egyik) pont, ahol az állam gazdaságot élénkítő funkciója megjelenhet. A *tőke határhatékonysága* is az új fogalmak közé tartozik, nagysága az eszközök kínálati ára és a beruházások várakozása közötti viszonytól függ, megjelenítve és

¹⁵ *A makroökonómia szó megalkotása alapvetően nem Keynes nevéhez kötődik. Eredete eléggé homályos, a formula kialakítása Ragnar Frischnek tulajdonítható, aki 1933-ban a mikro-, makro életágot a dinamikai vizsgálat szövegszerkezetében alkalmazta. A makroökonómia szó használata végül Samuelson kézikönyve nyomán terjedt el (Bekker [2000]).*

magában foglalva a rendszer bizonytalanságát, egyensúly-érzékenységét (Bekker [2000]). A tőke határhatékonyságához hasonlóan marginalista eredetre utal a *fogyasztási határhajlandóság* fogalma is, ami az utolsó jövedelemegységre jutó fogyasztási hányadot jelöli (Zank [1997]).

A mainstream gazdaságtan ugyanakkor nehezen fogadja be a két iskola tanait. A keynes-i gazdaságméletnek a főáramra kifejtett eddigi hatása vitatott, akárcsak az, hogy a későbbiekben mennyire kapcsolható be a mainstream vonalba (Bekker [2000]). A neoinstitucionalizmus, mely alig negyed évszázadra tekint vissza, szintén nem tudta felküzdenie magát az uralkodó tanok szintjére, ám biztató eredményeket tudott felmutatni már ennyi idő után is (Mátyás [2000]).

Összefoglalás

Mit is lehet összefoglalóan elmondani ennyi szempont után a két tanról? Születésük a XX. század első harmadának végére tehető, amikor a gazdasági-társadalmi berendezkedés és a közgazdaságtani főáram kialakítása terén is alternatív megoldásokkal kísérleteztek (piacgazdaság és szocializmus ill. a kalkulációs vitának a racionalitással összefüggő kérdésköre). Mindkét „alapító atya” liberális környezetből származik, azonban a baloldali-

sággal is kapcsolatba kerültek, mely befolyásolta rendszerük felépítését. A két iskola egyaránt a neoklasszikus vonalból nőtt ki, s intézett a kissé szürkülő marshalli elvek ellen támadást. Coase a mikro-, Keynes a makroszinten bővítette a közgazdaságtan témáit; közben új, mindmáig használatos fogalmakat alkottak. A mainstream nehezen és lassan fogadja el tanaikat, de a szakma mindenképpen figyelmet szentel a főáramtól eltérő elméleteknek (ezt jelzik az imént bemutatott iskolákhoz tartozó Nobel-díjasok is: Coase illetve Hicks és Samuelson)

Meglátásom szerint abban is nagyban hasonló a két elmélet, ahogy a piac-hierarchia kérdéskört kezelik. Megkockáztatható, hogy racionalitásfelfogásuk rokon elveken nyugszik. Ugyanakkor mindketten felfedik a mikro- és makroegyensúly közti szakadékot. Az alapító atyák népszerűsége kezdetben nagyon eltért, azonban az utókor mindkét közgazdászt méltó helyre tette. Mary McKinney Schweitzer a Princeton University egyik szemináriumán például a XX. század három legjelentősebb hatású közgazdásza között említi Keynes-t és Coase-t (McKinney Schweitzer [1992]), Posner pedig azt írja, hogy Coase talán a század legkitűnőbb angol közgazdásza Keynes után (Posner [1993]).

IRODALOMJEGYZÉK

- ANDOR László [1996a]: A békeség gazdaságtana. Politikai arcképvázlat John Maynard Keynesről in *Akik nyomot hagytak a 20. századon. Eszmetörténeti előadások, Napvilág Kiadó, Budapest, 1996*
- ANDOR László [1996b]: Keynes ellenében in *Társadalmi Szemle, 1996. 3. szám, 3-12. o.*
- ANTAL Dániel [2001]: A tulajdonjogok problémája és a társadalmi költség in *Café Babel, 2001. tél, <http://www.invisible.hu/regi/anttul.htm>*
- BEKKER Zsuzsa (szerk) [2000]: *Alapművek, alapirányzatok, Gazdaságelméleti olvasmányok 1., Aula Kiadó, 2000*
- BEKKER Zsuzsa [?]: A mérés és kora. Kelet-európai reflexiók <http://www.bke.hu/econhist/GUSZTI.doc>
- Biography of Ronald H. COASE (1910-) in *The Library of Economics and Liberty: The Concise Encyclopedia of Economics, <http://www.econlib.org/library/Enc/bios/Coase.html>*
- BUCHHOLZ, Todd G. [1998]: Új ötletek halott közgazdászoktól. Bevezetés a modern közgazdasági gondolkodásba, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1998
- BRAGUINSKY, Serguey [1998]: On «Coasian Economics» and «The Economics of Coase» - Ownership, Firms Governance and Transaction Costs in the Transition to a Market Economy, http://www.isnie.org/ISNI_E98/Braguinsky.doc
- COASE, Ronald [1989]: A vállalat természete in *Szemelvények a vállalat-gazdaságtan tanulmányozásához, MKKE Vállalat-gazdaságtan Tanárszék, 1989, 31-40. o.*
- COASE, Ronald [1992]: The Institutional Structure of Production, *American Economic Review, Vol. 82. No. 4. 713-719. o.*
- COASE, Ronald [1998]: The New Institutional Economics, *American Economic Review, Vol. 88. No. 2., 72-74. o.*
- DEANE, Phyllis [1997]: *A közgazdasági gondolatok fejlődése, Aula Kiadó, 1997*
- EATWELL, John [2001]: *Social Research and Public Life, New School, 5th April 2001., President of Queens' College, Cambridge, <http://www.newschool.edu/~eatwell/>*

- www.newschool.edu/gf/news/eatwell.pdf
- GROENEWEGEN, John – Kerstholt, Frans – Nagelkerke, Ad [1995]: On Integrating New and Old Institutionalism: Douglas North Building Bridges, *Journal of Economic Issues*, 1995. június, Vol. 29. No. 2
- HORVÁTH László – KIRÁLY Júlia [2000]: Se elkezdve, se befejezve. A mi 20. századi közgazdaságtanunk in *Századvég*, 2000. tél, új évfolyam 19. Szám
- HUTCHISON, T. W. [1984]: Institutional Economics Old and New. *Zeitschrift für die gesamte Staatwissenschaft*, 140. évf. 1. szám, 20-29. o.
- IVÁNNÉ HILD Márta [1997]: A marxi elmélet „újralfedezésének” története. A modern közgazdaságtan és a marxi elmélet kapcsolatáról in *Eszmélet* 1997. június
- KEYNES, John Maynard [1991]: A békeszerződés gazdasági következményei, Európa, Budapest, 1991
- KEYNES, John Maynard [1965]: A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete (fordította: Erdős Péter), *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó*, Budapest, 1965
- KEYNES, John Maynard [2000]: A szabadverseny vége (részletek) in *Alapművek, alapírányzatok*, *Gazdaságelméleti olvasmányok* 1., Aula Kiadó, 2000
- KOCSIS Éva – SZABÓ Katalin [2000]: A posztmodern vállalat. Tanulás és hálózatosodás az új gazdaságban, *Oktatási Minisztérium*, Budapest, 2000
- LÁNCZI András [1990]: A racionalitás két útja. A kalkulációs vita az 1930-as években in *Világosság* 1990/11. 867-880. o.
- MÁTYÁS Antal [1996]: A hagyományos közgazdaságtan bírálata és kutatási körének kiszélesítése az új intézményi iskola képviselői részéről in *Közgazdasági Szemle* 1996. július-augusztus, 614-628. o.
- MCKINNEY Schweitzer, Mary [1992]: *Economic Theory and Historical Interpretation: Part IV: U.S. Economics since World War II*, 1. Keynes, Samuelson, and Popper; Davis Center Seminar, Princeton University, February 1992
- <http://www.delaware.infi.net/~msch/theory4a.html>
- NASAR, Sylvia [2002]: John Maynard Keynes: A Man of Action as Well as Ideas, *The New York Times*, 2002. január 20.
- POLÁNYI Károly [1997]: A nagy átalakulás, Mészáros Gábor kiadása, Budapest, 1997
- POSNER, Richard A. [1993]: Nobel laureate Ronald

- Coase and methodology, Journal of Economic Perspectives, vol. 7, no. 4, 195-210, idézi: Hsiung, Bingyuan: A Methodological Interpretation of Ronald Coase, <http://ceiba.cc.ntu.edu.tw/1aw-econ/essay/cocte1-cje.pdf>.
- SZABÓ Katalin [1998]: Kihelyezési hullám. A piac térhódítása a vállalati hierarchiák rovására in Közgazdasági Szemle 1998. február, 137-153. o.
- UNIVERSITY OF CANTERBURY HONLAPJA: <http://www.econ.canterbury.ac.nz>
- VÉKÁS Lajos [1998]: A magánjog gazdasági elemzése in Állam- és Jogtudomány, 1998. 39. évf. 3-19. o.
- VIZI E. Szilveszter ünnepi köszöntője a 20 éves jubileumát ünneplő Magyar Politikatudományi Társaság közgyűlésén, Magyar Tudományos Akadémia, 2002. december 6.
- WATKINS, Thayer: The Transaction Cost Approach to the Theory of the Firm, <http://www.sjsu.edu/faculty/watkins/coase.htm>
- ZANK, Wolfgang [1997]: John Maynard Keynes in Piper, Nikolaus (szerk.): Nagy közgazdászok az ókortól napjainkig: A nagy elődök élete és műve, Kossuth Kiadó, Budapest, 1997

KEYNES (1883-1946) ÉS MARX (1818-83)

SOÓS GERGELY TAMÁS

Láthatjuk a fenti születési és halálozási évszámokból, hogy Keynes pontosan abban az évben született, amelyikben Marx meghalt, így az életben sohasem találkozhattak. A későbbiekben látni fogjuk, hogy JMK valószínűleg ezt nem is nagyon bánta, ugyanis Marx munkásságát meglehetősen csekély-értékűnek tekintette – bár meg kell jegyeznünk, hogy egy informális beszélgetésre azért lehet, hogy kapható lett volna, ahogy Hayekkel is baráti viszonyt alakított ki, annak ellenére, hogy közgazdasági nézeteit elfogadhatatlannak tartotta: „We get on very well in private life. But what rubbish his theory is!”¹ – írta az egyik magánlevelében 1933-ban.

Keynes és Marx egyidejű feltűnése („találkozása”) a közgazdasági

történelemben az 1929-33-as Nagy Világválság idején a leghangsúlyosabb. A cambridge-i alma mater-ben ekkoriban egyre kevesebben osztották Keynes azon meggyőződését, hogy a világ közgazdasági laboratóriuma Washington, és nem Moszkva. Anthony Blunt – aki Keyneshez hasonlóan szintén az egyetem szellemi elitjét tömörítő Apostolok körébe tartozott - egy év római tartózkodás után hazatérve 1934 októberében meglepve tapasztalta, hogy majdnem mindegyik fiatal, intelligens cambridge-i hallgató barátja hirtelen marxista lett Hitler hatalomratörésének hatására.² Sokan ölelték magukhoz a marxizmust mint gyógyírt a háború, a fasizmus és a munkanélküliség ellen. Az egyetem marxista szervezeteinek (Socialist Society, Labour Club) tagszáma az egyetemi hallgatói létszám

¹*Idézi: Robert Skidelsky: John Maynard Keynes, The Economist as Savior, 1992, 459. o.*

²*Skidelsky, 514. o.*

ötödére emelkedett (mintegy 1000 főre).

Keynes-t személyesen is érintette, hogy szellemi közegében, Bloomsbury-ben (ez az Apostolok londoni csoportjának neve volt) - ahol 1930-ig a költészet volt a fő téma - is hasonló tendenciák zajlottak, mely folyamatok szerinte ellentmondottak az addig követett hitvallásnak, amely elkülönítette a politikát a művésztől, és az etikai idealizmus és politikai csendesség talaján állt. Keynes természetesen nem volt csendes típus, de a gyakorlatot csak szükséges kulimunkának tekintette, a „kapitalizmus krízisét” mint egy „átmeneti és szükségtelen zavart” a gondolkodás által megoldhatónak.³ Ez a hűvös tónus elkülönítette őt a fiatal „lázadozóktól”, akik eltávolodtak Moore elmélkedő ideáljától⁴, és a tettek, a forradalom és a kommunizmus hívószavai felé nyitottak. Ez a növekvő csoport a marxista analízist fogadta el a válság magyarázatára, ám tudni kell róluk, hogy közgazdasági képzettségük alig volt, és inkább csak John Strachey munkáspárti politikus sorait ismételték, azaz hogy nincs mód a kapitalizmus megreformálására, mert minden

KEYNES (1883-1946) ÉS MARX (1818-83)

javasolt reform – Keynes-ét is beleértve – ütközik a domináns osztály érdekeivel. Amit a marxizmus nyújtott, az a morális ellenszenv nyelve volt a burzsoá puhaság és a tudomány ruhájába burkolódzott brit dekadencia iránt; a kommunizmus pedig cselekvésre buzdította a személyes és társadalmi üdvözülésre áhítózókat.⁵ Ám az erkölcsi és pszichológiai kielégítettséget ajánló forradalom nyitva hagyta az égető kérdést, hogy hogy találják majd meg a helyüket az új társadalmi rendben, ami nem generál többé „értéktöbbletet” a henyéző osztály fenntartására.

A cambridge-iek közül nyolcra vált ismertté, hogy kémkedett a Szovjetunió felé, és közülük négy – köztük Blunt – az Apostolok körébe tartozott, tehát az eset közelről érintette Keynes-t, aki elgondolkodhatott az Apostolok célélérésének adott állásán, mely cél definíciójuk szerint „az igazság keresése teljes elkötelezettséggel és feltárása, közeli barátok által”⁶. Keynes sajátos módon elemezte és támadta azt a marxizmust, ami annyira megragadta a fiatalokat. Ő maga sohasem tudta komolyan venni mint tudományt. De komolyan vette

³ Skidelsky, 515. o.

⁴ G. E. Moore (1873-1958) a *Principia Ethica* szerzője, JMK erkölcsi példaképe volt

⁵ Skidelsky, 516. o.

⁶ Peter Pugh: Keynes for Beginners, 1993, 12. o.

mint „a lélek betegségét”⁷, amelyért részben a saját generációját is felelősnek tartotta. Hisz Marx – mint ahogy Freud is – azt az űrt töltötte be, amit a saját generációja okozott a kereszténységtől való elfordulással. 1934 októberében egy Virginia Woolf és T. S. Eliot társaságában töltött vacsora alkalmával úgy nyilatkozott, hogy „hajlok arra, hogy a kereszténység maradjon fenn, amennyiben bebizonyosodik, hogy hiányában az erkölcsiség lehetetlen. Kezdem látni, hogy a mi generációnk – a tietek és az enyém... sokat köszönhet apáink vallásának. És a fiatalok, akik anélkül nőttek fel soha nem fognak annyit kapni az élettől. Egyszerűek: mint a kutyák az ösztöneikben. Minekünk a legjobb jutott mindkét világból. Elpusztítottuk a kereszténységet, de még élveztük az áldásait is.” A „kommunizmus vallásáról” úgy beszélt: „a marxizmus mind közül a legrosszabb; az öreg Ricardo egyik buta tévedésén alapul, amit én majd nemsokára helyreigazítok.”⁸ Tehát elutasította Marxot, és nem csak a szemléletmódját, hanem közgazdasági érvrendszerét is.

⁷ Skidelsky, 517. o.

⁸ Skidelsky, 517. o.

Marx számos gondolatot és fogalmat vett át Ricardótól, és értelmezett tovább.

Mi is alkotta Ricardo közgazdasági munkásságának lényegét? Ricardo (1772-1823) fő érdeklődési területe a nemzeti jövedelem elosztása volt a fő társadalmi osztályok – földbirtokosok, kapitalisták és munkások – között, tehát a járulék, profit és bérek problematikája. Életbevágónak tartotta a tőkés gépekbe (tőkejavakba) történő beruházásait, mert az úgy kialakuló nagyobb termelés vezet el szerinte a nemzet gazdagodásához. Malthus (1776-1834) ezt veszélyesnek találta, mert ezek a gépekbe történő beruházások szerinte a hatékonyságnövekedés miatt túltermelést és ezáltal munkanélküliséget eredményeznek. Ricardo erre úgy válaszolt, hogy igen, lehet túltermelés, de csak *ideiglenes* túltermelés és csak *bizonyos* termékekből. És ha egy termék kereslete csökken is, egy másiké emelkedni fog, így az egyensúly hamarosan visszaáll. Tehát csak ideiglenes munkanélküliség képzelhető el. Ezt Say elméletével is alátámasztotta, mely szerint a termelés és értékesítés folyamata során jövedelem keletkezik, ami javak vásárlására fordítható, tehát a kínálat megteremti a maga keresletét. És Ricardo érvelése szerint még ha a tőkés meg is takarítanak profitjuk egy részét, az

sem okozná a kereslet csökkenését, hisz azt is befektetnék – ha nem is fogyasztói javakba, de gépekbe és épületekbe.

A maga idejében Ricardónak igaz volt, a tőkésnek tényleg befektették a pénzüket.⁹ Ám Ricardo fenti rendszerét – azt átgondolva és önálló, annak ellentmondó gazdasági elméletet alkotva – Keynes elvetette; de most nézzük meg, hogy hogy kapcsolódik be a képbe Marx!

Marx osztotta a klasszikusok érdeklődését a növekedés problémái iránt és Ricardóhoz hasonlóan munkáját azzal a felismeréssel kezdte, hogy az érték és jövedelemelosztás jelentik a kulcsot a növekedés megértéséhez. Elfogadta Ricardo munkaérték-elméletét és az általa leírt csökkenő profit-ráta törvényét és nagyon odafigyelt a technológiai munkanélküliséggel kapcsolatos figyelmeztetésére. A gazdaságot ugyanúgy három társadalmi-gazdasági csoportra osztotta, és elemzéseiben úgy tekintette a járadék, a profitok és a bérek mozgását, mint a három jövedelemtulajdonos osztály közti jövedelem-elmozdulásokat. Ricardóhoz hasonlóan először tisztázta a földjáradék helyét elméletében, majd a tökéletes verseny viszo-

⁹ Peter Pugh: Keynes for Beginners, 1993, 71. o.

nyaira jellemző hosszú távú egyensúlyi árak kategóriáival kifejtette munka-érték elméletét, amelyből a profit-ráták kiegyenlítődése és az átlagprofit-ráta süllyedése következett. Átvette Ricardo feltételezését a műszaki fejlődés tőkefelhasználó jellegéről is. De mindezek ellenére teljesen eltérő következtetésekre jutott!¹⁰ Hogyan lehetséges ez, kérdezhetnénk. A válasz három fő dimenzióban adható meg: először, Marx eltérő filozófiai premisszákból indult ki; másodsor, más tudományos célokat tűzött maga elé, azaz más típusú problémákat akart megoldani; és harmadsor, eltérő módon közeledett a politikai gazdaságtanhoz.¹¹

Az Adam Smith-nél is fellelhető filozófiai prekoncepcióval szemben, mely szerint a fejlődés a társadalmi érdekek Isten adta harmóniájához vezet, Marx a hegeli dialektika konstrukciójából indult ki, amely a fejlődést folyamatos konfliktusok, forradalmak és ellenforradalmak produktumaként ábrázolta. Ám megfordította az ortodox hegeli dialektikát, előtérbe állítván az anyagi világot, szemben az eszmék világával. Azaz a fejlődést az élet anyagi feltételeinek jobbításáért vívott

¹⁰ Phyllis Deane: A közgazdasági gondolatok fejlődése, 1997, 160. o.

¹¹ Phyllis Deane: A közgazdasági gondolatok fejlődése. 1997, 160. o.

harc során kialakuló társadalmi viszonyok változásaival magyarázta.¹²

Marx ambiciózus célja „a modern társadalom mozgástörvényeinek feltárása” volt¹³, és a politikai gazdaságtan feladatát elsődlegesen a modern gazdaság hosszú távú fejlődésének vizsgálatában látta. E törekvésekhez különösen hasznosnak találta Ricardónak a teljes nemzeti termék elosztásáról folytatott elemzését, ami megfelelő kiindulópontot szolgáltatott központi közgazdaságtani problémájához: az értéktöbblet eredetének vizsgálatához. A marxi, kizsákmányoláson alapuló profitelmélet felé Ricardo precíz közgazdasági logikája szolgált kiváló ugródeszkaként, amin Ricardo bizonytalansággal elcsodálkozott volna – Marx abban különbözött Ricardótól, hogy dinamikus szemlélté kora társadalmát, annak összefüggéseit nem adott konstansként kezelte, hanem a gazdasági változásokat leíró modellje *endogén* változóiként.¹⁴

Marx meglátása szerint a gazdasági ciklusok egyre nagyobb ingadozások formájában jelentkeznek, a fellendülések és a visszaesések amplitúdója egyre növekszik,

ami végül az egész kapitalista rendszer összeomlásához fog vezetni. Továbbá felfigyelt rá, hogy a gazdaságot egyre inkább óriásmonopóliumok dominálják, akik csak a profitjuk töredékét fektetik be, ami a Malthus által emlegetett túltermeléshez vezet. Ez pedig következményeiben a munkanélküliség egyre nagyobb mértékű növekedését eredményezi, ami – fejt ki gondolatmenete sokkoló betetőzéseként – egy anti-kapitalista forradalomban fog kicsúcsosodni! Láthatjuk mostmár, hogy az 1920-as, 1930-as évek tömeges munkanélküliséggel terhelt időszakában könnyen tűnhetett úgy, hogy Marx előrejelzései valóra válnak. És a forradalomra is sor került – igaz, hogy Marx várakozásainak ellentmondóan: Oroszországban.¹⁵

Keynes maga sohasem látta Marxhoz hasonlóan menthetetlennek a kapitalizmus helyzetét. Érdekes módon Hayek volt az, aki látszólag Marxhoz hasonló végkövetkeztetéshez ért el, bár merőben más úton. Szerinte, ahogy Keynes szerint is a gazdasági válság kialakulását úgy lehet megakadályozni, ha meggátolják egy hitel-ciklus kialakulását.¹⁶ De a módszere más volt. Úgy gon-

¹² Deane, 1997, 161. o.

¹³ Marx: A tőke, I. Kötet, 13. o.

¹⁴ Deane, 1997, 164. o.

¹⁵ Pugh, 1993, 74. o.

¹⁶ Skidelsky, 457. o.

dolta, meg kell tiltani a bankoknak, hogy túlzott mértékben nyújtsanak hiteleket gazdasági fellendülések idején, amit leginkább az aranystandardhoz, a pénz (hitel) kibocsátás aranyfedezetéhez való szigorú ragaszkodással lehetne elérni. Ám ő is belátta, hogy ez igencsak kétséges a gyakorlati politikában, tehát ő is Keynes következtetésére jutott, hogy egy hitel-pénz alapú kapitalista rendszer meglehetősen instabil – azzal a különbséggel, hogy ezzel szerinte nem is lehet mit kezdeni. Ugyanis nem hitt a kormányzati beavatkozás sikerességében a „természetes” renddel szemben. Ám Keynes erről másképp vélekedett.

Keynes sohasem tapasztalta meg a kétségbeesést. Az általa követett vallás, a kellem és fény és optimizmus útja, ami Moore *Principia Ethicá*ján és a Harvey Road-on való neveltetés viktoriánus-edwardiánus intellektuális optimizmusán alapult, megóvta őt a morális káosztól. Nem az ateizmusa, hanem Moore kinyilatkoztatásaihoz, szekuláris vallási rendjéhez való hűsége volt az, ami kívül tartotta a keresztény táboron, és ami megóvta őt a kommunizmus csábításától. A hit erősségének kérdése, ami annyi bizonytalan hívőt zavart, őt sohasem aggasztotta túlságosan: mert vallása a jó és rossz határozott megítélésén alapult, amit aztán

KEYNES (1883-1946) ÉS MARX (1818-83)

már nem lehetett sem cáfolni, sem bizonyítani, mint ahogy Isten létét sem.¹⁷ (Keynes magabiztosságot merített Moore vallás-értelmezéséből, mely szerint önmagunkra és a végcélra kell koncentrálni, szemben a külvilággal és a köztes állapottal).¹⁸

Keynes érdekes módon egyszerre szerette a kommunista generációt az idealizmusáért, és vetette meg őket a tökkelütöttségükért. Mindazonáltal ki nem állhatta a marxizmust mint analízist, és a kommunizmust mint módszert. Szüntelen támadásokat intézett a marxizmus tudományos önhittsége és a szovjet rendszer szörnyűsége ellen. Kiállt a korábbi generációk által szenvedések által kivívott civil és politikai szabadságok mindenek feletti megtartása mellett.

1925-ös művében (*Short View of Russia*) kifejti, hogy a kommunizmust mint gazdasági rendszert „az intelligenciánk elleni sértésnek” tartja, aminek a „körmönfont, majdnem ellenállhatatlan vonzereje” abban rejlik, hogy a helyzet *rosszabbra* fordulását ígéri.¹⁹ A kommunizmus nem más, mint tiltakozás a „gazdasági jólét üressége ellen, illetve a bennünk rejlő aszkéta hajlam kifejeződése...”. „Mikor a cambridge-i hall-

¹⁷ *Skidelsky*, 517. o.

¹⁸ *Pugh*, 15. o.

¹⁹ *Skidelsky*, 519. o.

gatók megejtik az elkerülhetetlen utazást Bolsiföldre (to Bolshiedom), vajon kiábrándulnak, amikor azt rémesen kényelmetlennek találják? Természetesen nem. Pont aziránt sóvárog-tak.” Mintha a bennük rejlő lel-kész húzná őket oda.²⁰

1934 novemberében a New Statesman hasábjain ragált Sztálin azon kijelentésére, mely szerint lehetetlen a gazdaság tervezése a magántulajdontól való megszabadulás nélkül, illetve a tervezést lehetetlen pusztán szakértőkre és mérnökökre bízni; ők nem tölthetnek be „független történelmi szerepet”.²¹ Keynes a mindezek ellentétét valló Wells-szel értett egyet, aki szerint nyugaton egy szakértő középosztály valósíthatja meg a gazdaság tervezését, és az nem a tőkésék és munkások osztályharcának eredményeképpen jönne létre. Ám hogy pontosan hogyan, arra ő sem szolgált instrukciókkal.

1934. december 2-án G. B. Shaw levelére reagálva Keynes a következőket írta:²²

„A *Das Kapital*al kapcsolatban ugyanolyan érzéseim vannak, mint a *Korámmal* kapcsolatban.

²⁰ Skidelsky, 519. o.

²¹ Skidelsky, 518. o.

²² Skidelsky, 520. o.

Tudom róla, hogy történetileg fontos, és tudom, hogy sokan – és nem csak az idióták - valami-féle megkerülhetetlen és inspiráló Kinyilatkoztatásnak tartják. Mégis ha belenézek, számomra megmagyarázhatatlan ez a hatás. Szikár, idejétmúlt, akadémiai érvelései annyira alkalmatlannak tűnnek a célra. De ugyanakkor, mint mondtam, ugyanazt érzem, mint a *Korámmal* kapcsolatban. Hogy lehet, hogy e könyvek bármelyike is ekkora tüzet tud szítani a fél világban? Ez megdöbönt. Világos, hogy valami hiba van az értelmezési képességemben... De bármekkora is legyen a *Das Kapital* szociológiai értéke, biztos vagyok benne, hogy a kortárs *közgazdasági* értéke (eltekintve az éleslátás alkalmi, de terméketlen és töredezett felcsil-lanásaitól) *nulla*.”

Keynes második levele 1935. január 1-én kelt:

„...Megpróbálom átgondolni, amiket mondtál. Biztos van bennük *valami*, mert általában szokott lenni. De még egyszer belekukkantottam az öreg K. M. munkájába múlt héten, s elolvastam a most publikált Marx-Engels levelezést, de nem jutottam semmire. A kettő közül Engels-t kedvelem jobban. Értem én, hogy feltaláltak egy bizonyos tárgyalási módszert és egyfajta hit-

vány modorú írásmódot, amit örökösök hűségesen követnek. De ha te azt mondod nekem, hogy felfedeztek egy kulcsot a gazdasági rejtélyhez, akkor meg-hökkentesz – én semmit nem bírok benne felfedezni, csak régi-módi érvelgetést.

Habár, hogy jobban megérts, tudnod kell, hogy épp egy könyvet írok a gazdasági elméletről, ami úgy hiszem nagymértékben forradalmasítani fogja – gondolom nem azonnal, de még az el-következő tíz év alatt – a módot, ahogy a világ a gazdasági problémákról gondolkodik. Ha az új elméletem kellően összekeveredik politikával és érzésekkel és szenvedéllyel, akkor meg sem tudom jósolni, hogy micsoda hatásokot fog kiváltani. De nagy változás várható, és, konkrétan, a marxizmus ricardiánus alapjait el fogja söpörni.

Nem várhatom el tőled, vagy bárki mástól, hogy elhiggye ezt a jelen állapotban. De a magam részéről nem csak, hogy bízok abban, amit mondok – hanem meglehetősen biztos vagyok benne.”

Habár Keynes új elméletének egyelőre nem sok hatása volt másra a 200 cambridge-i közgazdászhallgatón kívül, hozzájuk legalább kétség nélkül eljutott a központi üzenet: hogy nincs semmi olyan a munkanélküliség problémájában, ami forradalmi megoldást követelne meg. Ez ön-

KEYNES (1883-1946) ÉS MARX (1818-83)

magában is hozzájárult ahhoz, hogy Cambridge politikai radikalizmusa csillapodott a 30-as évek folyamán.²³

Láttuk, hogy Keynes Marx-szal kapcsolatos idegenkedése nagyrészt világszemléleti elfogultságából fakadt, és tudjuk, hogy elfogulatlan szemmel nézve Marx munkásságának komoly értékei vannak. Mindezek után felmerül a kérdés, hogy akkor miért csak olyan csekély hatást gyakorolt a közgazdaságtan fő áramára? E kérdésre Deane alapos elemzéssel válaszolt.²⁴

Először is felhívja a figyelmet arra, hogy Marxnak sohasem állt szándékában új kutatási programot adni kora tudós közgazdász-társadalmának. A közönség, akinek írt európai szocialista értelmiségiekből és olvasott munká-sokból tevődött össze. Végső célja nem az volt, hogy politikai tanácsokat adjon arra vonatkozólag, hogy hogyan lehet a tőkés rendszert működőképesebbé tenni, hanem segítséget akart adni a proletariátusnak a termelési viszonyok egy olyan rendszerének átalakításában, amely ugyan lényegesen előrevitte az emberiség anyagi fejlődését, de már elvesztette hasznosságát és a pusztulás felé halad.

Másrészt tudományos műveit német nyelven publikálta dagá-

²³ Skidelsky, 521. o.

²⁴ Deane, 174. o.

lyos, terjengős és gyakran gánccsolódó stílusban (nagy részt halála után jelentek meg és részben ezzel magyarázhatók a gyakori ismétlések és a szerkesztési hiányosságok). Közgazdasági elméletét kifejezetten a forradalmi mozgalom ösztönzésére szánta, amely mozgalom végső soron elkerülhetetlenül megsemmisíti a tőkés rendszert. Így hát nehéz elképzelni, hogy egy XIX. századi angolszász közgazdász (aki olyan filozófiai eszméken és közgazdasági hagyományokon nevelkedett, amelyek feltételezték a társadalmi harmónia természetességét és bíztak a szabad versenyben), valamifajta közösségre talált volna ezzel a kontinentális filozófussal (aki a társadalmi konfliktusok természetességéből indul ki, és

eltökélte magát arra, hogy elősegíti az elkerülhetetlen társadalmi forradalmat), és hogy a jellemzően polemikus előszónál tovább követte volna ezt az érvelést. Ha valaki ezt mégis megtette volna, nehéz helyzetben találta volna magát, nemcsak a premisszák emészthetetlen halmaza, hanem az új fogalomrendszer, az ismeretlen elemzési technika és a teljesen új nyelvezet miatt is.

Valószínűleg ezen okok is közrejátszottak Keynes Marxhoz való elutasító hozzáállásában, ám a fő ok az állandó – kutatói, publikálói, oktatói, tanácsadói, politikai – elfoglaltságokon túl nagyrészt a köztük lévő kibékíthetetlen ideológiai különbözőség lehetett.

Irodalomjegyzék

SKIDELSKY, Robert [1992]: *John Maynard Keynes, The Economist as Savior*, Allen Lane, The Penguin Press
 PUGH, Peter – GARRATT, Chris [1993]: *Keynes for*

Beginners, Icon Books Ltd., Cambridge
 DEANE, Phyllis [1997]: *A közgazdasági gondolatok fejlődése*, Aula Kiadó Kft.

KEYNESSZERŰ EGYENLŐTLENSÉGEK?

A megtakarítások és a beruházások viszonya a keynesi elméletben

HORVÁTH GERGELY

A következő dolgozat Keynes közgazdasági elméletében azokat a momentumokat próbálja meg fellelteni, amelyek jelentősek lehetnek a jövedelmi egyenlőtlenségek kezelése szempontjából: egyrészt az egyenlőtlenségeknek a neoklasszikusok által tulajdonított funkciók, másrészt az állami beavatkozástól való idegenkedés aspektusából. Ehhez döntően a megtakarítások és beruházások viszonyáról, valamint a beruházások motivációjáról írottakat kell átfutnunk. Az elméleti fejtegetéseket egy történeti áttekintés előzi meg, amely segít megértenünk az egyenlőtlenségek problémájának súlyát a 1930-as évek Nagy-Britanniájában.

Egyenlőtlenségek a Keynes korabeli Egyesült Királyságban

Az I. világháború előtti fél évszázadban az angol gazdaság növekedése megtorpan, verseny-

képessége csökkent, a termelés fejlődésének mutatói rendre rosszabbul alakultak, mint Németországban, Franciaországban vagy az Egyesült Államokban. Az ipari termelés növekedése például 1861-1880 között 2,4%, 1881-1900 között 1,7%, 1901-1913 között 2,2% volt évente, míg Németország megfelelő adatai 2,7%, 5,3% és 4,4%.¹ A tendencia okaként leggyakrabban azt említik, hogy az angol vállalkozók erre az időszakra elvesztették hajdani „étvágyukat”: elkényelmesedtek, ragaszkodtak a jól bevált műszaki megoldásokhoz, megelégedtek azok alacsonyabb hozamrátaival. A második ipari forradalom vívmányait nem használták fel fejlesztéseikben. Az angol export monopollhelyzete megszűnt, az

¹ Diederiks, H. A. et al.: *Nyugat-európai gazdaság és társadalomtörténet. A rurális társadalomtól a gondoskodó államig. Budapest, Osiris Kiadó, 1995, 230. o.*

újonnan iparosodó államok egyre nagyobb hányadát hasították ki a piacnak. A kivitel ekkor Európából a gyarmatok irányába tolódott – ahol azonban szintén megindult a termelés – ezért volumene szükségszerűen csökkent. Ezzel párhuzamosan folyamatosan növekedett az angol tőkekivitel: az 1870-es 1 milliárd fontról 1914-re 4 milliárdra nőtt, ami szintén a hazai beruházási lehetőségek szűkülését, a külföldön való jobb hasznosulást mutatja.² Az egyetlen igazán prosperáló tevékenység a világkereskedelem lebonyolítása és finanszírozása maradt. Mindez persze csak relatív pozícióvesztést jelentett, az angol gazdaság válságáról nem beszélhetünk.

A termelés lassuló bővülését a népesség gyors szaporodása kísérte: 1851-től 1900-ig a lakosság 50 %-kal, 42 millió főre növekedett.³ Ez a stabil születési arányszám melletti csökkenő halálozási ráta eredménye volt. A századfordulón az egészségügyi ellátás és az életkörülmények javulásának köszönhetően megindult a várható élettartam növekedése (pl. a nők esetében az 1880-as 45 évről 1930-ban jellemző 63 évről).⁴

² *i.m.* 237. o.

³ *i.m.* 160. o.

⁴ *i.m.* 165. o.

A korszak angol társadalmában óriási szakadék tátongott a különböző csoportok jövedelmi- és életszínvonala között. A tulajdonosi rétegen belül a középosztály évi jövedelme a kisvállalkozók, ügynökök és tisztviselők esetében általános 150 valamint az önálló gyártulajdonosok átlagos bevételét jelentő 800 font között mozgott. Az elit jövedelme jóval meghaladta ezt a szintet: évi 5-6000 font körül mozgott.⁵ Az egyenlőtlenégeket jól mutatja, hogy 1911-13 között a népesség legfelső vagyoni centilisének részesedése a teljes vagyonból 69% volt.⁶ A társadalom negyötödét kitevő tulajdonnal nem rendelkező munkásosztályon belül is éles tagozódás tapasztalható: a betanított munkások évi 45 font körüli jövedelmével szemben a szakszervezeteket irányító munkásarisztokrácia tagjai évente kb. 100 fontot kerestek.⁷ A bérek reálértéke azonban az 1860-tól 1900-ig tartó időszakban folyamatosan növekedett, részben az 1873-tól 1895-ig tartó, akkoriban „nagy válság”-nak ne-

⁵ Egedy, Gergely: *Nagy-Britannia története. Aula, 1998, 29-33. o.*

⁶ Diederiks, H. A. et al.: *Nyugat-európai gazdaság és társadalomtörténet. A rurális társadalomtól a gondoskodó államig. Budapest, Osiris Kiadó, 1995, 318. o.*

⁷ Egedy, Gergely: *Nagy-Britannia története. Aula, 1998, 29-33. o.*

vezett dekonjunktúra idején tapasztalható árszínvonal-csökkenésnek köszönhetően. A lakosság legalsó rétegét a munkanélküliek alkották. A társadalom nem tudott nekik megélhetést biztosítani, így csak a kivándorlás és az alkalmi munkák között választhattak. Angliában tehát a népesség nagy hányada élt a létminimum közelében (1891-ben Londonban például a lakosság 30%-a).⁸

Ugyanakkor több tényező is a társadalmi egyenlőtlenségek csökkenésének irányába hatott. Az első ezek közül a választójog kiszélesítése: 1866-ban a 20 évnél idősebb népességnek még csak 8,3%-a volt választó, mely arány 1900-ra 28,5%-ra nőtt. A tendencia később is folytatódott: 1918-ra 74,8%-ra, míg 1935-re 97,4%-ra nőtt a választásra jogosultak aránya.⁹ A politikusoknak így egyre szélesebb rétegek igényeit kellett figyelembe venniük, ha azt akarták, hogy a következő választások után megőrizhessék pozíciójukat. Az alsó rétegeket képviselték a politikában és a gazdasági életben az egyre nagyobb befolyással bíró szakszer-

vezetek és a belőlük kinőtt Munkáspárt. Akcióikkal felhívták a társadalom minden rétegének figyelmét a munkások életkörülményeire, és követelték azok megjavítását. Magának az államnak is szembesülnie kellett minden sorozáskor lakossága rossz fizikai és mentális állapotával (márpedig hadseregre a gyarmati invázió kivitelezéséhez egyre nagyobb mértékben szükség volt). Lassan elterjedt az a nézet, hogy az állam felelősséggel tartozik „alattvalóiért”, csak úgy várhat el tőlük különböző szolgáltatásokat, ha gondoskodik a megfelelő életkörülményekről. Egyre inkább világossá vált tehát az, hogy a munkásokat nem lehet tovább a munkaerőpiacon adás-vétel tárgyát képező áruknak tekinteni, akik tetszés szerint raktározhatók, amíg nem akad rájuk vevő. A kisközösségek gondoskodásából már régen kiszakadt embereknek társadalmilag megtervezett védőhálóra volt szükségük. Angliában megindult tehát a későbbi jóléti állam alapját képező társadalombiztosítási rendszer kiépítése a XX. század elején, ezzel egy két évszázada húzódo társadalmi probléma orvoslása kezdődött meg.

A jövedelemátcsoportosítással járó társadalombiztosítási intézkedések kidolgozása Lloyd George pénzügyminisztersége idején történt (1908-1915). 1908-ban vezették be az öregségi nyugdíjat:

⁸ Egedy, Gergely: *Nagy-Britannia története. Aula, 1998, 35. o.*

⁹ Diederiks, H. A. et al.: *Nyugat-európai gazdaság és társadalomtörténet. A rurális társadalomtól a gondoskodó államig. Budapest, Osiris Kiadó, 1995, 272. o.*

minden 70 éven felüli hetente 5 shillinget¹⁰ kapott, ebből az összegből természetesen nem lehetett megélni, ugyanakkor mégis sokat jelentett.¹¹ 1912-ben a Nemzeti Biztosítási Törvény (National Insurance Act) életbe lépésével kezdte működését a betegbiztosítás és a munkanélküli segély rendszere. A betegbiztosítási alapba a munkavállalónak heti 1,5-2 fontos jövedelméből 1,5 pennyt kellett befizetnie, ehhez jött a munkaadó 1,25 pennys és az állam 1 pennys hozzájárulása. Ebből finanszírozták az ingyenes egészségügyi ellátást és a heti 50 penny táppénzt.¹² A munkanélküli segély rendszere hasonlóan működött, itt a munkavállaló és a munkaadó 2,5-2,5 pennyt fizetett be, az állam pedig 5/3 pennnyel járult hozzá. A járulék hetente 7 shillinget tett ki, amit az 1908-ban felállított munkaközvetítő irodák fizettek ki.¹³

¹⁰ 1971 előtt a következő átváltások voltak érvényesek a brit pénzrendszerben: 1 font = 20 shilling és 1 shilling = 12 penny

¹¹ Jones, Kathleen: *The Making of Social Policy in Britain. 1830-1990. London and Atlantic Highlands, 1994, 98. o.*

¹² Egedy, Gergely: *Nagy-Britannia története. Aula, 1998, 56-57. o.*

¹³ Jones, Kathleen: *The Making of Social Policy in Britain. 1830-1990. London and Atlantic Highlands, 1994, 101-102. o.*

A két világháború között az angol társadalom szerkezete nem változott meg jelentősen, azzal a különbséggel, hogy a makrogazdasági helyzet tovább romlott. A nemzetközi gazdasági rendszer széthullásával a világkereskedelem volumene jelentősen csökkent, az államok közti bizalmi viszony felbomlott, vámok és egyéb protekcionista intézkedések akadályozták a nemzetközi munkamegosztást. Ez súlyosan érintette a brit kivitelt, mely most már végképp a gyarmatok piacaira volt utalva. A helyzetet súlyosbította az aranystandard rendszerére való 1925-ös visszatérés, mely az angol presztízis fenntartása érdekében a háború előtti 1 font = 4,86 dolláros paritáson történt. Az Egyesült Államok gazdasága azonban a háború után az angolhoz viszonyítva gyorsabban növekedett, versenyképesebb volt, ezért ezen az árfolyamon a font túlértékeltté vált, aminek negatív következményei lettek az angol exportra nézve. A brit gazdaság azonban még így is bizalomra okot adó növekedést produkált: 1920 és 1930 között a reáljövedelem növekedése 8 évben haladta meg az 1913-as rátát, átlagosan évi 1,9% volt.¹⁴ A növe-

¹⁴ Landes, David S.: *Az elszabadult Prométheusz. Budapest, Gondolat, 1986, 547. o.*

kedés mellett azonban nagy (és tartós) munkanélküliség jellemezte a brit gazdaságot: 1921 és a II. világháború között egyszer sem csökkent a ráta 9% alá, 1925-ben már 13% volt, míg az 1929-33-as válság idején érte el maximumát 17%-ot.¹⁵ A társadalom tizede tehát hosszú távon sem talált munkát. A reálbérek kizárólag a prosperáló iparágakban növekedtek a két világháború között, a kevésbé sikeresekben csökkentek vagy stagnáltak. A munkanélküliek ellátása nem volt megfelelő: a kis összegű segélyhez is csak megalázó procedúra után lehetett hozzájutni. Az 1929-33-as válság relatíve kevésbé érintette az angol gazdaságot, a termelés azonban így is visszaesett, a munkanélküliség nőtt. Az állami gazdaságpolitika leginkább monetáris eszközökkel igyekezett a gazdaságon segíteni, többnyire sikertelenül.

Ilyen gazdasági, történelmi feltételek között igyekezett John Maynard Keynes a gazdaság törvényszerűségeit leírni, elméletét ilyen körülmények között fogalmazta meg.

Keynes elméletének összefüggései a jóléti egyenlőtlenségek problémájával

¹⁵ Jones, Kathleen: *The Making of Social Policy in Britain. 1830-1990. London and Atlantic Highlands, 1994, 106. o.*

John Maynard Keynes A békeszerződés gazdasági következményei c. könyvében az első világháború előtti gazdasági rendszer jellemzésekor a példátlan jólét társadalmáról ír, véleménye szerint az emberiségnek először sikerült legyőznie a természet kegyetlen törvényeit, melyek alapján Malthus éhezéssel teli Apokalipszist jövendölt. Keynes a növekedés alapjainak megfogalmazásakor a következőképpen ír: „Ennek a figyelemre méltó rendszernek a növekedése egy kettős blöffön vagy megtévesztésen alapult. Egyrészt a munkások gyengeségükből fakadó tudatlanságuk okán elfogadták, avagy rákényszerítették, meggyőzték, netán a szokás, a hagyomány, a tekintély és a társadalom szilárd rendje révén hízélgéssel rávették őket egy olyan helyzet elfogadására, amikor csak nagyon kicsiny szeletkét mondhattak a magukénak abból a tortából, amelyet a természettel és a tőkéséssel együttműködve állítottak elő. Másrészt viszont a tőkésék azon hallgatolagos alapvető feltétel alapján mondhattak magukénak a torta javát, hogy gyakorlatilag igen keveset fogyasztottak csak belőle [...] Valójában éppen a gazdagság elosztásában mutatkozó *egyenlőtlenség* tette lehetővé a lekötött vagyion és a tőkeberuházások hatalmas felhalmozását, ami min-

den más kortól megkülönböztette ezt a kort.”¹⁶

Keynes gondolatmenete szerint tehát a növekedés a jövedelmi egyenlőtlenségeken alapult mégpedig oly módon, hogy a szegények visszafogott, korlátozott fogyasztása lehetővé tette a gazdagok nagy jövedelmét, melyből ők – hedonista habzsolást nem követve – nagy megtakarításokat képeztek, amelyek egyben a tőkeberuházások alapját jelentették. Az okfejtés a neoklasszikus közgazdaságtan – mely ekkor még (1919) Keynes számára is maga volt a közgazdaságtan – azon logikájára épült, miszerint a szándékolt megtakarítások és a szándékolt beruházások mennyisége a kamatláb változásán keresztül válik egyenlővé, a kamatlábat a két tényező alakítja ki. A megtakarítások növekednek a magas kamatláb hatására, hiszen a kamat a megtakarítás ára (az abból származó bevétel), s ha az ár növekszik, akkor érdemesebb lesz megtakarítani. A beruházások és a kamatláb között pedig negatív irányú az összefüggés, hiszen a kamatláb növelése már csak a nála magasabb hozamú beruházásokat teszi megvalósításra érdemessé (pozitív nettó

jelenértékűvé). Így tehát ha a társadalmi körülmények miatt nagyobbak a megtakarítások, akkor a megtakarítási függvény jobbra-lefelé tolódik, a kamatláb csökken, a beruházások értéke megnövekszik, hiszen több beruházás lehet viszonylagosan nyereséges.

Később azonban megváltozott Keynes véleménye: saját közgazdasági elméletében, melyet teljes egészében A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete c. könyvében fejtett ki, már teljesen másképpen írja le a beruházások és a megtakarítások kapcsolatát.

A gondolatmenet alapja a Say-törvény tagadása, mely azt mondta ki, hogy „a kínálat megteremti a maga keresletét”. Keynes ezt a viszonyt megfordította, állítása szerint csak az a jövedelemmennyiség termelődik meg, amelyre van kereslet. Keynes szerint csak a teljes foglalkoztatás állapotában érvényes az, hogy a kereslet növekedésével a kínálat már nem tud tovább növekedni, nem lévén több erőforrás, vagyis a kínálat határozza meg a keresletet. Így az addig általános érvényűnek hitt Say-törvény érvényességét a teljes foglalkoztatás állapotára szűkítette. Innen származik művének címe is, Keynes ugyanis feladatának egy olyan elmélet létrehozását tartotta, amely egy általánosabb feltételrendszerben is képes

¹⁶ Keynes, John Maynard: *A békeszerződés gazdasági következményei*. Budapest, Európa Kiadó, 1991, 56-57. o.

a gazdasági folyamatokat magyarázni.

A kereslet (s ezáltal a jövedelem) meghatározói között szerepelnek a beruházások (I) és a fogyasztás (C), mely azonban most nem képezi vizsgálódásunk tárgyát. A beruházások meghatározó tényezőit kell most tehát felkutatnunk. Keynes szerint a beruházások mértékét a tőke határhatékonysága határozza meg, mely a várható hozam és az újraelőállítási költség hányadosa, nevezük most belső kamatlábnak (vagy belső megtérülési rátának), amely esetén a befektetés nettó jelenértéke nulla lesz. A gazdaságban azok a beruházások valósulnak meg, melyek esetén a tőke határhatékonysága meghaladja a piaci kamatlábat, amely azonban Keynes szerint nem a beruházások és a megtakarítások játékaként alakul ki, hanem azok szempontjából külső adottság. A határhatékonyság jelentősége azonban abból származik, hogy értéke a várható hozamtól függ, tehát nem egy ténytől, hanem egy várakozástól, mégpedig a magánvállalkozók (inflációra, bérekre, keresletváltozásra irányuló) várakozásaitól, melyek bármilyen szélsőesetek lehetnek, hiszen csak sejtéseken alapulnak.

Fordítsuk most figyelmünket a tőke piacának másik elemére, a megtakarításra! A megtakarítások bevett definíciója egy különbség: a jövedelem és a fogyasztás kü-

lönbsége ($S=Y-C$). Keynes szerint S volumenét nem a kamatláb, hanem adott fogyasztási szokások, életvitel mellett a jövedelem határozza meg. Keynes nem tagadja, hogy a kamatláb változása hathat a megtakarításokra, hatásai azonban szerinte nem egyértelműek. Lehetséges ugyanis, hogy a kamatláb emelkedése a neoklasszikusok logikája szerint S növekedésének irányába hat, ugyanakkor csökkentheti is azt: ha valaki egy adott összeggel szeretne t időpont múlva rendelkezni, annak a kamatláb növekedésével kevesebbet kell jövedelméből félreraknia.

Mint láthatjuk, ezek szerint sem I , sem S nem vezethető le szorosan a kamatláb változásából, tehát nem a kamatláb változása alapján alakul ki a szándékolt beruházások és szándékolt megtakarítások egyensúlya. Keynes szerint a kamatláb nem is lehet a fogyasztásról való lemondás jutalma, hiszen az, aki jövedelmét pénzben takarítja meg, hiába mond le fogyasztásáról, nem kap kamatot. A kamat ezek szerint sokkal inkább a likviditásról való lemondás jutalma. A likvid eszközök változása pedig nem más, mint a pénzmennyiség változása, a kamatláb tehát a pénzpiacon alakul ki: a jegybank kínálja stabil pénzkínálatot teszi egyenlővé a pénzkereslettel, mely Keynesnél kiegészül a spekulációs motívummal. A kamatláb így lesz kül-

ső tényező a beruházások szempontjából.

Mivel a beruházás és a megtakarítás mértéke döntően más-más dologtól függ, ezért ex ante nem is lehetnek egyenlők, ex post viszont egyenlőnek kell lenniük, hiszen közgazdaságilag ugyanannak a dolognak a különböző oldalai ($Y = C+S = C+I$). Milyen tényezőn keresztül zajlik le tehát az alkalmazkodás? Keynes válasza erre a jövedelem, melyet a neoklasszikusok rögzítettnek vettek, s így jutottak el a kamatláb egyenlegező szerepéhez. Amennyiben a nagyobb jövedelemből származó megtakarítás meghaladja azt a mennyiséget, amit a gazdasági kilátásoktól függő beruházások felszívnak, I alacsony volta miatt a kereslettel függő Y is kisebb lesz, tehát csökkenni fognak a megtakarítások. Ha I haladja meg S mértékét, akkor Y növekedésével S is növekedni fog a megfelelő szintre.

Következmények és Keynes politikai filozófiája

Keynes tehát kihúzta a talajt a neoklasszikus tanokban hívő közgazdászok a jövedelmi egyenlőtlenségeket mérséklő állami beavatkozást támadó érvei alól. Egyrészt kimutatta, hogy az egyenlőtlenségek által lehetővé tett magasabb megtakarítások

nem szükségszerűen vezetnek a beruházások növekedéséhez, ezekre nincs szükség a gazdasági növekedéshez. Másrészt nem tartotta indokoltnak az állami beavatkozástól való félelmet, sőt szükségszerűnek érezte, hogy a szeszélyes beruházásokat társadalmi irányítás alá vonják. Túl sok múlik ugyanis rajtuk: amennyiben a vállalkozók jövőre irányuló várakozásai borúsak, nem kezdeményeznek annyi beruházást, ez csökkenti a nemzeti jövedelmet, ez pedig az angol társadalom legnagyobb problémáját jelentő munkanélküliséget okozza. Keynes ezt a következőképpen fogalmazta meg az Általános elmélet filozofikusabb záró fejezetében:¹⁷ „Azt hiszem tehát, hogy a beruházás társadalmi kézbevétele meglehetősen széles körben bizonyul majd az egyetlen olyan eszköznek, amelynek révén meg lehet közelíteni a teljes foglalkoztatást.”

A kereslet befolyásolásának ugyanakkor legkevésbé ad hoc módszere az automatikus stabilizátorok bevezetése, például a jövedelemtől függő (esetleg progresszív) adózás, a munkanélküli segély. Ezek olyan eljárások, amik a gazdagabbaktól a szegényebbek felé történő jövedelem-

¹⁷ I. m. 401-402. o.

átcsoportosítás eszközei lehetnek.

Keynest ennek ellenére nem lehet a marxi baloldali hagyomány követőjének tekinteni. Kifejti ugyanis, hogy bár véleménye szerint az I. világháború utáni angol társadalom egyenlőtlenségeire nem lehet közgazdasági indokot találni, így annak mértékét mérséklendőnek tartja, ezzel együtt leszögezi, hogy a társadalom működéséhez szükség van bizonyos egyenlőtlenségekre, melyeket a következőképpen indokol¹⁸: „Vannak olyan értékes emberi tevékenységek, amelyek teljes kibontakozásához szükség van a pénzszerzés motívumára és olyan környezetre, amelyben magánvagyonok halmozódhatnak fel.”. Keynes másik érve pedig a következőképpen hangzik:¹⁹ „... bizonyos veszélyes emberi hajlamokat viszonylag ártalmatlan mederbe lehet terelni, ha megvan a lehetőség pénzkeresésre és magánvagyon szerzésére; ha ezek a hajlamok nem elégülhetnének ki ilyen módon, könnyen kegyetlenkedésben, az egyéni hatalomra és tekintélyre való gátlás nélküli törekvésben, vagy a mások fölé emelkedés egyéb formáiban vezetődnének le. Jobb, ha valaki a

bankfolyószámláján és nem polgártársain elégti ki uralkodási vágyát. És bár néha az előbbi csak eszköze az utóbbinak, máskor esetleg levezetője is lehet”. Itt eszünkbe juthat *Albert O. Hirschmannnak Az érdekek és a szenvedélyek* c. műve, melyben olyan gondolkodók műveit veszi sorra, akik szerint az emberek szenvedélyeinek káros következményeit valamilyen másik szenvedély (akár a pénzsóvárság), illetve a kiszámíthatóbb, nyugodtabb, megbízhatóbb érdek szembeállításával lehet megakadályozni (Hirschman egyébként maga is idézi Keynest a 141-142. oldalon). Hirschman könyvét azért is érdemes itt megemlíteni, mert az ott idézett szerzők a társadalmi rend megteremtéséhez keresik a megfelelő mechanizmust egy korábban jól működő rendszer (a katolikus világ) felbomlása után, ezért oly fontos nekik az emberi természet megismerése. S Keynes korának is van ilyen jellegzetessége: az első világháborúval felbomlott XIX. századi rend és békeidőszak után jövőképet kellett mutatni a társadalomnak, s benne az alulélőknek, melynek számukra döntő eleme az egyenlőtlenségek csökkentése. Fontos ez azért is, mert az Általános elmélet megszületésének évében, 1936-ban már kirajzolódott, hogy Európa más országai-ban Keynes számára borzalmasnak tűnő bolsevik és fasiszta re-

¹⁸ I. m. 397. o.

¹⁹ Keynes, *John Maynard: A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1965, 397-398. o.*

zsimeknek sikerült a jövőképet megadni, s valamilyen, ha hibás elven is működő rendet teremteni. Keynes jövőképében tehát döntő eleme van az egyenlőtlenségek csökkentésének, ez azonban keresztezi Marx kommunista, a történelem végét jelentő jövőképét, mely épp a növekvő egyenlőtlenségekből valószínűsíti az átmenetet képező forradalom kitörését. Keynes utópiájában ugyanakkor megmaradnak a fent említett gondolatok miatt az egyenlőtlenségek, míg Marxnál hosszú távon teljesen eltűnnek, s

a magántulajdont a közös (állami) tulajdon váltja fel. Itt már értelmezhetetlenné válik a Keynes által hangoztatott állami beavatkozás a piac működésébe, hiszen maga a piac szűnik meg, ugyanakkor az állami rátelepedéssel szemben értelmezett egyéni kezdeményezés is lényegét veszti, hiszen Marx utópiájában az egyén és az állam harmóniája megszűnteti a közérdek és a magánérdek szembenállásának lehetőségét.

IRODALOMJEGYZÉK

- ANDOR, László [1996]: A békekesség gazdaságtana. Politikai arcképvázlat John Maynard Keynesről. In.: Akik nyomot hagytak a 20. századon. Eszmetörténeti előadások. Budapest, Napvilág Kiadó
- DIEDERIKS, H. A. et al. [1995]: Nyugat-európai gazdaság és társadalomtörténet. A rurális társadalomtól a gondoskodó államig. Budapest, Osiris Kiadó
- EGEDY, Gergely [1998]: Nagy-Britannia története. Aula,
- ERDŐS, Tibor [1996]: A keynesi elméleti rendszer és a válságkezelés. In.: Akik nyomot hagytak a 20. századon. Eszmetörténeti előadások. Budapest, Napvilág Kiadó
- HIRSCHMAN, Albert O. [1998]: Az érdekek és a szenvedélyek. Budapest, József Műhely Kiadó
- JONES, Kathleen [1994]: The Making of Social Policy in Britain. 1830-1990. London and Atlantic Highlands,
- KEYNES, John Maynard [1991]: A békeszerződés gazdasági következményei. Budapest, Európa Kiadó
- KEYNES, John Maynard [1965]: A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- LANDES, David S. [1996]: Az elszabadult Prométheusz. Budapest, Gondolat
- MÁTYÁS, Antal [1996]: A modern közgazdaságtan története. Aula

ÁLLAM ÉS ETIKA

AZ ÁLLAMI BEAVATKOZÁS ETIKAI ÉS
POLITIKAI ALAPJAI KEYNESNÉL

ZÁMBÓ TIBOR

*„A magam részéről úgy vélem, a kapitalizmus,
bölcse irányítva, hatékonyabban képes elérni
gazdasági célokat, mint bármely alternatív rendszer,
de önmagában véve sok szempontból erősen kifogásolható.”*
John Maynard Keynes

Közhelynek tűnik Keynes nevéhez az „állami beavatkozás” fogalmát tár-
sítani. Valóban ő hozta meg a közgazdaságtanban azt a fordul-
latot, aminek következtében az államról másként kezdtek gon-
dolkodni, egyáltalán az állam gazdasági szerepvállalásáról el-
kezdtek gondolkodni, s nyomá-
ban épült ki az a keynesiánus irányzat, mely elméleti alapját adta az 50-es, 60-as évek jóléti gazdaságpolitikájának.

Dolgozatomban megpróbálom megvizsgálni, hogy Keynes az államot mire is akarta felhasználni, mi volt az a társadalmi vízió, amely eléréséhez fontosnak tar-
totta az állam beavatkozását. Nem közgazdasági elemzést szeretnék tehát adni, sokkal inkább

politikai, politikai-filozófiai oldal-
ról járom körül a területet.

Elsőként megvizsgálom, hogy Keynes hogyan látta, miben látta máshogy a közgazdaságtan és etika viszonyát, majd a követ-
kező részben azt nézem meg: Keynes milyen szerepeket szánt az államnak, milyen feladatokat bízott volna rá. Ezt követően politikai-filozófiai elképzeléseit vizsgálom meg. Utoljára Keynes politikai elképzeléseit elemzem, majd a zárszóban megpróbálok a vázoltak aktualitásáról szólni né-
hány szót.

Etika és közgazdaságtan

A fentebb leírtakból látható, hogy az állam szerepét egyfajta cél-eszköz viszonyban próbálom

megvizsgálni: mintha az állam eszköz lenne a politikai-filozófiai cél megvalósításához. Ehhez az alapot Keynes az etika és közgazdaságtan viszonyáról való elképzelése adja, mely gyökeresen eltér az őt megelőzőektől és egyben kritikájának egyik pillérét jelenti.

Keynes közgazdasági elméletét etikai elképzelései foglalták keretbe és ezt ő helyesnek és kikerülhetetlennek gondolta. Egy Harrodhoz írott levelében olvasható: „A közgazdaságtan lényegileg erkölcsi tudomány és nem természettudomány. Előzőleg már említettem, hogy introspekcióval és értékítélettel dolgozik.” (idézi: *Skidelsky, 2002*) Skidelsky szerint Keynes nem azt mondja, hogy a közgazdászoknak értékeik vannak, ami igaz és egyben banális állítás lenne, hanem, hogy a közgazdaságtan etikai diskurzus része, vagy legalább is annak kellene lennie. (*Skidelsky, 2002*)

Ezek az elképzelések teljesen eltérőek voltak az őt megelőző, általa „klasszikusnak” nevezett közgazdászok nézeteitől. Keynesnél az etika immanens része a közgazdaságtannak, náluk¹ ez

¹ Nincs olyan szerző, akinél az ún. „klasszikus közgazdaságtan” rendszerét tételesen kifejtve megtalálnánk, ezek az elméletek mégis egy egységes közgazdasági doktrínává álltak össze. Ezt segítette vulgarizálódásuk ami a 19. században el-

mintegy kívülről legitimálja elméletüket (de ők is mindenképp tudatában vannak gondolataik etikai érvényességének).

A klasszikus közgazdaságtan a newtoni természeti törvények mintájára próbálja feltárni a gazdaság és társadalom törvényeit. A törvényeket, amelyek – ha működésüket nem korlátozzák – a harmónia felé kormányozzák a társadalmat. Elemzéseik lényeges pontja az egyensúly, mint a dolgok stabil állapota, amely felé a természeti erők mozgatják a gazdaságot. (*Hutton, 2001*) E törvények működése tehát biztosítja, hogy az egyének, illetve a társadalom a lehető legkedvezőbb (Pareto-optimális) állapotba kerüljön, biztosítja az erőforrások és javak lehető legoptimálisabb elosztását. A közgazdásznak tehát nem kell etikai kérdésekkel foglalkoznia, feladata, hogy a társadalomban benne levő törvények megismerésére törekedjen.

Keynes kritikájának lényege, hogy ezek a törvények nem, illetve nem úgy működnek, ahogy azt elődei elképzelték, azaz nem viszik a társadalmat az általános jólét és harmónia felé. Amint viszont a klasszikus elmélet ezen (etikai) alapja megkérdőjeleződik, rögtön relevánssá válnak az erkölcsi dilemmák. Keynes azonban többet is állított ennél, ami-

terjedő *laissez-faire* ideológia alapját jelentette. (Keynes, 1972/a)

kor kétségbe vonta az absztrakt társadalmi törvények létezését. Az „Általános elmélet”-ben nagy hangsúlyt helyez az embertől függő, mechanisztikus logikán túlmutató tényezőkre: a várakozásokra, az állami beavatkozásra. Ha viszont a gazdaság működése függ az emberi akarattól, akkor az etikai kérdések állandóan napirenden maradnak. Nem lehet egy újabb etikai alapot alkotni: a közgazdaságtan átítatódik az erkölcsi kérdésekkel.

Az állam, mint eszköz

Az állam szerepének problematikája Keynesnél szintén a klasszikus közgazdaságtan felülvizsgálatából ered. Ha nincs olyan mechanizmus, amely az egyéni- és közérdeket összehangolja, ha a piac feladatait tökéletlenül látja el, akkor szükség van egy aktorra, aki a hibákat korrigálja, a közösség érdekeit szem előtt tartva beavatkozik.

Ugyanakkor egy 1925-ös esszéjében² azt is kifejti, hogy politikai szükségszerűségnek véli az átmenetet a „gazdasági anarchiából” egy olyan rendszerbe, amely szándékosan kontrollálja és irányítja a gazdasági erőket a társadalmi igazságosság és stabilitás érdekében. (Keynes, 1972/b)

² Keynes, John Maynard: *Am I liberal?* (lásd bővebben a bibliográfiában)

„The End of Laissez-Faire” című írásában vázolja a problémát és kijelenti, hogy a közgazdászok talán legfontosabb feladata, hogy meghatározzák az állam feladatait. A politikusok ehhez kapcsolódó dolga pedig, hogy kigondolják: a demokrácia keretein belül hogy lehet ezeket megvalósítani. A kérdés tehát, hogy mekkora legyen az állam mérete: mit bízunk rá, mit hagyjunk meg a piacnak vagy engedjünk át alternatív szerveződéseknek. (Keynes, 1972/a) Keynes hangsúlyozza ugyanis, hogy a megnövekedett gazdasági feladatok ellátásához át kell alakítani az állam szerkezetét: nagyobb hangsúlyt kell helyezni az állami ellenőrzött, félig autonóm, önkormányzati jellegű szerveződésekre. (Keynes, 1972/b) Alternatív forma kifejlődésének lehetőségét látja ugyanakkor a nagy részvénytársaságokban is: ezek szerinte a vezetés és tulajdonlás szétválásával, tőkájük szétterülésével elvesztik tisztán piaci jellegüket, „szocializálják” magukat. (Keynes, 1972/a)

Keynes ezen elképzelései részben Burke filozófiájából eredeztethetők. Burke-től ered ugyanis az állami szerepvállalás kérdésének középpontba emelése (Keynes, 1972/a) ahogy az a gondolat is, hogy a politikát a „jó”-ról vallott etikai feltételezésekre kell alapozni, ennek fényében pedig a kormányzat feladata az

általános boldogság előmozdítása és nem a különböző érdekcsoportok nyomásgyakorlása szerinti „lavírozás”. Keynes azonban csak a logikai alapjait fogadta el Burke politikai teóriájának és elvetette az erre felépített konzervatív doktrínát. (Holt, 1998)

„ (Keynes)...nem fejtette ki részletesen, milyen legyen az állami beavatkozás természete, milyenek legyenek fő eszközei, mire terjedjen ki a beavatkozás. Ez jórészt a *General Theory* megjelenése után került kidolgozásra, s a feladatot főként a keynesi elméleti rendszert elfogadó, a keynesi rendszerhez csatlakozó közgazdászok teljesítették”-írja Erdős Tibor (Erdős, 1996) Ennek ellenére műveiből körvonalazható, mire és hogyan akarta az állami beavatkozást felhasználni.

A már említett „The End Of Laissez-Faire” című írásában vázol egy képet erről. Azt írja, hogy meg kell különböztetnünk egymástól azokat a javakat, szolgáltatásokat amelyek lényegileg közjavak azoktól, amelyek lényegileg magánjavak. Az államnak főleg az előbbiekre kell koncentrálnia, tehát azokra a tevékenységekre, amelyeket senki sem végez el, ha ő nem csinálja meg, minden egyebet pedig a piacra kell hagynia. „A kormányzat fő feladata nem az, hogy kicsit jobban vagy kicsit rosszabbul megcsináljon dolgokat, amelyeket az egyének egyébként is megcsinál-

nának, hanem azokat a dolgokat megcsinálni amelyeket addig senki nem csinált meg”-írja. (Keynes, 1972/a) Ez egy meglehetősen visszafogott felfogása az állami beavatkozásnak, amely kizárólag a piac kiegészítésére – még csak nem is korrekciójára – vonatkozik.

Az *Általános elméletben* öszszességében ennél jóval tovább megy³. A 24. fejezetben így fogalmaz: „Elméletem következményei bizonyos más vonatkozásokban mérsékeltlen konzervatívok. Kiderül ugyan belőle, milyen életbevágóan fontos, hogy bizonyos mértékig központilag ellenőrizzenek olyan folyamatokat, amelyeket ma általában az egyéni kezdeményezés irányít, de széles körűek azok a tevékenységek is, amelyekre ez a következtetés nem vonatkozik.” (Keynes, 1965, 401.o.)

Mint köztudott, Keynes a gazdaság fő problémáját a hiányos keresletben látta, mely tehát nem elégséges ahhoz, hogy biztosítsa a teljes foglalkoztatás és így a maximális kibocsátást. Elvileg két úton lehet az aggregált keresletet az állami beavatkozás segítségével megemelni: monetá-

³ Keynes eszmei fejlődését és távolodását a klasszikus eszméktől érzékeltesen írja le Victoria Chick „John Maynard Keynes: A Dissenting Economist” című tanulmánya. (lásd : bibliográfia)

ris politikával és fiskális politikával. Erdős szerint a keynesianizmus nem utasítja el minden körülmények között a monetáris politika jelentőségét. Nem tagadja azt sem, hogy a kamatláb alakulásának lehetnek bizonyos hatásai a szándékolt beruházások és megtakarítások alakulására, de válság esetén ezek az eszközök nem lehetnek hatékonyak, a depresszió felszámolásában az állami költségvetésre kell támaszkodni. (Erdős, 1996)

Az állam legfontosabb feladata tehát, hogy költekezése révén megfelelő mértékű keresletet hozzon létre, mely multiplikátor hatása révén összességében biztosítja a teljes foglalkoztatást és a kereslethez igazodó maximális kibocsátást. Az aggregált kereslet elviekben lehet nagyobb is, mint az aggregált kínálat, ekkor általános árszínvonal emelkedés következik be, létrejön az inflációs rés. Az állam feladata ekkor a költekezés visszafogása, költségvetési többlet kialakítása. A fiskális politika tehát egy általánosan használható eszköz, mellyel az aggregált kereslet és kínálat összehangolható, anti-ciklusos gazdaságpolitika folytatható.

Emellett Keynes fontosnak látta a megtakarítások és beruházások összehangolásának társadalmi kézbevételeét, mivel erre elmélete szerint a piaci kamatláb nem képes. Az államnak irányító befolyást kell tehát gyakorolnia a

beruházásra, valamint a fogyasztási hajlandóság révén a megtakarításokra, mely részben az adórendszerrel, részben a kamatláb befolyásolásával szabályozható.

Ez már egy sokkal aktívabb állam képe. Ugyanakkor mindvégig hangoztatja a piacgazdaság meglévő előnyeit. Kiemeli, hogy ez a rendszer képes az erőforrások optimális felhasználásának biztosításra. A probléma nem is az erőforrások optimális elosztásával, hanem a termelés volumenével van. „Mai rendszerünkben nem azt kifogásoljuk, hogy ezt a kilenc milliót más módon kellene foglalkoztatni, hanem, hogy az egymilliót sehogyan nem foglalkoztatják.”-írja. (Keynes, 1965, 403.o)

Keynes politikai filozófiája

„Annak a gazdasági rendnek, amelyben élünk, fő hibája, hogy nem tud teljes foglalkoztatást biztosítani, továbbá, hogy önkényes és igazságtalan benne a vagyon és jövedelem elosztása.” – írja Keynes az *Általános elmélet*ben (Keynes, 1965, 396.o)

A munkanélküliség problémája számára a fő probléma: ez az a kérdés, amelyre az *Általános elmélet* elsősorban megoldást próbál találni. Emellett a másik fő kritikája a klasszikus alapokon álló, laissez-faire gazdaságpolitikával szemben, hogy nem képes a gazdaság lehetőségeinek ki-

használására, válságokat, ingadozást eredményez: a Nagy Válság idején egyszerűen és nyilvánvalóan nem működik.

Az állam fő feladata tehát az előbbiekben ismertetett eszközökkel a maximális kibocsátás és teljes foglalkoztatás biztosítása, a gazdasági ciklusok kiegyenlítése. Elméletében explicit nem beszél tehát a jövedelmi egyenlőtlenségek valamilyen szintű kiegyenlítéséről, nem beszél a jövedelmek állami redisztribúciójáról. Az egyenlőtlenség léte azonban mégis megjelenik problémaként számára – mint ezt a fenti idézet is mutatja. Ez ismét csak előrelépés a klasszikusokhoz képest, akik szerint nemcsak, hogy az erőforrásokat, de a jövedelmeket is megfelelően és hatékonyan osztja el a piac. Az absztrakt gazdasági törvények működése esetén a jövedelem-elosztás kérdése elméleti problémaként fel sem merülhet.

Keynes az *Általános elmélet* utolsó fejezetében részletesen tárgyalja, hogy milyen mértékű egyenlőtlenségeket tart elfogadhatónak. Szerinte társadalmilag és lélektanilag indokolt a jövedelem és vagyon jelentős egyenlőtlensége, de semmiképp sem olyan mérvű aránytalansága, mint ami korában tapasztalható. Elveti azt a hagyományos egyenlőtlenség melletti funkcionalista érvet, hogy társadalmi szinten ez biztosítja a megfelelő mértékű felhal-

mozást. Ennek épp az ellenkezőjét gondolja: az újraelosztás következtében megemelkedő fogyasztási keresletnek üdvös hatása lenne a gazdaságra, a beruházást pedig – mint már említettem - állami szinten kívánta szabályozni. Bizonyos pszichológiai hatások azonban az egyenlőtlenség korlátozott mértékű fenntartása mellett szólnak szerinte: bizonyos emberi tevékenységek kibontakozásához szükséges a pénzszerzés motívumának megléte, illetve a társadalom uralmi hajlamokkal rendelkező tagjai így békésen ki tudják élni ezt a hajlamukat. Összességében azonban elfogadhatatlannak tarja, hogy a tőke birtokosai extra járadékot élvezzenek. A járadék ugyanis szerinte a tőke szükös voltából ered, ami pedig nem szükségszerű, hisz a tőke felhalmozódását társadalmi szinten lehetséges befolyásolni. A tőke mennyiségének növelése és keresletéhez igazítása egyet jelentene „...az összes járadékélvezők fájdalommentes kimúlásával, s fájdalom nélkül megszüntetné a tőkéseknek azt a halmozódó képességét, hogy a mások elnyomására és a maguk hasznára fordítsák a tőke ritkasági értékét.” (Keynes, 1965, 399.o.)

Egészében véve Keynes nem volt egyenlősítő, de még csak a komolyabb mértékű redisztribúció híve sem: Skidelsky szerint a „társadalmi igazság” kifejezés ritkán hagyta el az

ajkait. (Skidelsky, XX). Inkább egyfajta meritokratikus szemléletmód jellemzi: a méltányosságot fontosabbnak tartotta az egyenlőségénél. A gazdasági ciklusok kiegyenlítésének igénye innen is eredeztethető: az árak, bérek, kamatok jelentős ingadozásai lehetetlenné teszik, hogy az egyén előre tudja látni gazdasági tevékenységének eredményét. Az árak instabilitása a gazdasági hatékonyságromlás mellett lehetetlenné teszi az igazságos cserét is, amennyiben kérdésessé teszi a kapcsolatot a várakozások és eredmény, a hozzájárulás és annak értékelése közt. (Skidelsky, XX) Mindazonáltal Keynes látta, hogy korának gazdasági rendszerre az igazságosság elemi követelményeinek sem felel meg. „Emlékeztet minket arra, hogy egy gazdasági rendszerrel nem elég elvárunk, hogy megfeleljen a sikeresség próbájának. Össze is kell, hogy tudjuk egyeztetni azt a jóról alkotott elképzeléseinkkel.” –írja Skidelsky Keynes aktualitásáról elmélkedve.

Keynes liberalizmusa

Keynes igazságosságról, méltányosságról való nézeti részben meghatározta politikai álláspontját. Ez utóbbi megértéséhez azonban egy további elemet is figyelembe kell vennünk: ez a szabadság iránti elkötelezettsége. Ez adta Keynes liberalizmusának lé-

nyegét. Hangsúlyozta, hogy „az individualizmus a személyes szabadság legjobb biztosítéka abban az értelemben, hogy minden más rendszerrel nagyobb teret nyújt az egyéni választásnak. Egyúttal a legjobb biztosítéka az élet sokszerű változatosságának, amely éppen az egyéni választás széles körű érvényesítéséből ered.” (Keynes, 1965, 404.o)

Úgy látta, hogy közgazdasági elméletének egyes elemei a gazdasági szabadság korlátozását jelentik, s tartott ennek következményeitől. Kora totalitárius államait látva félt attól, hogy az általa javasolt állami beavatkozás nem megfelelően demokratikus körülmények közt a szabadság további korlátozása előtt egyengeti az utat. Ezért hívta fel több alkalommal is a figyelmet a demokratikus kontroll fontosságára. Az individualizmusban és szabadságban látta azt a tényezőt, ami a demokratikus államokat a totalitárius államoknál sokszínűbbé, jobbá, élhetőbbé teszi.

Keynes mindvégig az angol Liberális Párt tagja volt, liberálisnak vallotta magát, nem fogadta el azonban az akkor jellemző, 19. századi eredetű „vaskalapos” liberális eszméket, melyek a laissez-faire politika mindenhatóságát hirdették. Úgy gondolta, hogy ezek az eszmék létrejöttekor, a 19. században relevánsak, haladóak voltak, a '20-as évekre azonban elavultakká váltak. Fő

politikai célja ezért a liberalizmus eszméinek megújítása, korszerűsítése, az adott helyzethez való alkalmazása volt. Olyan liberális program meghirdetése, mely válaszolni tud kora problémáira. (*Andor, 1996*) Ennek a liberalizmusnak foglalkoznia kell a társadalmi igazságosság kérdésével, fel kell adnia a laissez-faire ideológiáját.

Zárszó

Keynes vetette meg az állami beavatkozás közgazdasági elméletének alapjait. Ez az alapja annak a gazdaságpolitikának, amely a 2. világháború után Nyugat-Európában létrehozta a jóléti államot. A létrejövő jóléti államok többsége a szociális biztonság kiterjedt rendszerével, a nagymértékű állami újraelosztással azonban érzésem szerint túlmutat politikai - politikai filozófiai

elképzelésein. Keynes kezünkbe adta az államot, mint eszközt, egyben felhívta figyelmünket az etika és ezzel az általa elérendő cél fontosságára.

A keynesi elmélet, a keynesiánus gazdaságpolitikák relevanciáját itt nem akarom megítélni, nem tekintem dolgozatom tárgyának. Két dolgot azonban mindenképp aktuálisnak tekintek Keynes közgazdasági gondolataiból. Az egyik, hogy a közgazdaságtant nem lehet elválasztani az erkölcsi kérdésektől: amikor gazdasági kérdésekben döntünk, akkor egyben mélyen etikai kérdésekről is döntünk. Másrészt, hogy az államot is ebben a cél-eszköz rendszerben kell szemlélnünk, így továbbra is az egyik legfontosabb közgazdasági kérdés, hogy az államnak milyen feladatokat adjunk, hogy hol húzzuk meg határait.

IRODALOMJEGYZÉK

- ANDOR László [1996]: A békeség gazdaságtana. – Politikai arcképvázlat John Maynard Keynesről; In.: Akik nyomot hagytak a 20. századon Napvilág kiadó, Bp.
- CHICK, Victoria [1991]: John Maynard Keynes: A dissenting Economist; University College, London
- DEANE, Phyllis [1983]: A keynesi forradalom; In.: A közgazdasági gondolatok fejlődése, Aula, Bp.
- ERDŐS Tibor [1996]: A keynesi elméleti rendszer és a válságkezelés; In.: Akik nyo-

- mot hagytak a 20. századon
Napvilág kiadó, Bp.
- HOLT, Richard P. F [1998]:
Keynes and the Good Life;
History of Economics
Society, Montreal
- HUTTON, Will [2001]: The
Liberal Tradition and the
Lost Revolution; In.: The
revolution that never was;
Vintage, London
- KEYNES, John Maynard [1965]:
A foglalkoztatás, a kamat és
a pénz általános elmélete;
Közgazdasági és Jogi
Könyvkiadó, Bp.
- KEYNES, John Maynard
[1972/a]: The End of
Laissez-Faire; In.: The
Collected Writings of JMK:
IX., Essays in Persuasion;
Royal Economic Society,
Macmillan, London
- KEYNES, John Maynard
[1972/b]: Am I a Liberal?
In.: The Collected Writings
of JMK: IX., Essays in
Persuasion; Royal Economic
Society, Macmillan,
London
- SKIDELSKY, Robert [2002]:
Keynes and the Ethics of
Capitalism
[http://www.bc.edu/bc_or
g/research/rapl/events/sk
idelsky_paper.html](http://www.bc.edu/bc_org/research/rapl/events/skidelsky_paper.html)

NEMZETISZOCIALISTA KEYNESIÁNUSOK?

VIGVÁRI GÁBOR

Az 1929-es nagy gazdasági válság szemléletváltást hozott a gazdaságpolitikában. A krízis megoldását az államnak a gazdaságba való beavatkozása hozta meg. Az intervenciók politika szükségességének elméleti megokolását, összefoglalását, és egyben az új gazdaságpolitika vezérfonalát, John Maynard Keynes „A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete” című művében találjuk.

A harmincas évektől alkalmazott kormányzati beavatkozás két legtöbbit emlegetett példája a Rooseveltt-féle „New Deal”, illetve a Harmadik Birodalomban alkalmazott, Hjalmar Schacht nevével fémjelzett nemzetiszocialista intervenciók gazdaságpolitika. Sokan úgy tekintenek a fenti két példára, mint a keynesiánus gazdaságpolitika első alkalmazásaira.

Okkal tehetik ezt, hiszen maga Keynes is hangsúlyozta, a német gazdaságpolitika több pontjával

is egyetért. Mikor Keynes-t a hitleri propaganda háború utáni gazdasági rendről szóló adásainak értékelésére kérték föl, azt mondta, hogy „a német adások háromnegyede egészen kitűnő lenne, ha Nagy-Britannia neve állna Németország, illetve a tengelyhatalmak neve helyett” (Andor 1998).

De vajon tényleg így van-e? Dolgozatomban a Harmadik Birodalom gazdaságtörténetének kezdeti szakaszát szeretném megvizsgálni, az 1933-tól 1936-ig terjedő időszakot, melyben még nem a fegyverkezés kapta a legfőbb hangsúlyt, a világ legálabbis így látta. Amennyire csak lehet, az ideológiai háttér vizsgálatától eltekintve próbálom megvilágítani azt a kérdést, mi okozta Németország gazdasági fennállását ebben az időszakban, tényleg a keynesi receptet alkalmazva állt-e fel a Birodalom a padlóról? Vajon tényleg keynesiánus volt-e a nemzetiszocialista gazdaságpolitika?

A vizsgált időszakbeli német fellendülést sokan sokféleképpen magyarázzák. Egyesek szerint az alkalmazott módszerek vadkapitalisták, mások szerint kommunisták voltak, egyesek szerint totalitáriusok, mások szerint majdnem liberálisak. Sőt, olyanok is akadnak, akik megkérdőjelezik a német politikusok szerepét, és a fellendülést a világgazdaságban végbement folyamatokkal magyarázzák. (Ritschl 2001)

Azt mindenképpen elvethetjük, hogy a nemzetiszocialisták gazdasággal foglalkozó csapata az Általános elméletből kiindulva hozta volna helyre a német gazdaságot, hiszen mire az megjelent, az országban már közelítettek a teljes foglalkoztatottság állapotához. Nemhiába panaszkodott Keynes egy korai híve, Joan Robinson, hogy a németek még azelőtt megoldották a munkanélküliség problémáját, mielőtt Keynes megmagyarázta volna a módját, hogyan kell. (Ritschl 2001) Akkor miért tartják mégis sokan keynesiánusnak a Birodalom gazdaságpolitikáját?

Valószínű azért, mert sok rokon vonás fedezhető fel a nagy műben leírt elmélet, és az NSDAP gyakorlati intézkedései között, csakúgy, mint ahogy azt a roosevelti New Deal-nél látjuk, ami szintén az Általános elmélet megjelenése előtt indult. Dolgozatomban igyekszem megvilágítani a hasonlóságokat és külön-

ségeket, ezek alapján pedig választ találni arra a kérdésre, amely már többször elhangzott: keynesiánusok-e a nemzetiszocialisták?

A keynesi elmélet

Nyomozásunkhoz először is szükségünk van arra, mit is gondolt Keynes magáról a nagy gazdasági válságról, és hogyan képzelte el a kezelését.

Az Általános elméletben Keynes több ponton is szembeállt az addig meghatározó neoklasszikus elmélettel. Ezek közül számunkra a következők fontosak: 1. a reálbérek rugalmas változása gondoskodik a teljes foglalkoztatásról; 2. a kamatláb rugalmas változása biztosítja, hogy a szándékolt beruházások és megtakarítások egyensúlyban legyenek, és hogy ezáltal az output hiánytalan realizálódása ne ütközzön az aggregált kereslet által szabott korlátokba. (Erdős 1996)

Keynes mindkét kijelentést tagadta. Szerinte a reálbér csökkenése akkor következhet be, ha változatlan nominálbérek mellett az árak növekednek, ez azonban válság esetén nem történhet meg¹. Így a reálbér csökkenésre

¹ Ez természetesen nem minden válságra igaz, elég, ha a magyarországi transzformációs válságra gondolunk. Az 1929-es válság azonban túltermelési vál-

csak akkor kerülhet sor, ha a nominálbérek csökkennek. A nominálbércsökkenést azonban a munkavállalók nem fogadják el, így a reálbér esése elmarad. A vállalatok nem fognak több munkaerőt alkalmazni, ezáltal pedig kényszerű munkanélküliség alakulhat ki. (Erdős 1996)

A második feltétel igazságát is kétségbe vonja Keynes. Szerinte a beruházások kevésbé a kamattól, sokkal inkább a profitvárakozásoktól függenek, a megtakarítások pedig a jövedelemtől. Keynes bevezette a megtakarítási és fogyasztási határhajlandóság fogalmát (MPS illetve MPC), melyek azt mutatják meg, hogy az egyén egy egység pótlólagos jövedelemből mekkora hányadot takarít meg, és mekkora hányadot fogyaszt el. Keynes szerint a fogyasztási határhajlandóság a jövedelem emelkedésével csökken. Minél magasabb tehát a jövedelem, annál többet fognak az emberek megtakarítani, és kevesebbet fogyasztani.

Még két feltételünk van, tudniillik hogy zárt gazdaságról van szó, illetve, hogy a gazdaságban válság esetén felesleges kapacitások állnak rendelkezésre. Ezen feltevések szerint az aggregált keresletnek (AD) van kiemelt szerepe a keynesi modellben. $AD = C + I$. A gazdaság akkor van

egyensúlyban, ha az aggregált kereslet megegyezik az aggregált kínálattal. Ez csak akkor lesz így, ha a megtakarítások megegyeznek a beruházással. (Mátyás 1999).

Ha a kereslet nagyobb a kínálatnál, akkor inflációs résről, ha a kisebb recessziós résről beszélhetünk. Ez tulajdonképpen túltermelési válságot jelent. (Erdős 1996) Keynes ez utóbbit tartotta valószínűbbnek, így ez ellen javasolt orvosságot. Ez az orvosság pedig nem volt más, mint az aggregált kereslet állami beavatkozással történő növelése. Így keresleti egyenletünk a következőképpen bővült: $AD = C + I + G$. A beavatkozás történhet fiskális vagy monetáris politikai eszközökkel is. Keynes szerint a fiskális politika a hatásosabb. Az állam egyaránt beavatkozhat közvetetten — például az adókon keresztül való szabályozással, recesszió esetén az adók csökkentésével, mely által a fogyasztás nő —, vagy közvetlenül — ez utóbbi alatt elsősorban állami beruházásokat értve. (Erdős 1996) Ennek során lehetőleg olyan beruházásokat kell megvalósítani, amelyek improduktívak, hogy a túltermelési válság ne gyűrűzhessen tovább. A beavatkozásnak a fogyasztást kell elsősorban növelnie, hogy növekedjen az aggregált kereslet. Erről szól a híres üveges példa, mely szerint egy bányában ássunk el egy palack-

ság volt, amikor nembogy infláció, hanem inkább defláció várható.

ban egy csomó pénzt, majd azt később a bányászokkal ásassuk ki, a palackban levő összeget pedig adjuk nekik. (Keynes 1965)²

A fiskális expanzió az AD-t nagyobb mértékben növeli, mint amekkora maga az expanzió, hiszen a megvalósuló beruházás munkát ad, az így keletkező jövedelem elköltése pedig már a magánszektor ösztönözheti beruházásra. Ez az úgynevezett multiplikátor hatás. A multiplikátor értéke:

$$\Delta G = \frac{1}{1 - MPC}.$$

A nagy válság

Az 1929-es válság okát — Keynes szerint — abban kell keresni, hogy a növekvő jövedelem miatt csökkent a fogyasztási hányad, megnöttek a megtakarítások. Így túlermelési válság alakult ki. A vállalatok nem tudták termékeiket eladni, veszteségessé váltak, elbocsátották munkásait, aminek következtében azok még kevesebbet fogyasztottak, így még kevesebb termelésre volt szükség, megint elbocsátottak embereket. Mivel a klasszikusok által hirdetett szabály, miszerint

munkanélküliség esetén a csökkenő bérnek köszönhetően újra nőni fog a foglalkoztatás, nem bizonyult életképesnek egy spirál alakult ki, amit az állam nem tudott megállítani, hiszen nem akart mélyen belenyúlni a gazdaságba. Az akkori felfogás szerint takarékosági intézkedéseket foganatosított, melyek azonban csak mélyítették a válságot. Az egyensúly pedig nem állt helyre, ahogy a klasszikusok hirdették.

Ezt tetézte be a New York-i tőzsde összeomlása, melynek következtében a vállalati bizalom tovább zuhant, még kevesebb lett a beruházás, az aggregált kereslet tovább csökkent.

Az amerikai válság Európában Németországot érintette a legsúlyosabban, mivel a húszas években gazdasága az amerikai hiteleknek köszönhetően állt talpra. Ezek a hitelek 1929. után elapadtak, soha nem látott recesszióba döntve a német gazdaságot.

A német megoldás...

1933-ban a 65 millió németből 30 millió volt munkaképes, ebből 6,5 millió volt munkanélküli, ráadásul a munkanélküli segély összege elenyésző volt. (Weitz 1998) Ebben a helyzetben került hatalomra Hitler, és ígérte meg a munkanélküliség felszámolását, a gazdaság talpra állítá-

² *Az esetleges improduktivitás nem jelenti azonban, hogy ne a társadalmi jólétet növelő kiadási formákat kellene előnyben részesíteni - vagyis nem egyszerű pénzpocsékolásról van szó.*

sát. És ezeket az ígéreteket be is tartotta.

Eszköze az állami intervenció volt. Vizsgáljuk meg ezt egy kicsit részletesebben. Mint láttuk a német kilátások nem voltak valami biztatóak. Ráadásul ezt még tovább súlyosbították az első világháborút lezáró békeszerződések jóvátételi kötelezettségei, a húszas évek elején felvett hitelek – melyek felvételét a Dawes és Young tervek tették lehetővé –, illetve a külkereskedelmi tartozások. Hitler a német központi bank, a Reichsbank élére, egyben a gazdasági miniszteri posztra Hjalmar Schachtot, a nyugaton is elismert bankárt nevezte ki.

Az első és legsürgősebb feladat a munkanélküliség felszámolása volt. Ebből a célból közmunkaprogramokat indítottak be. Ez az intézkedés hivatalosan még nem szolgálta a fegyverkezést, ám stratégiai jelentősége megkérdőjelezhetetlen. A legismertebb, egyben legjelentősebb program a német szupersztrádák (Autobahn) kiépítése volt. A hitleri időkben mintegy 5000 kilométer autópálya épült a Birodalomban. (Ciepielewski 1974) További fontos cél volt még az építőipar fejlesztése, melynek érdekében államilag támogatták a lakásfelújításokat, valamint az új lakások építését. Megindult az átfogó üzem- és városrekonstrukciós program. (Weitz 1998) Már a hadi kiadások közé sorolhatjuk a

lőterek és részben a repülőterek építését. Schacht azonban nem szerette a közmunkát, helyette inkább az exportra termelő iparágak fejlesztését támogatta. A közmunkát „árokásásnak” tartotta, ami nem más, mint felesleges pénzkidobás. A fegyverkezésnek viszont elkötelezett híve volt, véleménye szerint egy katonailag gyenge országot partnerei nem vesznek komolyan. (Weitz 1998)

A munkaerő-kínálat csökkentése érdekében jövedelemkiegészítéssel támogatták azokat a családokat, ahol a nő a „három K” jegyében (Kinder, Küche, Kirche - gyerek, konyha, templom) otthon maradt. Nem elhanyagolható az az egymillió fő, melyet a kiépített rendőr- és pártapparátus szívott fel. (Ciepielewski 1974) Ezekkel az intézkedésekkel 1937-re gyakorlatilag eltűnt a munkanélküliség (nagysága megközelítőleg félmillió fő), 1938-ra pedig már munkaerőhiány jelentkezett egyes szektorokban. (i.m.)

Az állam azonban nem csak saját beruházásokkal igyekezett élénkíteni a gazdaságot, hanem különböző, a magánvállalatoknak juttatott megrendelésekkel is. A Birodalom támogatta a nagy tőkés konszerneket, sőt, egy 1933-as törvény arra kötelezte az egy iparágon belül tevékenykedő vállalatokat, hogy kartellekbe tömörüljenek. Ezzel létrejöttek az

ügynevezett Zwangskartellek. (Schweitzer 1962)

A legnagyobb megrendeléseket a hadianyaggyártó üzemek kapták. Mivel ebben az időszakban még érvényben voltak a versailles-i béke korlátozásai, a hadikiadásokat álcázni kellett. Erre a célra hozták létre a Kohászati Kutatóvállalatot, a Mefót (a Metallurgische Forschung GmbH rövidítése). Ez a Birodalmi Bank, a Háborús Minisztérium valamint a nagy német konszernnek közös vállalkozásaként működött. A Mefo a megrendeléseket kötvényekben fizette ki, amit aztán a Reichsbank váltott be. A kötvények addig is kamatoztak.

A támogatásból a legtöbbet a szénbányászat kapta, mely részben állami kézben volt. Szénből még exportra is jutott, később pedig fontos alapanyagot jelentett a szintetikus üzemanyag és gumigyártáshoz.

Jelentős fejlődésen ment keresztül az acél és alumíniumipar. Fejlesztést nemcsak megrendelésekkel ösztönözték, hanem közvetlen állami beruházásokkal is. A „Hermann Göring Birodalmi Művek”-et például az alacsony érc tartalmú német vasérc feldolgozására hozták létre. (Colotti 1965)

Fejlődésnek indult a repülőgépgyártás és az autógyártás, mely utóbbinak jelentős lökést adott az autópálya-program is. Nagyon

fejlődött a vegyipar, a már említett szintetikusanyag-gyártás támogatásnak köszönhetően.

Mindezek következtében a német ipari termelés 1933 és 1938 között a kétszeresére nőtt, ám Németország még mindig igen távol állt a hön áhitott önelátástól. Különösen nyersanyagból szenvedett hiányt az ország (Ciepielewski 1974). A külföldi szemlélőnek olybá tűnhetett, hogy a katonai kiadások még nem jelentősek. Ám a Mefo megrendeléseket szemügyre véve kiderül, hogy a legtöbb kiadásra e program során került sor.³ Ezek pedig többnyire valamilyen fegyver gyártására vonatkoztak. (Ritschl 2001).

Az állam a mezőgazdasági termelést is aktívan támogatta. A hitleri rezsím a nagy parasztgazdaságokat részesítette előnyben (125 hektárig), melyeket nem volt szabad felosztani, jelzáloggal terhelni. Veszteség esetén az állam „szakmai gyámot” rendelhetett ki. A tulajdonos halála után a földet csak családtag örökölhette, bíróság volt hivatott dönteni arról, hogy az örökös alkalmas-e parasztnak. Ez a rendszer lehetővé tette, hogy az állam munka-

³ Ugyan 1933-ban a „civil kiadások” még 1111 millió Reichsmarkot tettek ki a 166 millió RM-os Mefo-kiadásokkal szemben, 1934-ben már 959 millió RM civil kiadás állt szemben 1979 millió RM Mefo-val. (Ritschl 2001)

erőt csoportosítson át a mezőgazdaságból az iparba.

A támogatás adókedvezmények, műtrágyavásárlásra nyújtott kedvezmények, illetve értékesítési támogatás formájában jelentkezett. Az állam tudatosan emelte a mezőgazdasági termékek árát, törekedett az önellátásra, melyet azonban nem sikerült elérni. (Ciepielewski 1974)

...és finanszírozása

Joggal tehető fel a kérdés, hogy miből és hogyan finanszírozták ezt a programot, melyet Schacht „Neuer Plan”-nak, más nemzetiszocialista vezetők első négyéves tervnek neveztek.⁴ Különösen annak fényében fontos kérdés ez, hogy 1933-ban, a gazdasági válság mélypontján sem az állam, sem a Birodalmi Bank nem rendelkezett tartalékokkal, ráadásul a békeszerződésből, valamint a későbbi kölcsönökből eredő tartozásokat is fizetni kellett.

Nézzük először a kötelezettségeket. Schacht legszívesebben azonnal leállította volna a törlesztések kifizetését, azonban tudta, hogy ebben az esetben Németország végzetesen elszigetelődött volna. Azzal is tisztá-

⁴ *Ezek az elnevezések kicsit félrevezetőek. Soha nem létezett ebben az időszakban olyan terv, melyet a tudományban elfogadott kritériumok szerint tervnek lehetne nevezni (Colotti 1965)*

ban volt azonban, hogy a teljes visszafizetésre az ország gazdasága alkalmatlan, mivel a Reichsbank kasszája szinte üres volt. Így egy közbenső megoldást választott.

Már 1931-től szigorúan korlátozták az idegen tőke kivitelét Németországból, a rövid lejáratú hiteleket pedig zárolták. (Ciepielewski 1974) 1933. július 9-én létrehozták az úgynevezett Konversions Kasse-t, azaz az Átváltási Alapot. Ettől az időponttól kezdve mindenkinek, akinek külföldi tartozása volt ide kellett befizetnie a törlesztőrészeket, függetlenül attól, hogy magán, üzleti, állami vagy városi hitelről volt-e szó. (Weitz 1998) Az átutalásról pedig a Reichsbank saját hatáskörében döntött.

Ezek után Schacht úgy döntött, a hiteleket csak 50 százalékos leértékelés után hajlandó visszafizetni, valamint a kamatot is csökkentette. Ezek után a bank a tarozás felét visszafizette készpénzben, másik felét viszont csak kötvényekben, melyeket később lehetett csak beváltani, ráadásul csak márkára. Sőt, az összeget csak bizonyos célra lehetett felhasználni, például turizmusra, vagy még gyakrabban német exporttermékek vásárlására. Ezzel nem csak hogy nem kellett a teljes hitelállományt visszafizetni, de még nyert is az üzleten, hiszen piacot teremtett

az addig elszigetelt német exporttermékek számára. Később a Mefo-programok egy részét is innen finanszírozták. (Weitz 1998)

Még egy fejlemény segítette a hitelek visszafizetését. Az 1930-as években a legtöbb hitelező ország leértékelte valutáját, az Egyesült Államok például 40 százalékkal, miközben Schacht nem volt hajlandó leértékelni a márkát, még annak érdekében sem, hogy az exportot támogassa. Mindezeknek köszönhetően sikerült megelőzni a márka külföldi elértéktelenedését.

Továbbra sem kaptunk azonban választ arra, hogyan finanszírozták a Neuer Plan-t. Mivel az államkassza üres volt, csak egy megoldás jöhetett szóba, az állam eladósodása. (Schwerin 1936) Az állam részben a Birodalmi Bankkal szemben adósodott el, főként azonban a lakossággal szemben. Az állam az inflációs nyomást megelőzendő kötvényeket bocsátott ki a lakosoknak. A Birodalom államháztartási hiánya az 1933-as 1,6 milliárd márkáról 1938-ra 5 milliárdra, az összes államadósság pedig 7,8 milliárdról 21 milliárdra emelkedett.

A kötvénykiadásokkal természetesen beindult a bankóprés is. Az így kialakuló inflációs veszélyt a piaci árszabályozás megszüntetésével sikerült elhárítani. Az árak meghatározását az egyes iparágakon belül létrejött kartel-

lekre bízták, azonban ezeket még egy állami szervezet is felügyelte. (Schweitzer 1962) Említésre méltó, hogy a mezőgazdasági termékek árát tudatosan magasan tartották, míg az iparcikkek árát gyakran csökkentették. Így sikerült elkerülni az állami költségekéből következő inflációt.

A külkereskedelem területén is igen jelentős megszorításokkal találkozhatunk, melyekről részben már szó volt. Ennek oka az volt, hogy a külföldi védővámok, valamint a márka viszonylag magas árfolyama miatt a német külkereskedelmi egyenleg a harmincas évek elejére deficitessé vált. Már Hitler hatalomra jutása előtt is szigorúan szabályozták a nemzetközi áruforgalmat, elsősorban az importot. Néha ez már az ipari tevékenységet veszélyeztető mérteteket öltött. Így főleg a fogyasztási cikkek importját fogták vissza. Ennek eredményeként a külkereskedelmi mérleg 1932-re szufficitet mutatott.

Ezzel egy időben az alacsony arany és devizatartalékok miatt a gazdaságirányítás törekedett az export növelésére, főleg dömping alkalmazásával, vagy új elszámolási formák bevezetésével. Ilyen volt például a már említett Átváltási Alap. Az export fontos szerepet játszott az élelmezésben, hiszen az exportbevételekből importáltak sok mezőgazdasági terméket. A devizahiány miatt áttértek a klíringelszámolások al-

kalmazására. Sokszor az importot is úgynevezett zárolt márkában fizették ki, mellyel csak német exportcikket lehetett vásárolni. A külkereskedelmi expanzió gyakran egybeesett a politikai expanziós célokkal (ld. a kelet-közép-európai országok Németországhoz kötése). (Ciepielewski 1974)

Keynesiánus-e a nemzetiszocialista gazdaságpolitika?

Miután végignéztük a német fellendülés lépéseit, nézzük meg, hogy mennyire illik a Neuer Planra a keynesi recept. Első látásra azt kell mondanunk, hogy bizony sok azonosságot találhatunk. Megvalósult egy, az állam által indított közmunkaprogram, valami hasonló, mint amit Keynes is javasol az Általános elméletben. Ilyen volt az autópályák építése, valamint az építőipar fejlesztése a lakásépítési és felújítási támogatások által. Ilyen a repülőtér-építés, sőt, ilyen a fegyverkezés is.

Nem meglepő, hogy ugyanezeket a programokat találjuk meg ma is a gazdaságélénkítő csomagokban. Gondoljunk csak a Széchenyi-terv lakásépítési programjaira, az autópálya-építésekre, vagy gondoljunk George W. Bush nagyarányú háborús előkészületeire. Ezeket a pontokat szem előtt tartva arra a megállapításra juthatunk, hogy kérdéseinkre igen a válasz, a nemzeti-

szocialista gazdaságpolitika keynesiánus.

Ha a külgazdasági kapcsolatokat vizsgáljuk, szintén meggyőző a hasonlóság. Keynes a következőt állítja: a rugalmas árfolyamok és a szabad tőkeáramlás összeegyeztethetetlenek a teljes foglalkoztatással, ha szabadkereskedelmet feltételezünk. (Hartwell 2001) És valóban, Schacht és követői voltak az elsők, akik a szabad tőkeáramlás útjába álltak az első világháború után. A másik hasonlóságot a bilaterális klíring elszámolási rendszerben találjuk, amit Schacht utóda és jobbkeze, Funk birodalmi miniszter a háború után multilaterálisra szándékozott bővíteni. Ezt a tervet Keynes is szerte volna átvenni és beépíteni a háború utáni monetáris rendszerbe. (Skidelsky 2001) Ezen a területen is érvényesült tehát a keynesi hatás.

Valamiről azonban eddig megfeledkeztünk. Mi is a keynesi recept lényege? Állami beavatkozással növeljük a fogyasztást, amely megszünteti a túltermelési válságot. Nézzük meg, hogy megvalósult-e ez Németországban? A válasz egyértelműen nem. A fellendülés éveiben a munkanélküliség csökkenésével, a GDP növekedésével párhuzamosan nem nőtt az emberek életszínvonala. Az infláció elkerülésének érdekében a béreket befagyasztották, sőt, egyes iparágakban

csökkentették, miközben a fogyasztási cikkek ára, ha nem is gyors ütemben, de folyamatosan nőtt. (Colotti 1965) Mivel a fogyasztás nem nőtt, elmaradt a kormányzati expanzió multiplikátor hatása. A helyzetet tovább rontották a sorozatos adóemelések, a kötelező befizetések különböző állami alapokba — ilyen volt például a munkafront.

Nem épültek be az adórendszerbe azok a stabilizátorok, melyek lehetővé teszik a közvetett és közvetlen fiskális politika elválasztását. Életben maradt a régi, még a válság idejéről származó, magas adókulcsokat tartalmazó rendszer, ami ellensúlyozta a költségvetési expanzió fogyasztásnövelő hatását. (Ritschl 2001) Ennek oka az volt, hogy az állami beavatkozás csak másodsorban irányult a lakosság életszínvonalának javítására, fő célja a háborús készülődés volt, amit Göring híres „Vaj helyett ágyút” jelszava is jól tükröz.

Konklúzió

A németországi fejlődés tehát Keynes elképzeléseitől eltérő módon ment végbe. Az állam nem csak egy kezdő lökést adott a „beragadt” gazdaságnak, nem csak besegített. A fejlődés nem a multiplikátor hatáson keresztül folytatódott, mint ahogy azt a keynesi modellben feltesszük. Nem egy csillapított kilengésű pi-

acgazdaság, hanem egy központosított, később már nyíltan terv által irányított rendszerben működött ekkor a német gazdaság.

Ebben a rendszerben a nemzetiszocialista állam, összefonódva a nagy tőkés konszernekkel, maga kezdi irányítani a gazdaságot, hatalmas megrendelésekkel, amelyek mind a háborúra való felkészülést szolgálják. Így van ez az autópályák esetében, melyek stratégiai célokat szolgálnak, az autópárral, mely a hadsereg motorizálásának alapja, és a repülőgépgyártással, mely a légierőt teremti meg. Jó példa erre a Volkswagen esete. Sokmillió német fizetett ki nagyon sok pénzt az 1930-as évek elején, hogy megkapja a népaútót. Azonban sohasem kapta meg. Esetleg láthatta a filmhíradókban, mint könnyű csapatszállító járművet. (Colotti 1965) Hitlernek és gépezetének egy jó álca volt mindez, hogy elrejtse a kíváncsi szemek elől a háborús készülődést.

Elmondhatjuk, hogy a sikerek egyszeri és megismételhetetlen körülményekre épültek — vagyis a hitleri (schachti) gazdasági dinamika, ámbár látványos volt, de nem fenntartható. A hazai erőforrás-tartalékok előbb-utóbb elfogytak, a gazdaságpolitikára az expanzió kényszere nehezedett. A rendszer lendülete kifulladt; a gazdaság korábbihoz hasonló gyors fejlődése csak nemzetközi expanzióval, az emberek rend-

szerhez való lojalitása csak (további) aberrálásukkal volt biztosítható.

Végső tanulságként talán azt állapíthatjuk meg, hogy bár a nemzetiszocialista gazdaságpolitika bővelkedik keynesiánus eszközökben, mégsem tekinthető keynesiánusnak. Ugyanis pont az egyes elemeket összefogó központi gondolat hiányzik belőle, a fogyasztás növelése, általa a multiplikátor hatáson keresztül a kereslet élénkítése és a jövedelem növelése.

Németországban e helyett egy „keverék” gazdaságpolitika, a gazdaságpolitikai eszköztár ele-

meinek egyfajta konglomerátuma alakult ki. Keveredik benne a keynesianizmus, a tervgazdaság és a monopolkapitalizmus. Megtalálhatóak benne keynesi elemek, a fölösleges kapacitások állami kihasználása közmunkákkal vagy fegyverkezéssel, tervgazdasági elemek, mint amilyen az 1936-ban induló, már valóban aprólékosan kidolgozott, második négyéves terv, illetve a monopolkapitalizmusra jellemző kartellek, monopóliumok.

Találón adta neki Schweitzer az „organisierter Kapitalismus” (megszervezett kapitalizmus) nevet. (Schweitzer 1962)

IRODALOMJEGYZÉK

- ANDOR László [1998]: A pénz beszél (A nemzetközi monetáris és finanszírozási rendszer alapjai) Aula, Budapest
- CIEPIELEWSKI, Jerzy et al. [1974]: A világ gazdaságtörténete a XIX. és XX. Században Kossuth, Budapest
- COLOTTI, Enzo [1965]: A náci Németország [A Weimari Köztársaságtól a hitleri birodalom bukásáig] Gondolat Kiadó, Budapest
- ERDŐS Tibor [1996]: A keynesi elméleti rendszer és a válságkezelés In: Akik nyomot hagytak a XX. századon. Eszmetörténeti előadások Napvilág Kiadó, Budapest
- HARTWELL, Chrisopher A. [2001]: The Case against Capital Controls <http://www.cato.org/pubs/pas/pa403.pdf>
- KEYNES, John Maynard [1965]: A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- MÁTYÁS Antal [1999]: A modern közgazdaságtan története Aula, Budapest
- RITSCHL, Albrecht [2001]: Deficit Spending In The Nazi Recovery, 1933-1938: A Critical Reassessment <http://www.nber.org/books/jj/ie01/ritschl4-6-02.pdf>

SCHWEITZER, Albert [1962]: Der organisierte Kapitalismus In: Hamburger Jahrbuch für Wirtschafts- und Gesellschaftspolitik (7. Jahr) J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen

SCHWERIN von Krosigk, Graf [1936]: Nationalsozialistische

Finanzpolitik Verlag von Gustav Fischer, Jena

SKIDELSKY, Robert [2001]: John Maynard Keynes — Volume Three: Fighting for Freedom 1937 — 1946 Viking Penguin

WEITZ, John [1998]: Hitler bankárja, Kossuth, Budapest

A LASSIEZ-FAIRE VÉGE

JOHN MAYNARD KEYNES

fordította Breuer András

Közügyekhez¹ való hozzáállásunk – melyet egyszerűen individualizmusnak és *laissez-faire*-nek nevezünk – formálásában több gondolati áramlat és érzelmi indítást szerepet játszott. Filozófusaink több mint száz évig uralkodtak rajtunk, mert csodával határos módon szinte mind egyetértettek – vagy legalábbis úgy tűnt, hogy egyetértenek – ebben az egy dologban. Még ma sem táncolunk új dallamra, de a változás szelét már érezni. Halljuk még, ha elmosódottan is, azokat a hangokat, melyek egykor soha

nem látott világossággal és egyértelműséggel vezették a politikai közösséget. A különböző hangszerkből álló zenekar, a jól artikulált hangok kórusa azonban lassan a távolba veszik.

A tizenhetedik század végén az uralkodók isteni előjogának helyét a természetes szabadság és a szerződés vette át, az egyház isteni előjogáét pedig a tolerancia elve, és az a nézet, hogy az egyház „emberek önkéntes közössége”, akik „teljesen szabadon, önként”² gyűlnek össze. Ötven évvel később az istentől való származás és a kötelesség feltétlen parancsa átadták helyüket a hasznosság számításának. Locke és Hume kezében ezen dogmákból született meg az individualizmus. A szerződés jogokkal ruházta fel az egyént; az új etika, nem lévén több, mint a racionális önimádát következményeinek tudományos vizsgálata, az egyént helyezte a

¹ Keynes, J.M.: *The End of Laissez-faire*. 1926. In: *Essays in Persuasion. Collected Writings of John Maynard Keynes. Vol. IX.. 2nd edition Macmillan. London. pp. 272–294.*

Ez a tanulmány a Hogarth Press kiadásában jelent meg 1926 júliusában. Alapját a Keynes által 1924 novemberében, Oxfordban tartott Sydney Ball Lecture, és egy a berlini egyetemen, 1926 júniusában tartott előadás képezi.

² Locke, *A Letter Concerning Toleration*

központba. „Az egyetlen dolog, amit az erény megkövetel, az igazságos számítás, és a nagyobb boldogság állandó előnyben részesítése.”³ Ezek a gondolatok megfeleltek a konzervatívok és az ügyvédek gyakorlati elképzelésének. Kellő intellektuális alapot biztosítottak a tulajdonhoz való jognak, és az egyén abbéli szabadságának, hogy azt tehessen magával és tulajdonával, amit akar. Ez volt a tizenhetedik század egyik hozzájárulása mai viszonyainkhoz.

Az egyén előmozdításával az uralkodó és az egyház trónfosztását kívánták elérni. Ez a szerződés új, etikai jelentőségének köszönhetően a tulajdon és a törvény alátámasztását eredményezte. Nem tartott soká azonban, míg a társadalom újra követeléseket támasztott az egyénnel szemben. Paley és Bentham átvették Hume-tól és elődeitől a haszonelvű hedonizmus⁴ elmé-

letét, és társadalmi hasznossággá nagyították. Rousseau Locke társadalmi szerződéséből desztillálta az „általános akaratot” (*general will*). Az átalakulás minden esetben az egyenlőség új hangsúlyozásából fakadt. „Locke – a közbiztonság érdekében – arra használja a társadalmi szerződést, hogy megváltoztassa az emberiség természetes egyenlőségét, már amennyiben ez a vagyon, netán az előjogok egyenlőségét jelenti. Rousseau szerint az egyenlőség nemcsak a kiindulási pont, hanem a végcél is.”⁵

Paley és Bentham más úton bár, de ugyanoda jutottak. Paley Isten fogalma által elkerülte hedonizmusának egoista végkövetkeztetését. „Az erény annyi mint jót tenni az emberiségnek, Isten akaratának engedelmességgel, az örökké tartó boldogság érdekében” – mondja, visszaállítva ezzel az *én* és *ők* közti egyensúlyt. Bentham a tiszta logika használatával jutott ugyanerre az eredményre. Nincs racionális alapja, mondta, hogy az ember egyén boldogságát, (akár a sajátját is) bárki más boldogsága elé helyezze. Így a legtöbbek legnagyobb boldogsága az egyetlen racionális cél. Hume hasznosságfogalmának felhasználásakor azonban elfelejtette a bölcs cinikus következtetését: „Nem ellen-

³ *An Enquiry Concerning the Principles of Morals, section LX.*

⁴ „Mellőzöm a szokásos hosszú szónoklatot természetünk méltóságáról és tehetségéről, a lélek test feletti felsőbbrendűségéről, létünk racionális részének állati részénél való felsőbbbségéről; egyes kielégülések érdeméről, kifinomultságáról és törekénységéről, és mások aljasságáról, durvaságáról és érzékiségéről, mert úgy hiszem, hogy az örömeik nem különböznek egymástól másban, csak folytonosságukban és intenzitásukban.” (*Principles of Moral and Political Philosophy, Bk I, chap. 6.*)

⁵ Leslie Stephen, *English Thought in the Eighteenth Century, II, 192.*

kezik az értelemmel azt kívánom inkább, hogy az egész világ semmisüljön meg, mint hogy a (kis)ujjam lehorzsoljam. Nem ellenkezik az értelemmel, hogy teljes megsemmisülésemet válasszam, csak hogy megakadályozzam egy indiai, vagy egy számomra teljesen ismeretlen ember legapróbb kellemetlenségét... Az értelem a szenvedélyek szolgája, és annak is kell lennie, és sosem állíthat magáról semmi mást, minthogy azokat szolgálja, és nekik engedelmeskedik.”

Rousseau az egyenlőséget a természeti állapotból vezette le, Paley Isten akaratából, Bentham a közömbösség matematikai törvényéből. Az egyenlőség és az altruizmus a politikai filozófia részévé váltak tehát, és Rousseau és Bentham kapcsolatából két gyermek is született: a demokrácia és az utilitarista szocializmus.

Ez a második áramlat⁶, mely még mindig áthatja gondolkodásunkat, rég elfeledett ellentmondásokból ered, és útját rég meghaladott gondolatmenetek szegélyezik. Nem gyűrte maga alá az elsőt, hanem összevegyült vele. A tizenkilencedik század eleje teremtette meg a csodálatos egységet, összehangolva Locke, Hume, Johnson és Burke konzervatív

individualizmusát Rousseau, Paley, Bentham és Godwin⁷ szocializmusával és demokratikus egalitarianizmusával.

Mindenesetre ez a kor nagyon nehezen teremthette volna csak meg az ellentétek harmóniáját, ha nincsenek a *közgazdászok*, akik épp a megfelelő pillanatban léptek előtérbe. Az egyéni előny és a közjó közti isteni harmónia gondolata már Paley-nél megjelenik, ám a közgazdászok voltak azok, akik kellő tudományos alátámasztással támogatták meg az elképzelést. Képzeljük csak el, hogy a természet törvényei úgy működnek, hogy szabad körülmények között a saját érdekeik megvalósítására törekvő felvilágosult egyének a közösség érdekeit is előmozdítják! Filozófiai nehézségeink megoldódtak – legalábbis a gyakorlatias ember számára, aki így a szabadság feltételeinek megteremtésére koncentrálhat. A filozófiai tan, miszerint a kormánynak nincs joga beavatkozni, és az isteni tan,

⁷ Godwin oly messze ment a *laissez-faire*-rel, hogy minden kormányzatot rossznak gondolt. Ebben Bentham csaknem egyet is értett vele. Az egyenlőség elve nála szélsőséges individualizmushoz vezet, mely közel áll az anarchiához. “Az egyéni döntés általános gyakorlata olyan csodálatosan szép elv, hogy az igaz politikus biztosan tökéletesen idegenkedni fog attól, hogy bevallja, foglalkozott megakadályozásának gondolatával.” (lásd Leslie Stephen, *op. cit.* II, 277).

⁶ Az individualizmus első áramlata után az egalitarizmus áramlata a második domináns szellemi trend, mint az a bekezdés második feléből kiderül – a szerk. megj.

miszerint nincs rá szükség, hogy beavatkozzon, kiegészül a tudományos bizonyítékkal, miszerint a beavatkozás nem célszerű. Ez a harmadik gondolati áramlat már felfedezhető Adam Smith-nél, aki mindent összevéve úgy gondolta, hogy a közjót szolgálja „minden ember természetes igyekezete, hogy javítsa saját állapotát” – de teljes és öntudatos kifejlődése a tizenkilencedik századig várattott magára. A *laissez-faire* elve megteremtette a harmóniát az individualizmus és szocializmus között, és egyesítette a hume-i egoizmust a legtöbbek legnagyobb jólétével. A politikai filozófus átadhatta helyét az üzletembernek – mivel az utóbbi egyszerűen azáltal meg tudja valósítani a filozófus *summum bonum*-át, hogy saját egyéni profitját hajszolja.

Ahhoz azonban, hogy megsüljön a kalács még másra is szükség volt. Elsőként vegyük a tizennyolcadik század kormányzati korrupcióját és hozzá nem értését, mely a tizenkilencedik században is érezte még hatását. A politikai filozófus individualizmusa a *laissez-faire*-t támogatta. Az egyéni érdek és a közösségi előny közötti isteni vagy tudományos harmónia (mindegy melyik) a *laissez-faire* irányába mutatott. De elsősorban a köz-igazgatás alkalmatlansága tette a gyakorlatias embert elfogulttá a *laissez-faire* irányában – ez az érzés semmi esetre sem tűnt el azóta

sem. Szinte minden, amit az állam a tizennyolcadik században minimális feladatain felül tett, káros vagy sikertelen volt, vagy legalábbis annak tűnt.

Másrészt az 1750 és 1850 közötti anyagi fejlődés a magánkezdeményezésből származott, és szinte semmi köze sem volt a szervezett társadalomnak, mint egységnek az irányító befolyásához. A gyakorlati tapasztalat így megerősítette az *a priori* okoskodást. A filozófusok és közgazdászok azt mondták, hogy különböző alapvető okok miatt a szabad egyéni vállalkozás az egész legnagyobb jólétét mozdítja előre. Mi tetszhetne ennél jobban az üzletembernek? Tagadhatná-e a gyakorlati szemlélő, hogy az áldásos fejlődés, mely korára jellemző volt, visszavezethető az üzletemberek tevékenységére? Termékeny talaja volt hát egy olyan tannak, legyen az isteni, természeti vagy tudományos alapokon nyugvó, mely szerint az állami cselekvést szűk korlátok közé kell szorítani, a gazdasági életet pedig – oly kevéssé szabályozott keretek közt, amennyire ez lehetséges – az egyes állampolgárok ügyességére és értelmére hagyni, akiket az a tiszteletreméltó szándék vezérel, hogy megpróbálnak boldogulni a világban.

Mire Paley és a hozzá hasonlók hatása halványulni kezdett, Darwin újításai alapjaiban rázták

meg a hitet. Semmi sem tűnhetett kibékíthetlenebbnek, mint a régi és az új tan – a tan, mely a világot úgy szemléli, mint az égi órásmester művét, és a tan, mely, úgy tűnt, mindent a véletlenből, a káoszból és az elmúlt időkből eredeztet. Ebben az egy pontban azonban az új elképzelések alátámasztották a régieket. A közgazdászok azt tanították, hogy a vagyon, a kereskedelem és a gépek a szabadverseny szülöttei voltak –, hogy a szabadverseny hozta létre Londont. A darwinianusok azonban eggyel ennél is tovább mehettek: a szabadverseny hozta létre az embert. Az emberi szem már nem a tervezettséget bizonyította, melyben minden csodálatos módon a legjobban van kitalálva; inkább annak a véletlennek kiemelkedő vívmánya volt, mely a szabadversenynek és a *laissez-faire*-nek megfelelően működött. A legalkalmasabb, legéletrevalóbb fennmaradásának elve a ricardoi közgazdaságtan drasztikus kiterjesztésének is felfogható. A szocialista közbeavatkozás a nagyobb egység fényében nem-hogy célravezetőnek nem tűnt, de szentségtörőnek látszott, mivel hátráltatta annak a nagyszerű folyamatnak az előrehaladását, mely által mi is úgy emelkedtünk fel, mint egykoron Aphrodité a tengerből.

Így a tizenkilencedik század mindennapi politikai filozófiájá-

nak különleges egységét arra vezettem vissza, hogy sikerült összeegyeztetnie eltérő és egymással hadakozó iskolákat, és egy végpontban egyesített minden jó dolgot. Kiderült, hogy Hume és Paley, Burke és Rousseau, Godwin és Malthus, Cobbet és Huskisson, Bentham és Coleridge, Darwin és az oxfordi püspök mind gyakorlatilag ugyanazt prédikálták – individualizmust és *laissez-faire*-t. Ez volt Anglia vallása, melynek ők voltak az apostolai, és a közgazdászok csapatának feladata volt annak bizonyítása, hogy a legkisebb eltévelyedés is pénzügyi romlással jár.

Ezek az okok és ez a légkör a magyarázata annak, hogy, akár tudatában vagyunk ennek, akár nem – márpedig a legtöbben ezekben az elkorcsosult napokban jórészt tudatlanok vagyunk a dolgot illetően – miért érzünk ilyen erős elfogultságot a *laissez-faire* iránt, és miért gyűjt oly szenvedélyes gyanút sok büszke kebelben, ha az állam szabályozza a pénz értékét, a beruházási folyamatot, vagy a népességet. Nem olvastuk ezeket a szerzőket; és ha kezünkbe kerülnének, érveiket felháborítóan ostobának kellene tartanunk. Úgy vélem nem szabadna úgy gondolkodnunk, ahogy gondolkodunk, ha Hobbes, Locke, Hume, Rousseau, Paley, Adam Smith, Bentham és Miss Martineau nem gondol-

kodtak és írtak volna úgy, ahogy azt tették. Az elméletörténet tanulmányozása elengedhetetlen ahhoz, hogy értelmünk szabaddá váljon. Nem tudom, mi tesz egy embert konzervatívabbá (szűklátókörűbbé) – ha kizárólag a jelen ismeri, vagy ha kizárólag a múltat.

II.

Mint már említettem, a közgazdászok voltak azok, akik tudományos ürügyet szolgáltatnak ahhoz, hogy a gyakorlatias ember fel tudja oldani az egoizmus és szocializmus közti ellentmondást, ami a tizenharmadik századi filozofálás, és a kinyilatkoztatott vallás hanyatlása során került elő. Mivel azonban ezt csak a rövidség kedvéért mondtam, gyorsan pontosítom is. Ez az, amit a közgazdászok *állítólag* mondtak. A legnagyobb szaktekintélyek írásaiban nem található ilyen tan. Ezt a népszerűsítő és a vulgarizáló mondták. Ebben kellett hinniük azoknak az utilitaristáknak, akik egyszerre fogadták el a hume-i egoizmust és Bentham egalitarianizmusát, ha szintézisre törekedtek.⁸ A közgazdászok

⁸ Egyet lehet érteni Coleridge-dzsal, aki Leslie Stephen megfogalmazásában azt mondta, hogy „az utilitaristák teljesen szétrombolták az összetartást, mivel a Társadalmat önző érdekek küzdőterévé

nyelve a *laissez-faire* magyarázatául szolgált. A tan népszerűsége azonban inkább a kor politikai filozófusainak felelőssége, – akiknek történetesen kedvére volt, – semmint a politikai gazdaságtannal foglalkozóké.

A *laissez-nous faire* mondást hagyományosan egy Legendre nevű kereskedőnek tulajdonítják, aki ezt Colbert-nek mondta valamikor a tizenhetedik század végén.⁹ Kétségtelen azonban, hogy az első író, aki a kifejezést egyértelműen a tannal kapcsolatban használta, d'Argenson márki volt 1751 körül.¹⁰ A márki volt az első, aki szenvedélyesen hitt annak gazdasági előnyeiben, ha kormányzat nem avatkozik be a ke-

tették, a rend, a hazafiaság, a költészet és a vallás gyökereire mérve ezzel csapást”.

⁹ – *Que faut-il faire pour vous aider? – kérdezte Colbert. (Hogyan segíthetünk Önöknek? – a ford.)*

– *Nous laisser faire – válaszolta Legendre. (Hagyjanak minket békén. – a ford.)*

¹⁰ *A mondás történetét illetően lásd Oncken „Die Maxime Laissez faire et laissez passer” című művét, akitől a következő idézetek nagy része származik. Amíg Oncken le nem írta, a d'Argenson márkira vonatkozó állítás fölött átsiklottak, részben azért, mert az ide vonatkozó részeket életében név nélkül adták ki (Journal Economique, 1751), részben pedig azért, mert műveit 1858-ig nem publikálták teljes egészében (bár valószínűleg életében kézről kézre terjedtek) (Mémoires et Journal inédit du Marquis d'Argenson).*

reskedelembe. A jobb kormányzáshoz kevesebbet kell kormányozni – mondta.¹¹ Manufaktúráink hanyatlásának igazi oka, jelentette ki, a védelem, amit azoknak biztosítottunk.¹² „Laissez faire, telle devrait être la devise de toute puissance publique, depuis que le monde est civilisé.” „Detestable principe que celui de ne vouloir grandeur que par l'abaissement de nos voisins! Il n'y a que la méchanceté et la malignité du cœur de satisfaites dans ce principe, et l'intérêt y est opposé. Laissez faire, morbleu! Laissez faire!”¹³

Itt van hát a *laissez-faire* közgazdasági tana teljes pompájában, legeklatásabb megnyilvánulásával, a szabad kereskedelemmel. A kifejezések és a gondolat azóta vannak használatban Párizsban. Az irodalmi nyelvezetbe azonban lassan épültek be. A hagyományt

¹¹ „Pour gouverner mieux, il faudrait gouverner moins.”

¹² „On ne peut dire autant de nos fabriques: la vraie cause de leur déclin, c'est la protection outrée qu'on leur accorde.”

¹³ „Szabad verseny! – ez kellene, hogy legyen az egész közhatalom jelszava, mióta a világ civilizált.” „Oly megvetendő elv, mint saját növekvésünkre törekedni a szomszéd kárára! Csak gonoszság és az elégedettek szívének rosszindulata van ebben az elvben, és ezzel az érdek szemben áll. Szabad verseny, még mit nem! Szabad verseny!!” (a ford.)

pedig, mely a fiziokratákkal hozza őket kapcsolatba – leginkább de Gournay-val és Quesnay-vel –, kevéssé alapozzák meg eme irányzat írásai, habár ők természetesen a közösségi és az egyéni érdekek alapvető harmóniájának szószólói voltak. A *laissez-faire* kifejezés nem található meg Adam Smith, Ricardo vagy Malthus munkáiban. Még a gondolat sincs jelen lefektetett dogmaként ezen szerzők egyikénél sem. Adam Smith természetesen a szabadkereskedelem híve volt és sok tizennyolcadik századi kereskedelmi korlátozást ellenzett. A hajózási és az uzoratórvényhez való hozzáállása azonban azt mutatja, hogy nem volt dogmatikus. Még a „láthatatlan kézről” szóló híres szakasz is inkább tükrözi az általunk Paley-hez kötött álló filozófiát, mint a *laissez-faire* közgazdasági tanát. Ahogy Sidgwick és Cliff Leslie is rámutatott, az, hogy Adam Smith a „természetes szabadság nyilvánvaló és egyszerű rendszerét” támogatta, inkább teista és optimista világnézetének volt köszönhető, semmint valamiféle politikai gazdaságtani tételnek,¹⁴ ahogy az le is van írva *Theory of Moral Sentiments* (Az erkölcsi érzelmek tana) című művében. Azt hiszem, a *laissez-faire* frázis Angliában elő-

¹⁴ Sidgwick, *Principles of Political Economy*, 20. o.

ször dr. Franklin egy jól ismert mondásával vált közismertté.¹⁵ A *laissez-faire* törvénye csak Bentham – aki egyáltalán nem is volt közgazdász – későbbi műveiben, az utilitarista filozófia szolgálatába állítva, fedezhető fel abban a formában, amelyben nagyapáink is ismerték. Például az *A Manual of Political Economy*¹⁶ (*Politikai gazdaságtani kézikönyv*)-ban így ír: „Az az általános szabály, hogy a kormánynak semmit sem szabad tennie, vagy megkísérelnie; a kormányzat mottója vagy jelmondata ezen alkalmakkor így kéne, hogy hangozzon: – Maradj csendben... A kérés, melyet a mezőgazdaság, az ipar és a kereskedelem fogalmaz meg a kormányzat felé, ugyanolyan szerény és ésszerű, mint amit Diogenész kért Nagy Sándortól: – Menj arrébb, mert eltarokod előlem a napot.”

Ettől kezdve a szabadkereskedelemért folyó politikai kampány, az úgynevezett manchesteri iskola befolyása, a benthamista utilitaristák, a másodrendű közgazdasági szaktekintélyek megnyilatkozásai és Miss Martineau valamint Mrs. Marcet tanmeséi rögzítették a *laissez-faire*-t a köz-

¹⁵ Bentham használja a „*laissez-nous faire*” kifejezést (*Works*, 440. o)

¹⁶ 1793-ban íródott, egy fejezetét kiadták a *Bibliothèque Britannique*-ban 1798-ban, az egész pedig először a *Bowring-féle Works*-kiadásban (1843) jelent meg.

tudatban az ortodox politikai gazdaságtan gyakorlati végkövetkeztetéseként – azon nagy különbséggel, hogy mivel a malthus-i népesedésszemléletet is elfogadta ugyanaz a gondolati iskola; a tizennyolcadik század végi optimista *laissez-faire* átadja helyét a tizenkilencedik század első fele pesszimista *laissez-faire*-ének.¹⁷

Mrs. Marcet *Conversations on Political Economy* (1817) című művében Caroline amíg bír, kitart a gazdagok költekezésének ellenőrzése mellett. A 418.-dik oldalon azonban be kell látnia, veszített:

CAROLINE. Minél többet tudok meg erről a témáról, annál jobban meg vagyok győződve róla, hogy a nemzetek érdekei, mint ahogyan az egyének érdekei is, nemhogy ellentétben állnának, de a legteljesebb összhangban vannak.

MRS. B. A liberális és a széles látókörű nézetek mindig hasonló eredményre vezetnek, és arra ta-

¹⁷ Cf. *Sidgwick, op. cit.* 22. o.: „Még azok a közgazdászok is, akik nagyjából elfogadták Adam Smith a kormányzat hatáskörére vonatkozó korlátozásait, inkább szomorúan, mintsem diadalmasan juttatták érvényre e korlátozásokat; nem mint a „természetes szabadságból” következő jelen társadalmi rendszer csodálói, hanem mint olyanok, akik meg vannak róla győződve, hogy előnyösebb bármely mesterséges rendnél, amivel ezt a kormányzat helyettesíteni tudná.”

nítanak minket, hogy egymással szemben általános jóakaratot érezzünk; ezért magasabb rendű a tudomány a józan paraszti észnél.

1850-re Whately érsek *Easy Lessons for the Use of Young People* című műve, amit a Society for Promoting Christian Knowledge [Társaság a Keresztény Tudás Elősegítéséért] nagyban terjesztett, még azon kétségeket sem ismeri el, melyeket Mrs. B. alkalmanként engedélyezett Caroline-nak. A kis könyv végkövetkeztése szerint „több a kára, mint a haszna a kormányzat az emberek pénzügyeibe való bármely beavatkozásának, legyen az akár kölcsönadás vagy hitelfelvétel.” Az *igazi szabadság* az, ha „minden ember szabadon rendelkezhet saját tulajdona, ideje, ereje és képességei felett, akármilyen általa megfelelőnek tartott módon, feltéve, hogy szomszédainak nem okoz kárt.”

Röviden, a dogma megkaparintotta az oktatási gépezetet, általánosan elfogadott alapelvvé vált. A politikai filozófiát, melyet a tizenhetedik és tizennyolcadik században meghamisítottak, hogy a királyokat és főpapokat megfossszák méltóságuktól, a gyerekek az anyatejjel szívták magukba, és a szó szoros értelmében betört a bölcsödébe.

Végül Bastiat munkáiban elérkezünk a politikai gazdaságtanász vallásának legszertelenebb és leg-

rapszodikusabb kifejezéséhez. *Harmonies Economiques* című művében ezt írta:

Nekikezdek, hogy szemléltessem az emberi társadalmat irányító Gondviselés törvényeinek Harmóniáját. Ami ezen törvényeket összehangolja, az az, hogy minden elv, minden ok, a cselekvés minden forrása, minden érdek hozzájárul a dicső végeredményhez... És ez az eredmény valamennyi osztály határtalan közeledése egy olyan szinthez, mely folyton emelkedik; más szóval az egyének *egyenlővé tétele az általános felemelkedésben*.

Mikor pedig, mint más papok, felvázolja *Credoját*, az így hangzik:

Úgy hiszem, hogy Ő, aki az anyagi világot berendezte, nem hagyta ki gondoskodásából a társadalmi intézményeket. Úgy vélem, egyaránt harmóniában mozgat szabad egyéneket és semleges molekulákat... Úgy gondolom, ellenállhatatlan társadalmi tendencia mutat arra, hogy az emberek folytonosan közelednek egy közös morális, intellektuális és fizikai szinthez, miközben ez a szint megállás nélkül emelkedik. Szerintem csupán az szükséges az emberiség fokozatos és békés fejlődéséhez, hogy fejlődési tendenciáiba ne avatkozzanak be és mozgási szabadságát ne korlátozzák.

John Stuart Mill óta a közgazdász szaktekintélyek minden ehhez hasonló elképzelés ellen érelyesen tiltakoztak. „Szinte egyetlen hírneves angol közgazdász sem indítana frontális támadást általában a szocializmus ellen” – mondta Cannan professzor, bár hozzát teszi: „majdnem minden közgazdász, akár neves, akár nem, szünet nélkül készen áll arra, hogy a legtöbb szocialista javaslatban hibát találjon.”¹⁸ A közgazdászoknak már semmi kapcsolatuk sincs azzal a teológiával vagy politikai filozófiával, melyből a társadalmi harmónia dogmája származik, és tudományos vizsgálódásaik sem vezetnek őket ilyen eredményre.

Cairnes a politikai gazdaságtanról és *laissez-faire*-ről 1870-ben a londoni University College-ben tartott bevezető előadása volt talán az első, amikor egy régimódi (ortodox) közgazdász frontális támadást indított általában a *laissez-faire* ellen. „A *laissez-faire* elvének – jelentette ki – semmiféle tudományos alapja nincs, legfeljebb egy hasznos gyakorlati szabály.”¹⁹ Ez volt a véleménye az

¹⁸ *Theories of Production and Distribution*, 494. o.

¹⁹ Cairnes ugyanabból az előadásából származó részlete jól illusztrálja a „uralkodó nézetet”: „Az uralkodó nézet szerint a politikai gazdaságtan felvállalja annak megmutatását, hogy a vagyon úgy gyarapodhat a leggyorsabban, és úgy oszlik

elmúlt ötven évben minden jelentős közgazdásznak. Alfred Marshall fontosabb művei közül néhány például azon lényeges esetek megvilágítására irányul, amikor az egyéni és a közösségi érdekek *nem* állnak összhangban. Mindazonáltal a legjobb közgazdászok tartózkodó és a dogmatizmustól mentes hozzáállása nem érvényesült azon közvélekedéssel szemben, miszerint ezen közgazdászoknak az egyénközpontú *laissez-faire*-t kellene tanítaniuk, és hogy valójában ezt is tanítják.

III.

Más tudósokhoz hasonlóan a közgazdászok alapfeltevéseiket, melyet a kezdőknek is felkínálnak, egyszerűségük miatt választják, nem pedig azért, mert ezek állnak a legközelebb a tényekhez. Részben ezért, de, bevallom, részben azért is, mert be-

el a legigazságosabban; azaz az emberi jólétet úgy lehet a lehetőleg könnyebben elősegíteni, ha az embereket egyszerűen magukra hagyjuk. Vagyis hagyjuk őket, hogy önértéküket kövessék úgy, hogy ebben nem korlátozzuk őket sem az állam, sem a közvélemény, amíg tartózkodnak az erőszaktól és csalástól. Ez a tan laissez-faire néven közismert, és ennek megfelelően a politikai gazdaságtan, úgy vélem, általánosságban ennek az eszmének a tudományos interpretációja – az egyéni vállalkozás és a szerződés szabadságának megkövetelése, mint minden ipari probléma egyetlen és szükséges megoldása.”

folyásolták őket a téma hagyományai; kezdettől olyan állapotot feltételeztek, melyben a termelési javak ideális elosztása elérhető azáltal, hogy az egyének egymástól függetlenül próbálkozáson alapon cselekszenek, és a jó irányban próbálkozók versenye megsemmisíti a rossz irányban próbálkozókat. Ez azt jelenti, hogy nem szabad kegyelmet, vagy védelmet biztosítani azoknak, akik rosszul alkalmazták tőkéjüket vagy munkájukat. Az a folyamat, ami a legnagyobb nyereséget elérőket a csúcsra juttatja, választja ki a leghatékonyabbat a kevésbé hatékonyak csőjén keresztül. Nem veszi figyelembe a küzdelem költségeit, csak a végeredmény előnyeit, amiket tartósan feltételez. Ha az élet célja az, hogy a lehető legnagyobb magasságig le kell legelni a fák ágairól a leveleket, akkor ennek legmegfelelőbb módja az, ha hagyjuk, hogy a leghosszabb nyakú zsiráfok halálra éheztessek rövidebb nyakú társaikat.

A termelési eszközök különböző célok közti ideális elosztását megvalósító módszerhez hasonlóan van egy modell arról, hogy hogyan lehet a rendelkezésre álló fogyasztási cikkek ideális elosztását megvalósítani. Először is, a fogyasztási lehetőségek közül mindenki a próbálkozáson módszerrel kiválasztja azt, amit *ő maga* „marginálisan” leginkább szeretne. Így nemcsak, hogy

minden fogyasztó a legelőnyösebben fogja beosztani fogyasztását, de minden fogyasztási cikk is ahhoz fog kerülni, aki azt a legtöbbre értékeli, hiszen az illető túllicitálja a többieket. Tehát, ha a zsiráfokat egyszerűen magukra hagyjuk, akkor (1) a lehető legtöbb levél fog elfogyni, mivel a leghosszabb nyakú zsiráfok fognak a fákhöz legközelebb kerülni, a többiek pedig kihalnak; (2) minden zsiráf az általa elérhető levelek közül a számára legízletesebbre fogja kivetni hálóját; (3) azon zsiráfok fognak a legtöbbet nyújtózni egy bizonyos levélért, amelyeknek az leginkább ínyére van. Ezáltal több és zamatosabb levél lesz elfogyasztva, és minden egyes levél annak szájába kerül majd, aki a legnagyobb áldozatot hajlandó érte hozni.

Ez a feltételezés azonban, mely szerint az akadálytalan természetes szelekció haladáshoz vezet, csak egyike annak a két gyenge lábon álló feltételezésnek, melyek szó szerinti igazságként a *laissez-faire* ikerpilléréivé váltak. A másik az, hogy a korlátlan egyéni pénzcsinálás lehetősége, hatékony sőt elengedhetetlen a legnagyobb erő kifejtésre való *ösztönzésre*. *Laissez-faire* esetén annak nő a profitja, aki termelő erőforrásaival képességeinek vagy szerencséjének köszönhetően a megfelelő időben, a megfelelő helyen van. Az a rendszer, amelyben az ügyes vagy a szerencsés a körül-

mények találkozásának összes gyümölcsét learathatja, nyilvánvalóan roppant ösztönző a megfelelő időben a megfelelő helyen levés művészetének gyakorlására. Így az ember indítékainak egyik legerősebbikét, azaz a pénz szeretetét, a gazdasági erőforrások oly módon való elosztására használják, amely a vagyon növelésére a legalkalmasabb.

A gazdasági *laissez-faire* és a darwinizmus közti hasonlóság, mely már röviden említést nyert, nagyon nagyfokú – ezt Herbert Spencer ismerte fel elsőként. Ahogy Darwin a szexuális vágyat idézte fel, mint ami a kiválasztódásban szerepet játszik, ami a verseny általi természetes kiválasztódás szárnysegédje, hogy az evolúció kívánatosan és ugyanakkor hatékonyan menjen végbe; úgy az individualista a pénz szeretetét idézi fel, mely a profit utáni hajszában játszik szerepet, mint a csereértékük alapján legkívánatosabb dolgok lehető legnagyobb tömegű előállítását szolgáló természetes kiválasztódás szárnysegédje.

Egy ilyen elmélet szépsége és egyszerűsége oly nagy, hogy könnyű elfelejteni, nem valódi tényekből következik, hanem egy tökéletlen hipotézisből, mely csak az egyszerűség kedvéért lett bevezetve. Egyéb később említendő ellenvetéseken kívül, a végkövetkeztetés, miszerint a független, saját érdekeik szerint cselekvő

egyének halmozzák fel a legnagyobb összesített gazdagságot, jó pár valótlan feltevésen alapul. Ezek szerint a termelés és fogyasztás semmi esetre sem organikus folyamatok, a körülmények és követelmények megfelelő része előre ismeretes, és elegendő lehetőség van ezen előzetes ismeretek megszerzésére. Mivel a közgazdászok általában érvelésük későbbi részére hagyják a felmerülő „bonyodalmakat” – (1) amikor a termelés hatékony mennyisége aránylag nagy a fogyasztáshoz képest, (2) amikor fix- vagy összetartozó költségek merülnek fel, (3) amikor belső gazdaságosságok (például mérethatékonyság, választékgazdaságosság – a szerk. megj.) a termelés koncentrációjához vezetnek, (4) amikor az alkalmazkodáshoz szükséges idő hosszú, (5) amikor a tudatlanság túlsúlyban van a tudással szemben, és (6) amikor monopóliumok és egyesülések zavarják meg az üzletkötés egyenlőségét –, ez lényegében azt jelenti, hogy elemzésük későbbi fázisára hagyják a valós adatok elemzését. Ezenkívül, sokan azok közül, akik felismerik, hogy a leegyszerűsített hipotézis nem egyezik pontosan a tényekkel, arra a következtetésre jutnak, hogy a „természetest” és ennek következtében az ideálist fejezi ki. Az egyszerűsített feltevést egészségesnek tartják, az ezen felüli bonyodalmakat pedig kórosnak.

De azért e ténykérdésen kívül is vannak más – elég ismerős – megfontolások, amelyek miatt méltán vesszük figyelembe számításainkban a versengő küzdelem költségét és jellemzőit, és hogy a vagyon tendenciózusan oda jut, ahol nem a legtöbbre értéklik. Ha a zsiráfok jóléte a szívügyünk, hát nem kéne figyelmen kívül hagynunk az éhenhaló rövidebb nyakúak szenvedését, vagy a finom leveleket, amelyek a földre hullnak, és amelyekre a küzdelem hevében rátaposnak, vagy a hosszú nyakúak túltápláltságát, vagy a sóvárgás és a mohó irigység baljós képét a csordatagok máskülönben szelíd arcán.

A *laissez-faire* elvének azonban a gazdasági tankönyveken kívül más szövetségesei is vannak. Be kell vallani, hogy a logikusan gondolkodók és a mértékadó közvélemény szemében is megerősítette az alternatív elképzelések – protekcionizmus az egyik oldalon, és marxista szocializmus a másikon – rossz minősége. De azért ezeket a tanokat nem annyira, illetve egyáltalán nem a *laissez-faire*-rel kapcsolatos közvélekedéssel való szembenállás, hanem pusztán logikai tévedéseik jellemzik. Mindkettő a szegényes gondolkodás, az egy folyamat elemzésére és a végkövetkeztetésekig vitelére való képtelenség példája. Az ellenük szóló érveket ugyan alátámasztja a *laissez-faire*, de

nincs rá elengedhetetlenül szükség. A kettő közül a protekcionizmus legalább meggyőző, és az sem okoz meglepetést, hogy mi okozza a népszerűségét. A marxi szocializmusnak azonban intő jelnek kell maradnia az elmélet-történészek számára – hogyan volt képes egy ily logikátlan és buta tan oly erős és hosszan tartó hatást gyakorolni az emberek elméjére, és általuk a történelemre. Mindenesetre e két iskola nyilvánvaló tudományos hiányosságai nagyban hozzájárultak a tizenkilencedik századi *laissez-faire* presztíziséhez és tekintélyéhez.

A társadalmi cselekvés központosításának irányába tett legfigyelemreméltóbb nagyszabású elmozdulás – az elmúlt háború lefolytatása – sem vette pártfogásába a reformereket, de nem oszlatta el a régimódi előítéleteket sem. Való igaz, mindkét oldalról sokat lehetne beszélni. A közösségi (állami) termelés megszervezésével kapcsolatos háborús tapasztalatok néhány közeli szemtanút türelmetlen vággyal töltöttek el, hogy ugyanezt békés körülmények között is megismételjék. Kétségtelenül, a háborús szocializmus békében sosem látott vagyont termelt meg, mivel bár az előállított áruk és szolgáltatások azonnali és terméketlen megsemmisülésre voltak ítélve, mégis vagyont testesítettek meg. Mindazonáltal az erőfeszítés (erőforrások) eltérő elköltése is ha-

talmas méretet öltött, és a költségeket figyelmen kívül hagyó pazarlás légköre bármely takarékos vagy előrelátó lelket felháborította.

Végül, az individualizmus és a *laissez-faire* mély, a tizennyolcadik század végének és a tizenkilencedik század elejének politikai és morálfilozófiájába kapaszkodó gyökerei ellenére sem tudta volna tartósan megvetni a lábát a közügyek irányításában, ha nem lett volna összhangban az akkori üzleti világ szükségleteivel és kívánásaival. Teljessé tették egykori hőseink, a nagyszerű üzletemberek hatáskörét. „A nyugati világ legtehetségesebbjeinek legalább fele – szokta Marshall mondani – foglalkozik üzlettel.” A kor „nagyobb képzelettel rendelkezőinek” jó része tehát foglalkoztatva volt. Ezen emberek tevékenységében összpontosultak haladásba vetett reményeink.

Az ezen osztályba tartozók folyton változó elképzelések közt élnek, saját agyuk szüleményei közt a vágyott céljukhoz vezető különböző utakról, a Természet által az egyes utakon velük szemben támasztott nehézségekről, és azokról a megoldásokról, melyektől a nehézségek saját hasznukra fordítását várják. Ez a képzelőerő csak kismértékben lesz úrrá az embereken, mert nem válhat zabolátlanná; erejét egy nagyobb akarat tartja kordá-

ban, és legnagyobb dicsősége az, ha nagyszerű célokat tud megvalósítani oly egyszerű eszközökkel, amikre senki sem gondol majd, és a szakértőket kivéve senki sem fogja tudni, hogy tucatnyi egyéb megoldást, melyek mindegyike ugyanakkora éleselméjűsége vall a futó megfigyelő számára, vetett el emiatt. Egy ilyen ember a sakkmesterhez hasonlóan használja képzeletét, előre jelezvén messze ható tervei sikeres végrehajtása ellenében ható akadályokat, és folytonosan elvet briliáns sugallatokat, mert maga elé képzelí azok visszahatását. Erős elméje az emberi természet másik véglete, mint a felelőtlené, aki elhamarkodott utópisztikus terveket készít, és aki gyorsan megoldja a nehéz sakkfeladványt úgy, hogy egyaránt maga mozgatja mind a fekete, mind a fehér figurákat.²⁰

Ez egy makulátlan kép az ipar nagy parancsnokáról, a fő individualistáról, aki azzal szolgál minket, hogy magát szolgálja, akár bármely más művész. Ennek a bálványának azonban idővel megkopik a varázsa. Egyre inkább kétségeink vannak afelől, hogy ő vezet-e majd minket kézen fogva a Paradicsomba.

²⁰ Marshall: „*The Social Possibilities of Economic Chivalry*”, *Economic Journal*, XVII (1907), 9.

Ez a jó néhány tényező működött közre a mai intellektuális elfogultság, mentális beállítottság és ortodoxia kialakulásában. Az eredeti okok közül jó néhány kényszerítő ereje ugyan már elilllant, de szokás szerint a végkövetkeztetések túléltek az okokat. A közjó érdekében társadalmi cselekvést javasolni a londoni Citynek olyan, mint 60 évvel ezelőtt egy püspökkel beszélgetni a *Fajok eredetéről*. Az első reakció nem intellektuális, hanem morális. Ortodoxiaról lévén szó, minél meggyőzőbbek voltak az érvek, annál nagyobb volt a sértődés. A letargikus szörny barlangjába merészkedve mindenestre felvázoltam állításait és családfáját, hogy bemutassam, inkább örökletes jogon uralkodott rajtunk, mint személyes érdemei alapján.

IV.

Felejtjük el a metafizikai vagy általános elveket, melyekre időről időre a *laissez-faire-t* felépítették. Nem igaz, hogy az emberek gazdasági tevékenységeiket tekintve előírt „természetes szabadsággal” rendelkeztek. Nincs olyan szerződés, amely örökös jogokat adományozna azoknak, akik birtokolnak vagy elsajátítanak. A világot nem úgy irányítják fentről, hogy az egyéni és közösségi érdekek mindig egybeesnek. Itt lent sem úgy irányítják, hogy a gyakorlatban egybeessenek. Nem

helyes a közgazdaságtan elveiből arra következtetni, hogy a felvilágosult önérdék mindig a köz érdekében hat. Az sem igaz, hogy az önérdék általában felvilágosult; igen gyakran a saját céljaik megvalósítása érdekében függetlenül cselekvő egyének túl buták vagy gyengék ahhoz, hogy egyáltalán ezeket megvalósítsák. A tapasztalat nem mutatja, hogy az egyes emberek, ha társadalmi egységet alkotnak mindig, kevésbé látnak tisztán, mint ha külön cselekednének.

Nem helyezkedhetünk hát elvont alapokra, hanem érdeme szerint kell bánnunk azzal, ami Burke szerint „a törvényhozás egyik legszebb problémája, nevezetesen annak megállapítása, hogy mi az, amit az államnak magára kell vállalnia, hogy azt a közbölcseesség irányítsa, és mi az, amit a lehető legkevesebb beleszólással az egyéni erőfeszítésre kell bízni”.²¹ Különbséget kell tennünk azok között, amiket Bentham elfeledett, de hasznos szakkifejezéssel *agendának* [tennivaló] és *non-agendának* nevezett, mindezt Bentham előzetes sejtése nélkül, miszerint a beavatkozás ugyanakkor „általában szükségtelen” és „általában ártalmas”.²²

²¹ McCulloch idézi *Principles of Political Economy* című művében.

²² Bentham *Manual of Economy* című művéről van szó, ami a szerző halála után

Most talán az a közgazdászok legfontosabb feladata, hogy újfent elválasszák a kormányzat *agendáját* és *non-agendáját*, a politika ehhez kapcsolódó feladata pedig olyan kormányzati formák kiötlése a demokrácia keretein belül, amelyek képesek megvalósítani az *agendát*. Két példán keresztül megvilágítom, mire is gondolok.

(1) Úgy hiszem, az irányítás és szervezés egységének ideális mérete sok esetben valahol az egyén és a modern állam között van. Ezért azt állítom, hogy a fejlődés záloga az államon belüli félig önálló testületek elismerésében és növekedésében rejlik – olyan testületekben, amelyek cselekedeteinek kizárólagos mozgatója a saját értelmezésük szerinti közjó elősegítése, és megfontolásaikból hiányzik az egyéni előnyszerzés. Valamennyi helyet mégis szükséges lehet konkrét csoportok, osztályok vagy képességek számára fenntartani, amíg meg nem nő az emberek önzetlensége. Olyan testületek volnának ezek, melyek előre megszabott korlátaik között a dolgok normális állása esetén nagyrészt autonómok, de amelyek végül is a parlament által kinyilvánított demokrácia szuverenitásának vannak alávetve.

jelent meg Bowring kiadásában, 1843-ban.

Visszatérést javaslok, mondhatnók, a független autonómiák középkori eszméjéhez De legalábbis Angliában a testületek olyan kormányzati formát képviselnek, amely sohasem szűnt meg fontosnak lenni, és amely intézményeinkkel is harmonizál. Már ma is könnyű példát hozni olyan különböző autonómiákra melyek már elérték, vagy megközelítették az általam javasolt működési módot – az egyetemek, az Angol Bank (a Bank of England), a Londoni Kikötői Hatóság (a Port of London Authority), talán még a vasutársaságok is. Németországban kétségtelenül hasonló példák találhatóak.

Ezeknél azonban még érdekesebb a részvénytársaságok fejlődésének iránya, hogy amint egy bizonyos kort és méretet elértek, jobban kezdenek hasonlítani társadalmi testületekre semmint individualisztikus magánvállalatra. Az elmúlt évtizedek legérdekesebb és észrevétlen fejleményeinek egyike a nagyvállalat azon hajlama, hogy szocializálja magát. Eljön egy pont egy nagy intézmény növekedésében – különösen igaz ez egy nagy vasúti társaságra, egy nagy közszolgáltatási vállalatra, de még egy nagy bankra vagy biztosítótársaságra is – amikor a tőke tulajdonosai, azaz a részvényesek, szinte teljesen elkülönülnek a menedzsmenttől, ami azzal a következménnyel jár, hogy az utóbbiaknak

a nagy profit elérésében való közvetlen személyes érdekeltsége meglehetősen háttérbe szorul. Amikor eléri ezt a fázist, az intézmény általános stabilitása és hírneve fontosabbá válik a menedzsment számára, mint a részvényesek nyereségének maximálása. A részvényeseket ki kell elégtíteni a szokásosnak megfelelő osztalékkal, de mihelyst ez biztosítva van számukra, a menedzsment közvetlen érdeke gyakran a közösség és a vállalat fontosabb vevői nemtetszésének elkerülése. Kimondottan ez a helyzet, ha nagy méretük vagy monopolközelik helyzetük a közfigyelem középpontjába állítja, és kiszolgáltatja őket a nyilvános támadásnak. Ennek a folyamatnak szélsőséges példája az elméletileg magánszemélyek korlátozatlan tulajdonában lévő Bank of England is. Majdhogynem azt is mondhatnánk, hogy nincs olyan társadalmi osztály a Királyságban, amire az Bank of England kormányzója kevesebb figyelmet fordítana a Bank által követett politika meghatározásakor, mint a saját részvényeseire. Szokásos osztalékukon kívül jogaik már a nulla közelébe süllyedtek. De részben ugyanez igaz sok más nagy intézményre is. Ahogy az idő halad, társadalmiasítják (szocializálják) magukat.

Nem mintha ez csupán haszonnal járna. Ugyanezek az okok a konzervatívizmust és a

vállalkozó kedv hanyatlását mozdtítják elő. Valójában ezek az esetek már az államszocializmus sok hibáját és erényét hordozzák. Mindazonáltal úgy gondolom, természetes fejlődést figyelhetünk meg. **A szocializmus apránként, óráról órára megnyeri a korlátlan egyéni nyereséggel szemben folytatott küzdelmét.** Ezeken a területeken ez már megszűnik nyomasztó problémának lenni – máshol marad akut. Nincs például úgynevezett fontos politikai kérdés, amely ne volna annyira lényegtelen és jelentéktelen Nagy-Britannia gazdaságának újjászervezését tekintve, mint a vasutak államosítása.

Igaz, hogy sok nagyvállalkozás, főleg közszolgáltatók és más nagy beruházást igénylő üzemek, fél-társadalmiasítása még hátravan. De nyitottaknak kell maradnunk e fél-szocializáció formáit illetően. Teljesen ki kell használnunk a jelenlegi természetes tendenciákat, és talán inkább a félig autonóm társaságokat kellene előnyben részesítenünk a központi kormányzat olyan szerveivel szemben, amelyekért az állam miniszterei közvetlenül felelősek.

Nem azért kritizálom a doktriner államszocializmust, mert az emberek önzetlen impulzusait a társadalom szolgálatába kívánja állítani, vagy mert eltér a *laissez-faire*-től, vagy mert megfosztja az embert a milliommossá válás természetes szabadságától, vagy

mert van bátorsága merész kísérleteket végrehajtani. Ezeket a dolgokat én dicséretesnek tartom. Azért kritizálom, mert nem látja annak jelentőségét, ami épp történik; mert tulajdonképpen alig több mint egy ötven évvel ezelőtti problémák megoldására készült terv poros túlélése, mely egy olyan félreértésen alapszik, amit valaki száz évvel ezelőtt mondott. A tizenkilencedik századi államszocializmus Benthamtól, a verseny szabadságától, stb. származik, és néhány tekintetben tisztább, néhány tekintetben zavarosabb változata ugyanazon filozófiának, mint ami a tizenkilencedik századi individualizmus alapja is. Mindkettő ugyanúgy minden hangsúlyt a szabadságra helyezett, az egyik negatív szempontból (tagadólag), elkerülendő a már létező szabadság korlátozását, a másik pozitív szempontból (igenlőleg), a természetes vagy szerzett monopóliumokat megsemmisítendő. Különböző reakciók ugyanarra az intellektuális légkörre.

(2) A következőkben az *agenda* olyan jellemzőjéről lesz szó, mely különösen lényeges abban a kérdésben, hogy milyen sürgős és kívánatos teendők vannak a köz-eljövőben. Arra kell koncentrálnunk, hogy elválasszuk azon szolgáltatásokat, melyek *technikailag (jellegükből fakadóan) társadalmiak*, azoktól, melyek *technikailag (jellegükből fakadóan) magánjellegűek*.

Az állam legfontosabb teendője nem azokkal a tevékenységekkel kapcsolatos, amelyeket magán-személyek már ellátnak, hanem azon feladatokkal, amik az egyén működési körén kívül esnek.

Azon döntésekkel, melyeket *senki* nem hoz meg, ha az állam meg nem hozza őket. Az a fontos, hogy a kormányzat ne olyan dolgokat tegyen, jobban vagy rosszabbul, mint amiket az emberek már végeznek, hanem azokat a dolgokat tegye, amiket jelenleg senki sem tesz meg.

Ez alkalommal nem célom, hogy gyakorlati eljárásmodot adjak. Ezért néhány problémát ragadok csak ki azok közül, melyek a leginkább foglalkoztatnak – annak megvilágítására, mire is gondolok.

Korunk legnagyobb gazdasági szörnyűségei közül sok a kockázat, a bizonytalanság és a butaság gyümölcse. A vagyonsbeli nagy egyenlőtlenségek oka, hogy néhányan szerencsés helyzetükre vagy képességeikre építve ki tudják használni a bizonytalanságot és a tudatlanságot, és hogy ugyanezen okból a nagy üzlet gyakran a véletlen műve (lutri). Ugyanezen tényezők játszanak közre a munkanélküliségben, vagy a megalapozott üzleti várakozások meghiúsulásában, és a hatékonyság és termelés megromlásában. A megoldás azonban az egyének hatókörén kívül esik; sőt még érdekük is fűződhet a baj súlyos-

bításához. Úgy hiszem, hogy a megoldás részben a pénz és a hitel egy központi intézmény általi irányításában rejlik, részben pedig az üzlet állapotára vonatkozó adatok nagy mennyiségének összegyűjtésében és elterjesztésében, beleértve az összes olyan üzleti adat – ha kell törvény által elrendelt – teljes nyilvánosságát, melynek ismerete hasznos. Ezek a lépések valamilyen megfelelő szervezeten keresztül bevonják a társadalmat a magánvállalkozások belső irányításába, és ez mégsem gördítene akadályt a magánkezdeményezés és a vállalkozókedv elé. Még ha ezek az intézkedések elégtelennek bizonyulnak is, akkor is többet tudunk meg majd belőlük ahhoz, hogy megtegyük a következő lépést.

Második példám a megtakarítással és beruházással kapcsolatos. Azt gondolom, hogy szükséges valamilyen bölcs koordinált döntés meghozatala arra vonatkozóan, hogy a közösség egészének mekkora mennyiséget kívánatos megtakarítania, ennek mekkora része vándoroljon külföldre befektetés formájában, és hogy vajon a beruházási piac jelen szervezete a nemzet legtermékenyebb csatornáit osztja-e szét a megtakarítást. Nem hiszem, hogy ezeket a kérdéseket teljesen az egyéni döntés és nyereség irányítására kéne bízunk, mint ahogy azok most vannak.

Harmadik példám a népességgel kapcsolatos. Már elérkezett az az idő, amikor minden országnak egy megfontolt nemzeti irányelv-re van szüksége azzal kapcsolatban, hogy mekkora a népesség legajánlatosabb mérete – hogy nagyobb-e vagy kisebb, netán ugyanakkora, mint most. Ha pedig lefektettük ezt a vezérelvet, lépéseket kell tennünk megvalósítása érdekében. Nemsokára eljöhét az az idő, amikor a társadalom egészének figyelmet kell fordítania jövőbeli tagjainak belső képességeire és pusztá számára is.

V.²³

Ezek az elmékedések a modern kapitalizmus kollektív cselekvés által lehetséges tökéletesítése felé irányultak. Semmi sincs bennük, ami komolyan összegegyeztetetlen lenne azzal, ami számomra a kapitalizmus alapvető jellegzetessége, nevezetesen a gazdasági gépezet fő motiváló erejét jelentő pénzcserélő és pénzimádó emberi ösztön erős vonzerejétől való függéssel. Céломhoz ily közel más területekre nem kalandozhatok el. Mindazonáltal talán jól teszem, ha összefoglalásképp emlékeztetek rá, hogy a legvadabb viták és a legmélyebb véleménykülönbségek

²³ A fejezetnek az *Essays in Persuasion* eredeti kiadásában természetesen nem volt száma – a szerk.

az elkövetkező években valószínűleg nem technikai kérdések kapcsán merülnek majd fel, ahol legalább az egyik oldal gazdasági érveket sorakoztat fel, hanem jobb szó híján pszichológiai vagy morálisnak nevezhető kérdésekkel kapcsolatban.

Európában, vagy legalábbis Európa egyes részein – de az Egyesült Államokban szerintem nem – egy viszonylag elterjedt csendes válaszreakció figyelhető meg az ellen, hogy a társadalmat a most tapasztalhatóhoz hasonlóan az egyének pénz-motívumainak támogatására, bátorítására és védelmezésére alapozzuk. Az, hogy úgy intézzük a dolgainkat, hogy a lehető legkevésbé, és nem a lehető legjobban, épüljenek a pénz-motívumra, nem szükségképpen teljesen *a priori*, alapulhat a tapasztalatok összehasonlításán is. Különböző emberek mindennapi életükben saját választott hivatásuknak megfelelően tölt be nagy vagy kis szerepet a pénz-motívum, és a történések be tudnak számolni a társadalmi rendszer fejlődésének olyan más szakaszairól, melyekben ez a hajtóerő a mainál sokkal kisebb szerepet játszott. A legtöbb vallás és filozófia enyhén szólva helyteleníti az olyan életet, amit jórészt a személyes pénzbeli nyereség szempontjai irányítanak. Másrészt ma a legtöbb ember elutasítja az aszketikus elveket, és nem kérdőjelezi meg a vagyon

igazi fölényét. Sőt mi több, nyilvánvalónak tűnik számukra, hogy az ember nem élhet a pénz-motívum nélkül, és néhány bevallott visszaéléstől eltekintve, az jól végzi dolgát. Következésképp az átlagember nem foglalkozik a problémával, és nincs tiszta elképzelése arról, hogy mit is gondol és érez egyáltalán az egész zavaros dologgal kapcsolatban.

A gondolat és érzés zavara a beszéd zavarához vezet. Sokan, akik valójában ellenzik a kapitalizmust mint életmódot, úgy érvelnek ellene, mintha amiatt elleneznék, mert nem tudja hatékonyan elérni saját céljait. És ellenkezőleg, a kapitalizmus hívei sokszor ok nélkül konzervatívok, és elutasítják a működésével kapcsolatos (technikájára vonatkozó) reformokat, amik valójában megerősíthetnék és megőrizhetnék – attól való félelmükben, hogy ezek bizonyulhatnak a kapitalizmustól való eltávolodás első lépéseinek. Akárhogy is, eljöhét az az idő, amikor tisztábbá tesszük a jelenleginél azt, hogy mikor beszélünk a kapitalizmusról mint hatékony vagy hatástalan módszerről (technikáról), és mikor beszélünk róla úgy, mint önmagában kívánatos vagy kifogásolható dologról. A magam részéről úgy gondolom, hogy a kapitalizmus bölcs irányítással talán hatásosabbá tehető a gazdasági célok elérését tekintve, mint bármely ismert alternatívája, de önmagában sok

KEYNES 120

tekintetben rendkívül kifogásolható. A mi feladatunk olyan társadalmi rendszer kiépítése, ami a lehető leghatékonyabb anélkül, hogy a kielégítő életmóddal kapcsolatos elképzeléseinket sértené.

Az előrelépést nem politikai agitációtól vagy elhamarkodott kísérletektől, hanem a gondolkodástól várhatjuk. Értelmünk segítségével tisztáznunk kell saját érzéseinket. Jelenleg érzéseink és ítéletünk hajlamosak különböző oldalakon állni, ami fájdalmas és bénító lelkiállapot. A tett mezején az újíók mindaddig nem lesznek sikeresek, amíg értelmükkel és érzelmeikkel összhangban biztosan nem tudnak

követni egy világos és határozott célt. Úgy tűnik számomra, hogy nincs olyan társaság jelenleg a világban, amely jó célt követne jó eszközökkel. Az anyagi szegénység pont azokban a helyzetekben ösztönöz változásra, amikben nagyon kevés hely van kísérletezésre. Az anyagi jólét pont akkor szünteti meg az ösztönzést, amikor nyugodtan lehetne próbálkozni. Európának a lehetősége, Amerikának az akarata hiányzik a változtatáshoz. Új meggyőződésekre lenne szükségünk, amelyek szinte maguktól előállnak, ha belső érzéseinket a külső tények tükrében vizsgáljuk meg.

GAZDASÁGI LEHETŐSÉGEK UNOKÁINK SZÁMÁRA

JOHN MAYNARD KEYNES

fordította: Szegegyi Máté

Újabban¹ súlyos gazdasági pesszimizmus lett úrrá rajtunk. Általános a vélemény, hogy a XIX. századot jellemző roppant gazdasági növekedés korszaka véget ért, az élet-színvonal emelkedése le fog lassulni – legalábbis Nagy-Britanniában –; és az elkövetkező évtizedben is inkább a gazdaság

hanyatlása, semmint fellendülése lesz jellemző.

Véleményem szerint ez az elgondolás súlyos félreértésen alapul. Nem az öregkor nyavalyái gyötörnek minket, hanem a túl gyors fejlődéséi: két gazdasági ciklus közti alkalmazkodás fájdalmassága. A technikai hatékonyság gyorsabban növekedett, mint ahogy a felszabaduló munkaerőt a gazdaság felszívhatta volna, túlságosan is gyors volt az életszínvonal emelkedése, a világ monetáris és bankrendszere pedig megakadályozta a kamatok egyensúlyi szintre süllyedését. [És még így is, az ezekből következő veszteség és romlás a nemzeti termék 7 és fél százalékára rúg; minden fontból egy shillinget és hat pennyt veszítünk, és csak 18 shillingünk és 6 pennynk marad, miközben, ha józanabbak lennénk, akár egy fontunk lehetne;

¹ Keynes, J.M.: *The economic possibilities for our grandchildren 1930. In: Essays in Persuasion. Collected Writings of John Maynard Keynes. Vol. IX.. 2nd edition Macmillan. London. Pp.*

A tanulmány alapját 1928-ban több kisebb társaság számára, többek között az Essay Society of Winchester College-ben és a cambridge-i Political Economy Clubban tartott beszédek képezik. Az 1930 júniusában előadásá bővített anyagból „Unokáink gazdasági lehetőségeiről” címmel tartott előadást Madridban. Nyomatásban a Nation and Athenaeumban 1930 október 11-én és 18-án, két részben jelent meg – a válság kellős közepén

persze ez a 18 shilling 6 penny felér egy 5 vagy hat évvel ezelőtti fonttal...] Elfeledkezünk róla, hogy Nagy-Britannia iparának kibocsátása 1929-ben nagyobb volt, mint bármikor korábban; hogy a külkereskedelmi mérleg többlete, amely új külföldi beruházásokra rendelkezésre állt – az import levonása után – tavaly nagyobb volt, mint bármely más országban, még az Egyesült Államokét is meghaladta 50%-al. Vagy például – ha már az összehasonlításoknál tartunk – hogyha felére csökkentenénk a béreket, visszafizetnénk államadósságunk négy-ötöd részét, és a többletünket természetlen aranyban halmozná fel, ahelyett, hogy legalább évi 6%-on kölcsönözzük, akkor megközelítenénk a most épp nagyon irigyelt Franciaországot. De előrelépés lenne ez?

Az uralkodó világgazdasági hanyatlás, az a hatalmas rendellenesség, amit a munkanélküliség léte jelent egy igényekkel teli világban, és a katasztrofális hibák, amelyeket elkövettünk eltakarják előlünk a felszín alatt zajló folyamatokat, megakadályozzák a dolgok helyes értelmezését. Úgy gondolom, hogy mindkét ma nagy zajjal hirdetett pesszimista álláspont még a mi időnkben hamisnak bizonyul majd: a forradalmárok pesszimizmusa, akik annyira sötétnek látják a helyzetet, hogy szerintük csak gyors változtatás menthet meg ben-

nünket; de ugyanígy a reakciósoke is, akik annyira ingatagnak tartják gazdasági és társadalmi életünk egyensúlyát, hogy semmilyen kísérletezést nem engednének meg.

A céloom ezzel az esszével mindazonáltal nem a jelen vagy a közeli jövő vizsgálata, hanem a rövid távú kilátások figyelmen kívül hagyásával távoli jövőbe vetni tekintetem. Ésszerűen milyen gazdasági színvonalat várhatunk mához száz évre? Milyenek unokáink gazdasági lehetőségei?

A világ civilizációs központjaiban élő egyszerű emberek életszíntje nem sokat változott mióta feljegyzéseink vannak, mondjuk Krisztus előtt 2000-től, a XVIII. századig. Fellendülések és visszaesések persze voltak. Pestis, éhezés és háborúk megpróbáltatásai. Aranykorok. De nem volt előrehaladó és folyamatos változás. Bizonyos időszakok talán 50%-al – legfeljebb 100%-al – jobbak voltak másoknál; a (mondjuk) 1700-ban befejeződött 4000 évben.

A növekedés alacsony szintjének, illetve a növekedés elmaradásának két oka volt: a fontos technológiai előrelépések bámulatra méltó hiánya és a tőkefelhalmozás elégtelensége.

A technikai felfedezések hiánya a történelem előtti időket a viszonylag modern időktől elválasztó időszakban igazán figyelemreméltó. Szinte minden iga-

zán fontos eszköz amely ismert volt a modern kor kezdetén, az emberiség rendelkezésére állt már a történelem hajnalán is. A nyelv, a tűz, ugyanezek a háziállatok, búza, árpa, bor és olajbogyó, eke, a kerék, az evező, vitorla, bőr, vászon és posztó, téglá és cserépedény, arany és ezüst, réz, ón, ólom – a vas Kr. e. 1000 előtt került a listára – a bank, a kormányzás, matematika, asztronómia és az egyház. Nem készült feljegyzés arról, mióta birtokoljuk ezeket a dolgokat.

Egy az írott történelem előtti időszakban kellett, hogy legyen a maihoz hasonló kora a fejlődésnek és felfedezéseknek – talán éppen egy az utolsó jégkorszak előtti kényelmes korban. De az ismert történelem nagyobb részében nem volt ilyen.

Azt gondolom a modern kor nyitánya a tőkefelhalmozás tizenhatodik századra eső kezdete volt. Úgy vélem – olyan okokból, amelyekkel nem akarom jelen gondolatmenetet terhelni – ez kezdetben az árak emelkedése, és a profitok ezek miatt megnövekedése miatt alakult így; amit a spanyolok által az Újvilágból behozott arany- és ezüstkincs okozott. Azóta pedig a kamatos kamat általi tőkefelhalmozás – mely annyi emberöltőn keresztül aludta Csipkerózsika-álmát – újjászületett és megújította erejét. A kamatos kamat ereje kétszáz éven át – megszédíti a képzeletet.

Hadd mutassam be ezt egy példán keresztül. Nagy-Britannia külföldi befektetései ma körülbelül négy milliárd fontra tehetőek. Ez nagyjából 6 és fél százalékos kamatot hoz évente. Ennek felét hazahozzuk és elfogyasztjuk, a másik felét – 3 és negyed százaléknnyit – újra befektetjük külföldön, kamatos kamattal. Valami ilyesmi zajlik már több mint 250 éve.

A britek külföldi befektetéseit a Drake által 1580-ban a spanyoloktól rabolt kincsre vezetem vissza. Abban az évben tért ugyanis haza a „*Golden Hind*” csodálatos zsákmányával. Erzsébet királynőnek jelentős részese-dése volt a portyát finanszírozó szindikátusban. A részéből visszafizette a teljes angol államadósságot, kiegyensúlyozta a költségvetést, és még így is 40000 fontja maradt. Ezt a virágzó Levantei Kereskedelmi Társaságba fektette. A Levantei Kereskedelmi Társaság nyereségéből alapították a Kelet-Indiai Társaságot, és ennek a hatalmas vállalkozásnak a profitja vált a későbbi angol befektetések alapjává. Nos, 40000 font 3 és negyed százalékos kamatos kamattal növelt értéke történetesen hozzávetőleg megfelel a mindenkor külföldi angol befektetéseknek, ma pedig körülbelül 4 milliárd fontra rúg, ami – mint már mondtam – a jelenlegi külföldi befektetéseinknek felel meg. Tehát minden font, amit

Drake hozott, mára 100000 font-ra hízott. Ekkora a kamatos kamat ereje!

A tizenhatodik században kezdődött a tudomány és technika fejlődésének nagy korszaka; fokozódó növekedéssel a tizennyolcadik századtól. A tizenkilencedikben pedig valóságos özönné dagadt a fejlődés árja: szén, gőz, elektromosság, benzin, acél, gumi, pamut, vegyipar, automatikus gépek és a tömegtermelés eljárásai, nyomda, rádió, Newton, Darwin és Einstein, és még ezer más – ahhoz, hogy itt számba vegyük – túlságosan is jól ismert és megszokott dolog és ember.

Mi lett mindennek az eredménye? A világnépesség hatalmas növekedése ellenére, amelyet szállással és felszereléssel kellett ellátni, az európai és Egyesült Államok-béli életszínvonal – véleményem szerint – négyszeresére nőtt. A tőke növekedése pedig bármely korábbi korszakénál jóval több mint százszor nagyobb volt. Mostantól fogva pedig nem is kell olyan hatalmas népesség-növekedéssel számolnunk.

Ha a tőke növekedési rátája évi 2 százalék, akkor a világ tőkeállománya húsz év alatt felével nő, száz év alatt pedig hét és félszeresére. Képzeljék el ezt anyagi javakban: házakban, közlekedési eszközökben és így tovább.

Eközben a gyártási és szállítási technológiák gyorsabban fejlőd-

tek az elmúlt 10 évben, mint bármikor korábban a történelemben. Az Egyesült Államok egy főre jutó ipari termelése 40%-al volt nagyobb 1925-ben, mint 1919-ben. Bizonyossággal állítható, hogy Európában az átmeneti akadályok ellenére is évente több mint 1%-al nő a technikai hatékonyság. Bizonyos, hogy az a forradalmi technológiai változás, amely eddig főleg az ipart érintette, hamarosan a mezőgazdaságban is kifejti hatását. Lehet, hogy az élelem termelésében is olyan hatékonyságnövekedés előestéjén állunk, mint amilyen a bányászatot, ipari termelést, és szállítást már átalakította. Nem is olyan sok idő múlva – úgy értem még a mi életünkben – képesek lehetünk ugyanazt az ipari, mezőgazdasági vagy bányászati tevékenységet a megszokott munkaerő negyedével ellátni.

Ennek a változásnak a hevéssége most még kárunkra van és nehezen megoldható problémákat okoz. Azok az országok szenvednek viszonylag kevésbé, amelyek nem tartoznak a fejlődés élcsapatához. Új betegség kínoz bennünket, melynek a nevét talán még sok olvasó nem hallotta, de az elkövetkező években sokat fogja, nevezetesen a *technológiai munkanélküliség*. Ezt a munkanélküliséget az okozza, hogy gyorsabban fedezünk fel a munkaerőt megtakarító megoldásokat, mint

ahogyan új feladatokkal el tudjuk látni a munkaerőt.

De ez csak az alkalmazkodás átmeneti hiánya. Mindez hosszú távon azt jelenti, hogy az *emberiség megoldja a gazdasági problémát*. Azt jósnám tehát, hogy a haladó országok életszínvonala száz év múlva a mai négyszerese és nyolcszorosa között lesz. Semmi meglepő nem lenne ebben, még a mai tapasztalataink fényében sem. Ennél nagyobb növekedést sem lenne oktan fontolóra venni.

II.

Az egyszerűség kedvéért most tegyük fel, hogy száz év múlva gazdasági értelemben mindannyian átlagban nyolcszor jobban állunk majd, mint ma. Kétségkívül nem kell, hogy bármi meglepjen ebben a feltételezésben.

Nos, kétségkívül igaz, hogy az emberi szükségletek kielégíthetetlennek tűnnek. De valójában két csoportra oszthatóak: azokra, amelyek abszolútnak tekinthetőek, abban az értelemben, hogy mindig jelenvalók, függetlenül attól, hogy többi ember helyzete milyen; és azokra, amelyek relatívnak tekinthetőek – vagyis amelyek kielégítésével magunkat a többi ember fölé emelhetjük, vagy különben érezhetjük. A második osztályba tartozó szükségletek, amelyek a felsőbbség iránti igényt hivatottak kielégíte-

ni, valóban kielégíthetetlenek lehetnek; hiszen minél magasabb az általános színvonal, azok annál magasabbak. De ez már nem feltétlen áll az abszolút szükségletekre: hamarosan elérhetünk egy pontot – talán sokkal hamarabb, mint bármelyikünk gondolná – ahol ezek a szükségletek kielégülnek, olyan értelemben, hogy energiánkat inkább nem gazdasági jellegű céloknak szenteljük.

A végkövetkeztetésem pedig – úgy gondolom – annál megdöbbentőbbnek fogják találni, minél tovább gondolkoznak rajta.

Arra a következtetésre jutottam, hogy, feltéve ha nem lesznek jelentős háborúk, se komolyabb népességnövekedés, akkor az emberiség gazdasági problémája megoldható – de legalábbis a megoldás közelébe kerülhet – száz éven belül. Ez azt jelenti tehát, hogy a gazdasági probléma nem az emberiség örökös problémája – ha a jövőt tekintjük.

Kérdezhetnék persze, hogy mi is olyan meglepő ezen? Nos azért meglepő, mert ha a jövő helyett a múltat vizsgáljuk, a gazdasági probléma, a küzdelem a fennmaradásért a mai napig az első számú, legszorongatóbb gondja volt az emberiségnek – és nem is csak az emberiségnek, de az egész élővilágnak, mióta csak élet van a földön.

A természet minden ösztönünket és hajlamunkat a gazdasági

probléma megoldására fejlesztette. Ha pedig ez megoldódik, az emberiség elveszíti hagyományos célját.

Javunkra válik ez? Ha valaki egyáltalán *[at all]* hisz az élet valódi értékeiben, akkor legalább távlatilag lehetőséget láthat arra, hogy a hasznunkra lesz. Mégis rettegéssel gondolok arra, amikor az átlagembert generációk hosszú során meggyökeresedett szokásai és ösztönei néhány évtized alatti sutba dobására fogják kérni.

A mai nyelvezetet használva: kell „idegösszeomlástól” tartanunk? Némi tapasztalattal már rendelkezünk: az ilyenfajta „idegösszeomlás” máris elterjedt az amerikai és angol jómódú feleségeknél; akik közül sok boldogtalan, mivel a gazdagságuk megszabadította őket hagyományos feladataik és elfoglaltságaik kényszerétől, és nem tartják elég élvezetesnek a vasalást, főzést és varrást, ha már nem kapcsolódik hozzá gazdasági szükség – ugyanakkor nem igazán találnak semmi szórakoztatóbbat.

Azoknak, akik a napi kenyérért izzadnak, a szabadidő vágyott kincs – míg csak meg nem kapják.

Ahogy az öreg takarítónő önmagának írt sírfeliratán áll:

*[Ne sirassatok barátaim, ne is bánkodjatok,
hisz én már szabad vagyok,
semmit sem csinálok.]*

Ez volt a mennyországa. Másokhoz hasonlóan, akik vágyakoznak a szabadidőre, őt is magával ragadta a gondolat, milyen jó is lenne az idejét zenehallgatással tölteni – álljon itt még két sor a verséből:

*[Hisz égi dallamok ringatják lelkem
s még csak nem is kell énekelnem]*

És mégis csak azok számára lesz elviselhető az élet, akik majd énekelnek – és milyen kevesen tudnak közülünk!

Hiszen teremtése óta először kerül majd szembe az ember valódi és örökös problémájával: hogyan használja a szabadságát, melyet a gazdasági kényszertől megszabadulva nyert – és hogyan éljen szabadidejével, melyet a tudomány és a kamatos kamat biztosít majd számára – arra, hogy bölcsen, kellemesen, és jól éljen.

A fáradhatatlan kitarító pénzcsinálók mindnyájunkat magukkal vihetnek az anyagi jólét birodalmába. De azok az emberek, akik életben tudják tartani, és egy tökéletesebb teljességre tudják fejleszteni magát az élet művészetét, és nem adják oda magukat anyagi javakért, lesznek azok, akik élvezni tudják majd a bőséget, amikor eljön.

Úgy gondolom nincs olyan ország és olyan nép, amely aggodalom nélkül nézhet a szabadidő

és jólét kora (felé). Túlságosan is sokáig tanultuk a küzdelmet élvezet helyett. Az átlagembernek szörnyű nehéz elfoglalnia magát, ha nincsenek különleges képességei – és különösen ha már elvesztette kapcsolódását a földhöz, a szokásokhoz, vagy a hagyományos társadalom szeretett szabályaihoz. Elég nyomasztó kilátásokkal szembesülünk, ha a mai gazdag osztályok viselkedéséből és eredményeiből indulunk ki – éljenek bármely részén a világnak. Hiszen úgymond előőrseink ezek, akik felderítik nekünk, többieknek az ígért földjét, és felverik ott sátraikat. Márpedig, úgy vélem, azok legtöbbje, akiknek független jövedelmük van – de nincs semmilyen társaságuk, kötelezettségük, vagy kötődésük – végzetesen kudarcot vallott a vele szemben tornyosuló probléma megoldásával.

Biztos vagyok benne, hogy kicsit több tapasztalattal a természet eme újonnan lelt adományát egészen máshogyan fogjuk majd használni, mint ahogy a mai gazdagok, és egészen másként fogjuk életünket megtervezni, mint ők.

Még hosszú időn át elég erős lesz bennünk az örök gyarlóság, így továbbra is mindenkinek szüksége lesz valamennyi munkára, hogy elégedett legyen. Több dolgot végzünk majd, mint a mai gazdagok szoktak, akik egyszerűen túl büszkék, hogy kisebb

munkákat, feladatokat maguk elvégezzenek. Nem szabad azonban túlon túl mohónak lennünk – hogy a megmaradó munkát a lehető legszélesebb körben oszthassuk el. Három órás műszakokkal, és tizenöt órás munkahetekkel hosszú időre megoldható lenne a gond. Napi három óra munka valószínűleg kielégíti legtöbbünk gyarlóságát!

Más jellegű változásokat is várhatunk. Ha a vagyon halmozása elveszíti társadalmi jelentőségét, az hatalmas változásokat hoz az erkölcsökben is. Képesek leszünk megszabadulni két évszázad lidérces ál-erkölcsi elveitől, melyek a legundorítóbb emberi tulajdonságok némelyikét emelték a legmagasabb erények helyébe. Valódi értékén tudjuk majd kezelni a pénzsóvárságot [*money-motive*]. A pénz önmagáért való szeretetét – megkülönböztetve a pénzt, mint az élvezetekhez és az élet örömeihez és hasznos dolgaihoz jutás eszközéhez fűződő vonzalomtól – annak fogjuk tekinteni, ami valójában: némileg visszataszító betegségnek, olyan félig patológias, félig bűnös hajlamnak, melyet enyhe iszonyattal bízunk az elmeorvosok gondjaira. Végül leselejtezhetjük majd mindazon társadalmi szokásainkat és gazdasági eljárásainkat melyek a javak elosztását, a gazdasági előnyök és hátrányok elosztását érintik, és melyeket ma mindenáron fenntartunk – bár-

mennyire is ízléstelenek és igazságtalanok önmagukban –, mert mérhetetlenül hasznosnak bizonyulnak a tőkefelhalmozás elősegítésében.

Természetesen még később is sok olyan ember lesz, aki erős, kielégítetlen céltudatossággal vakon hajszolja majd a gazdagságot – hacsak valami megfelelő helyettesítőt nem talál. De a többieknek már nem kell ünnepelni és bátorítani őket. Alaposabban meg kell vizsgálnunk ezt a „céltudatosságot” mellyel a természet legtöbbször – különböző mértékben – felruházott. A céltudatosság ugyanis azt jelenti, hogy inkább a cselekedeteink jövőbeli hatásaival foglalkozunk és nem azok értékével vagy közvetlen hatásával a környezetünkre. A „céltudatos” ember hamis és megtévesztő örökkévalósággal próbálja felruházni cselekedeteit, mivel rajtuk keresztül érdekeit időben elhalasztja. Nem a macskáját szereti, hanem a macskája kölykeit; sőt, igazság szerint nem is a kölyköket, hanem a kölykök kölykeit, és így tovább a macskák végezetéig. Hiszen neki a lekvár nem lekvár, hacsak nem egy rekeszsel van belőle – mégpedig holnap és sohasem ma. Így lekvárját folyamatosan a jövőbe taszajtva, abban reménykedik, hogy ezzel örökre kifőzi magának. Hadd emlékeztessenek Lewis Carroll Sylvie és Bruno című művéből a professzorra:

„Csak a szabó az uram, a számlácskájával” – hallatszott egy alázatos hang az ajtón kívülről.

„Á, nos hamarost elrendezem a dolgát,” mondta a professzor a gyerekeinek „csak várjatok egy percet. Mennyi is az idén a számla fiam?” A szabó bejött miközben beszélt.

„Hát már annyi sok éve kettőzódik, tudja” válaszolta a szabó mogorván „hogy szeretném most már a pénzemet megkapni. Kétezer font lenne.”

„Ó, hiszen az semmi!” jegyezte meg a professzor könnyedén, a zsebébe nyúlva, mintha mindig legalábbis ekkora összeget hordana magával. „De nem akarna-e még egy évet várni, és négyezret kapni? Gondoljon bele, milyen gazdag lehetne! Akár király is, csak akarnia kell!”

„Nem tudom, hogy akarnék-e király lenni” mondta a férfi elgondolkodva „de ez igencsak sok pénznek látszik! Nos, azt hiszem, várnék egy évet...”

„Hát persze!” – válaszolta a professzor – „Látnivaló, hogy maga eszes ember! Jó napot, fiam!”

„Meg kell valaha is adnod a pénzét?” – kérdezte Sylvie miután becsukódott az ajtó a hitelező mögött.

„Soha gyermekem!” – felelte a tanár határozottan. – „Míg csak meg nem hal, évről évre meg akarja majd duplázni a pénzét.

Tudod, mindig megéri várni egy évet, hogy kétszeres pénzt kapj!”

Talán nem véletlen, hogy éppen az a faj tette a legtöbbet a kamatos kamat elvéért, és szereti különösen az emberi intézmények e legcélszerűbbikét, amely a halhatatlanság ígéretének vallásaink lényegévé és középpontjává válásáért is a legtöbbet tette.

Így jogosnak gondolom, hogy visszatérjünk a vallás és a hagyományos erkölcs néhány biztos és kétségbenvonhatatlan elvéhez – hogy a kapzsiság bűn, uzsorakamat kikényszerítése vétség, és a pénz szeretete gusztustalan; hogy azok járnak igazán az erény és a józan bölcsesség útján, akik a legkevésbé gondolnak a holnapra. Újra az eszközök fölé fogjuk helyezni a célokat, és a jót választjuk[?] a hasznos helyett. Tisztelni fogjuk azokat, akik meg tudják tanítani, hogyan töltsük el az időt erényesen és jól; akik az egyszerű dolgokban is örömet lelik, a rét virágaiban, akik se nem vetnek, se nem aratnak.

De vigyázat! Mindennek még nem érkezett el az ideje. Még legalább száz évig áztatnunk kell magunkat és másokat egyaránt, hogy a tisztességes a becstelen, és a becstelen a tisztességes; mert a becstelenség hasznos, a tisztesség pedig nem az. Pénzéhség, uzsora és takarékoskodás kell, hogy legyenek a bálványaink – legalább még egy kis ideig. Mert

csak ezek vezethetnek minket ki a napvilágra a gazdasági kényszerűség alagútjából.

Ennélfogva a már nem is olyan távoli jövőben az emberiség anyagi környezetében valaha bekövetkezett legnagyobb változást várom. Természetesen mindez fokozatosan fog bekövetkezni, nem földindulásként. Valójában a folyamat már el is kezdődött. A dolgok állása úgy alakul majd, hogy egyre nagyobb és nagyobb osztályok és csoportok mentesülnek majd tulajdonképpen a gazdasági kényszerűség szorítása alól. A kritikus változás akkor válik felismerhetővé, amikor ez az állapot már annyira általános lesz, hogy az egyének egymással szembeni feladatai megváltoznak. Hiszen mások számára azután is ésszerű lehet a gazdasági célszerűségnek megfelelően cselekedni, hogy saját magunknak többé már nem az.

Az, hogy milyen gyorsan érjük el a gazdasági áldás e fokát, négy tényezőtől függ: a népességszabályozó képességünktől; a háborúk és a belső széthúzás elkerülésére való elkötelezettségünktől; attól hogy azokat az ügyeket, melyek rendszeren a tudomány hatáskörébe tartoznak, a tudomány irányítása alá helyezzük; és a felhalmozás arányától, melyet a termelés és a fogyasztás eltérése határoz meg. Ezek közül az utolsó természetes módon adódik, az első hátról.

Eközben nem árt majd fokozatos előkészületeket tenni az eljövendőkre, az élet szépségeivel és a hasznos tevékenységekkel is kísérletezve és próbálkozva.

De legfőképp ne értékeljük túl a gazdasági probléma fontosságát, és ne áldozzunk fel látszólagos szükségszerűségből más, fonto-

sabb, és maradandóbb ügyeket. Ez szakértők dolga kellene, hogy legyen – mint a fogászat. Ha a közgazdászok el tudnák érni, hogy szerény és kompetens embereknek gondolják őket – a fogászokhoz hasonlóan – nos, az csodás volna.

JOHN MAYNARD KEYNES

- *keynesi forradalom* -

VÍGH LÁSZLÓ

1 936-ban jelent meg Keynes fő műve „A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete”, amely sokak szerint forradalmasította a közgazdaságtant. Kétségtelen, hogy a második világháború utáni időszakban, egészen a hatvanas évek végéig a közgazdasági elméletben a keynesi eredetű nézetek és fogalmi keret vált uralkodóvá és a korra jellemző aktív gazdaságpolitika ideológiai támaszául szolgált. Ezt a háború utáni időszakot szokás a kapitalizmus „aranykorának” tekinteni, a jóléti államok korszakának, amelyben tartós növekedés, közel teljes foglalkoztatás és magas fokú szociális biztonság a jellemző a fejlett nyugati országokban. Ebben az időszakban úgy tűnt és ennek az optimizmusnak tekintélyes közgazdászok és magas állású politikusok hangot is adtak, hogy a keynesi ihletésű gazdaságpolitika megoldotta a kapitalizmus problémáit [legalább is a

fejlett országokban) és lezárult az antihumánus háború előtti szabad verseny korszaka, átadva helyét az államilag szabályozott kapitalizmusnak. Mindez azonban illúziónak bizonyult. A hatvanas évek végének ill. a hetvenes évek elejének válságjelenségei, az infláció fokozódása, az olaj és nyersanyagárak robbanása végül a keynesi elmélet és az azon nyugvó gazdaságpolitika bukását eredményezte. Az elméletben és a gyakorlatban egyaránt neoliberais fordulat játszódott le. A keynesi forradalmat elsöpörte a monetáris ellenforradalom, amely lényegében visszatérés a Keynes előtti ortodox neoklasszikus nézetekhez, az állam szociális szerepvállalása jelentősen csökkent és újra előtérbe kerültek a liberális gazdaságpolitikai megoldások.

Ki volt Keynes, hogyan tudta forradalmasítani a gazdaságelméletet és mi vezetett ennek az elméletnek a bukásához?

Keynes 1883-ban született Cambridge-ben született éppen Marx halálának évében. Apja John Neville Keynes ugyancsak tekintélyes közgazdász, Alfred Marshallnak a kollégája, aki a neoklasszikus elméletnek pápája volt Angliában, amely ellen Keynes a támadást intézte. Maga Keynes is Marshall tanítványa volt, jóllehet kezdetben matematikát és klasszikus tárgyakat hallgatott a Cambridgei egyetemen. Ebben az akadémiai közegben vált közgazdásszá.

Az áttörést hozó Általános elmélet megírása előtt már több jelentős művet publikál és fontos állami hivatalokat tölt be. Emellett jelentős közéleti szerepet vállal, az *Economic Journal* vezető közgazdasági folyóirat szerkesztője, valamint önálló kört hoz létre [Cambridge Circus] az egyetemen, ahol tanít. Azon kevés elméleti közgazdász közé tartozik, David Ricardo mellett, akik a gyakorlatban is megállják a helyét, tőzsdei ügyletekkel ill. műkincskereskedéssel óriási vagyonra teszt. Már a fő mű megjelenése előtt is felfedezhető munkáiban radikalizmusa, például gazdaságpolitikai írásaiban, ill. a klasszikus elmélettel szembeni fenntartásai, de saját bevallása szerint is egészen az Általános elmélet megírásáig, még lényegében a hagyományos elmélet keretein belül mozog, ahogy ezt a mű előszavában is leírja.

Jóllehet a klasszikus-neoklasszikus elméletet már sok kritika érte Keynes fellépése előtt is, elsősorban amiatt, hogy tételei nyilvánvalóan ellentmondanak a valóságnak és ez a közvélemény számára sem maradt észrevétlen, ezért – Keynes szavaival – „mindinkább megvonták a közgazdászoktól azt a megbecsülést, amelyben más tudományágakat részesítettek”, mégis a keynesi mű jelentette az áttörést. Ebben nagy szerepet játszott természetesen Keynes tekintélye és az a kifinomult módszer, amellyel a neoklasszikus tan burkát, mintegy „belülről feltörte”, de a döntő az volt, hogy éppen a rendszer megmentése érdekében nem habozott megkérdőjelezni magának a rendszernek az alapjait. Tette mindezt úgy, hogy egyúttal alternatívát is kínált, az állami beavatkozás formájában a kapitalizmus bajainak orvoslására.

A keynesit megelőző klasszikus elmélet nem tartotta szükségesnek, sőt az esetek többségében kifejezetten károsnak ítélte az állami beavatkozást. Ennek a filozófiai alapja a smithi „Láthatatlan Kéz” elmélete volt, amely kimondta, hogy a felvilágosult önérték a közjót eredményezi. A láthatatlan kéz lényegében a piaci erők szabad játéka, az árak minden piacot megtisztító mechanizmusa. Kereslet és a kínálat mögött a saját önző céljaikat követő egyének cselekvése húzódik

meg és az árak szabad mozgása gondoskodik arról, hogy az egymással ellentétes erők eredőjeként a maximális jólét bontakozzon ki, amely nagyobb annál, mintha eleve mindenki a köz érdekében tevékenykedne. A piaci mechanizmus eszerint lényegében mindent megold, beleértve a munkanélküliség problémáját is. A klasszikus felfogás csak önkéntes munkanélküliséget fogad el, hiszen a munkás is optimalizálja helyzetét, mikor munkakínálatát kialakítja és dönthet úgy, hogy a fennálló bér mellett nem vállal munkát, hanem a szabadidőt preferálja. Van még egy lehetőség, ami megbénítja a piacmegtisztulást, ha a szakszervezetek nem fogadják el a bérek csökkenését, ebben az esetben a munkásokat terheli a felelősség a munkanélküliségért.

A láthatatlan kéz tételnek a konkrét gazdaságelméleti megfelelője a Say-törvény, amely szerint a kínálat mindig megteremti saját keresletét, ezért az összes kereslet szükségképpen egyenlő az összes kínálattal. Say francia közgazdász szerint, ha valaki árut állít elő, igyekszik azt eladni és az érte kapott pénzt is azon nyomban felhasználni, vagyis minden áru kínálata keresletet is képvisel teljes értéke erejéig. Keynes nem fogadta el a láthatatlan kéz elvét, támadását pedig közvetlenül a Say-törvényre összpontosította. Kritikájában hangsúlyozta, hogy Say lényegében azt feltételezi,

hogy a gazdasági döntésekben a pénz nem játszik aktív szerepet, pusztán technikai eszköz a csere lebonyolítására. Keynes szerint azonban a kapitalizmus pénzgazdaság és nem egyszerű cseregazdaság, amelyben a pénz a gazdagság általános formája, és önálló törekvés tárgya. Ezért, ha valaki eladja áruját, az érte kapott pénzt nem feltétlenül igyekszik elkölteni. Ha viszont valaki nem vásárol, ennek következtében mások nem tudnak eladni, így kevesebbet képesek ők is vásárolni stb. Ez a piacok általános beszűkülését eredményezi, így szükségszerű olyan helyzetek kialakulása, amikor a „kereslet zömmel a pénz felé irányul”, vagyis a többség csak eladni akar, anélkül, hogy vásárolna. Ez az összes kereslet elégtelenségét eredményezi, a kínálattal szemben.

Keynes a maga elméletét a hatékony kereslet elméletének nevezi, mivel tipikus jelenségnek tartja, hogy az összkereslet határozza meg az összkínálatot. A klasszikus elmélet szerint még abban az esetben sem lépne fel probléma, ha egyesek nem költenék, ill. fogyasztanak el teljes jövedelmüket. Az így keletkezett el nem fogyasztott jövedelem, a megtakarítás automatikusan beruházássá válik, mivel a megtakarítás növeli a pénztőke kínálatát, ami a kamatláb csökkenésén keresztül kiváltja a megfelelő nagyságú beruházási keresletet. A kí-

nálat meghatározó szerepe, a beruházás és megtakarítás viszonyában a klasszikus felfogás szerint itt úgy jelentkezik, hogy a társadalom csak annyit ruházhat be, amennyi a nemzeti jövedelemből a fogyasztás után marad, vagyis a nemzeti megtakarítást. Keynes ezt két döntő ponton támadja.

Egyrészt a beruházás nagysága, még ha a növekvő megtakarítás miatt csökken is, a kamatláb nem biztos, hogy nő, mert a beruházás keynesnél nem elsősorban a kamatlábtól, hanem a profittól, sőt a várható profittól függ. Keynes szerint a magánberuházások elégtelenségének tipikus jelensége a modern kapitalizmusnak, amely a bizonytalan és pesszimista profitvárakozásokkal magyarázható. Ennek döntő okát Keynes a spekulációban jelöli meg. Rámutat, hogy a „beruházási piacok szervezetének a tökéletesebbé válásával ... megnő annak a veszélye, hogy a spekuláció kerül fölénybe ... Ha egy ország tőkéjének fejlődése egy játékszínű tevékenységének melléktermékévé válik, aligha végeznek jó munkát.”

A beruházások elégtelensége alulkeresletet eredményez. Ez Keynes szerint azért különösen súlyos probléma, mert a nemzeti jövedelem növekedésével növekvő mértékben nő a megtakarítás és bár a fogyasztás is nő, de csökkenő mértékben, azaz relatíve az összfogyasztás csökken.

Egyre nagyobb beruházásra lenne ezért szükség, hogy a hiányzó fogyasztási keresletet pótolja. Valójában a pangó magánberuházási kereslet azt eredményezi, hogy a kínálat a kereslethez igazodik és az eladható árutömeg és a megtermelhető jövedelem messze lesz az optimálistól és az ebből származó megtakarítás is kisebb lesz a lehetségesnél. Megfordul tehát a viszony a beruházás és a megtakarítás között. A beruházás generálja tehát a jövedelmet és ezen keresztül a megtakarítást, szemben a klasszikus felfogással. A kereslet elégtelensége azt jelenti, hogy a közjó nem valósul meg, a gazdaság kényszerű munkanélküliséggel, kapacitás kihasználatlansággal, eladhatatlan árukkal küszködik. Itt jön be Keynes gazdaságpolitikai javaslata; a hiányzó magánkeresletet állami kereslettel kell pótolni. A költségvetésből kell, akár deficit árán is állami beruházásokat megvalósítani, mert azok képesek magasabb jövedelmet és ezen keresztül foglalkoztatást biztosítani. Egy keresleti többlet, amelyet az állam betáplál a gazdaságba, ráadásul saját nagyságánál lényegesen nagyobb jövedelemnövekedést generál tovagyűrűző hatása révén, mivel nem csak azon a helyen növeli a jövedelmet, ahová beáramlik, hanem mivel azt a jövedelmet is elköltik, ami újabb keresletet, majd jövedelmet hív létre.

re. Ez a híres keynesi multiplikátor [megsokszorozó] hatás.

Másrészt Keynes szerint a megtakarítás azért sem válik automatikusan beruházássá, mivel a megtakarítás pénzben történik és ezt a pénzt, ahogy ezt a Say-törvény kritikájánál láttuk, öncélúan tartják, tehát nem növeli a tőke kínálatot [nem vesznek rajta kötvényt sem, vagy bankba sem fektetik]. Ebből jön a keynesi sajátos pénzelmélet. Mivel az öncélú pénztartás nem eredményez semmilyen hozamot, szemben például egy pénzügyi befektetéssel, a kamat felfogható úgy, mint a likviditásról való lemondás jutalma. Az öncélú pénztartás lényegében likviditási céllal történik, mert a pénz a leglikvidebb dolog. Aki pénzzel rendelkezik, mindig tud árut vásárolni, viszont aki árut halmoz fel, azt nem tudja tetszés szerint pénzzé változtatni. A kamat tehát Keynesnél nem a megtakarítás és a beruházás közvetítője, mint a klasszikusoknál, hanem a monetáris [pénzügyi] szektor és az áru piac közti közvetítő. A monetáris politika, ha pénzt nyom a gazdaságba annak egyrésze tényleges áruvásárlást, tipikusan beruházást eredményez a kamatláb csökkenésén keresztül, de a másik része a pénznek tétlen, öncélú pénzzé válik. Sőt, ha erős a likviditási igény, pl. válság idején, gyakorlatilag minden beáramló pénz tétlen pénzzé válik és a kamatláb nem csökken. Ez

egy újabb érv a fiskális [költségvetési] politika mellett, a monetáris politikával szemben. A klasszikus felfogás szerint ugyanis válság idején elegendőek a pénzügyi injekciók, amelyek lenyomják a kamatlábat. Keynes szerint ez éppen válságban nem működik [likviditási csapda].

Keynes tehát elsősorban az állami kiadások fokozását javasolja a kapitalizmus problémáinak megoldására. Felmerül a kérdés vajon végleges megoldást jelent-e ez. Annál is inkább, mert jóllehet a háború utáni időszak a keynesi elmélet jegyében telt el, azóta minden megváltozott. Visszatértek új köntösben a Keynes előtti nézetek és az állami gazdaságpolitika a gyakorlatban is megváltozott. Maga az elmélet volt rossz, vagy csak rosszul alkalmazták, megreformálható-e a kapitalizmus? Mindkét felfogásnak vannak hívei. Az azonban bizonyosnak látszik, hogy az állami beavatkozás lehetőségei jóval szűkebbek annál, mint amit Keynes állít. A tőke hajtóereje a profit, a rossz profit várakozások nem véletlenül állnak elő. Az állam, mint eszmei ösztökés sem kerülheti meg a szabályt. A kereslet általános fokozása nyilvánvalóan nem megoldást, ezt maga Keynes is hozzátette később: „Én a megfelelő összetételű kereslet-növelésről beszélek.” A legfontosabb funkcióját, azonban betöltötte a keynesi elmélet, minden

fogyatékosága ellenére. Keynes érzékelte, hogy valamit tenni kell, mert különben a rendszer össze-

omlik és képes volt ezt elméletileg-ideológiailag alátámasztani.

.

IRODALOMJEGYZÉK

BEKKER Zsuzsa [szerk] [2000]:
Alapművek, alapirányza-
tok, Aula

ROBINSON Joan [1963]: Beve-
zetés a foglalkoztatás el-

méletébe In: A gazdasági
fejlődés feltételei, KJK.

WEEKS John [1998]: A neok-
lasszikus közgazdaságtan
kritikája, Aula-TEK

A kiadvány és a konferencia támogatói:
Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem
József Attila Alapítvány
Nemzetközi Bankárképző Központ
Paksi Atomerőmű Rt.